

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DAVID EAGLEMAN'IN GÖRÜŞLERİ IŞIĞINDA
ÖZGÜR İRADE PROBLEMİ VE ATOMCULUK
İLİŞKİSİ

Ahmet ÇELİK

Danışman
Prof. Dr. Mehmet Türkeri

İzmir-2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : AHMET ÇELİK
Öğrenci No : 2017801600
Tez Başlığı : David Eagleman'ın Görüşleri Işığında Özgür İrade Problemi ve Atomculuk İlişkisi
Savunma Tarihi : 06.12.2024
Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ	-Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.Mehmet AYDIN	-Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.Mehmet DEMİRTAŞ	- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	

AHMET ÇELİK tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği () / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “David Eagleman’ın Görüşleri Işığında Özgür İrade ve Atomculuk İlişkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../2024

Ahmet ÇELİK

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

David Eagleman'ın Görüşleri Işığında Özgür İrade Problemi ve Atomculuk İlişkisi

Ahmet ÇELİK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Bu çalışmada, felsefe dallarından ahlak felsefesi, fizik, metafizik, zihin felsefesi zemininde irade ve irade özgürlüğünün maddeyle olan ilişkisi ele alınacaktır. Çalışmamızın kapsamını genişletmek için de modern bilim dallarından nörobiyoloji, tartışmalarımızın odak noktası olacaktır. Dolayısıyla insan zihnini ve zihnin ortaya koyduğu değerleri nörobilim-etik ekseninde tartışmak temel hedefimiz olacaktır.

Tezimizin temelinde iki kavram yer alacaktır: irade ve madde. Zaman zaman bu kavramların yerine bu kavramları karşılayabilecek, söz gelimi irade yerine zihin, beyin, bilinç gibi kavramlar; madde yerine atom, dış dünya ve evren gibi kavramlar kullanılacaktır.

İrade konusu, düşünce tarihinin önemli bir bölümünü oluşturduğundan tezin tüm bölümlerinde, farklı açılardan ele alınarak kullanılacaktır. Tezimizde iradenin düşünce tarihindeki tartışmalar bağlamındaki yeri, etik açısından ele alınması, iradenin nörobiyolojik yönleri, zaman ve dış dünya ile bağlantıları ayrı ayrı incelenecektir.

Antik Yunan'dan beri felsefe tarihinin en temel başlıklarından biri olan madde konusu, maddenin canlılığı nasıl türettiği ve maddeden zihnin ya da iradenin nasıl açığa çıktığı, 'Beyin Yaşam İlişkisi Bağlamında İradenin Kaynağı' başlıklı ikinci bölümde ağırlıklı olmak üzere, tezin geneline yayılmış durumdadır.

Tezimizin temel amacı, düşünce tarihinin, modern bilimin ve iç dünyamızın ana soru ve sorunları olan irade, benlik, bilinç ve zihin gibi unsurları

kavramsal olarak farklılık ve benzerlikleri açısından ele almaktır. Bunu yaparken madde ve dış dünyayı göz önünde bulundurmayı ve bu konularla ilgili literatüre katkı sağlamayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: İrade, Özgür İrade, Beyin, Bilinç, Zihin, Madde, Atomculuk, Etik, Karar Verme.



ABSTRACT

Master's Thesis

The Problem of Free Will and Its Relation to Atomism in Perspective of

David Eagleman's Views

Ahmet ÇELİK

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Studies MA Program

In this study, the relationship between will and freedom of will and matter will be discussed on the basis of philosophy, moral philosophy, physics, metaphysics, and philosophy of mind. In order to expand the scope of our study, neurobiology, a modern branch of science, will be the focus of our discussions. Therefore, our main target will be to discuss the human mind and the values it reveals on the axis of neuroscience-ethics.

There will be two concepts at the core of our thesis: will and matter. From time to time, concepts such as mind, brain, and consciousness will be used instead of will; concepts such as atom, external world, and universe will be used instead of matter.

Since the subject of will constitutes an important part of the history of thought, it will be used in all sections of the thesis from different perspectives. In our thesis, the place of will in the context of discussions in the history of thought, its consideration in terms of ethics, the neurobiological aspects of will, and its connections with time and the external world will be examined separately.

The subject of matter, one of the most fundamental topics in the history of philosophy since ancient Greece, how matter derives life and how mind or will emerge from matter, is prevalent throughout the thesis, with a focus on the second section titled 'The Source of Will in the Context of the Brain-Life Relationship'.

The main purpose of our thesis is to address the main questions and problems of the history of thought, modern science and our inner world, such as will, self, consciousness and mind, in terms of their conceptual differences and

similarities. While doing this, we aim to take matter and the external world into consideration and contribute to the literature on these topics.

Keywords: Will, Free Will, Brain, Consciousness, Mind, Matter, Atomism, Ethics, Decision Making.



DAVİD EAGLEMAN'IN GÖRÜŞLERİ IŞIĞINDA ÖZGÜR İRADE VE ATOMCULUK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM İRADENİN VARLIĞI VE EPİSTEMOLOJİSİ

1.1. İRADENİN TANIMI VE KISA TARİHİ	6
1.2. İRADENİN NÖROLOJİK KAYNAĞI YA DA KARAR VERME SÜRECİNDE BEYİN	15
1.3. ETİK AÇISINDAN İRADE	28

İKİNCİ BÖLÜM BEYİN-YAŞAM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İRADENİN KAYNAĞI

2.1. BEYNİN NÖROLOJİK VE BİYOLOJİK TARAFI	47
2.2. BEYNİN GELİŞİMSEL ÖZELLİKLERİ	56
2.3. ZİHNİN DIŞ DÜNYA İLE BAĞLANTISI	65
2.4. DUYULAR VE ALGI	78
2.5. TANIMLAMA, İSİMLENDİRME YETİSİNİN ZİHİNSEL YÖNÜ	86
2.6. ZEKÂ VE YAPAY ZEKÂ	91
2.7. MADDE VE ATOMCULUK	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENLİK KAVRAMININ NÖROLOJİK TEMELLENDİRMELERİ

3.1. BENLİK NEDİR YA DA BENLİĞİN ONTOLOJİSİ	116
3.2. BELLEK	121
3.3. BELLEĞİN VE DAVRANIŞLARIN ZAMANSAL VE DENEYİMSEL DEĞİŞİMLERİNİN AHLAKİ YÖNÜ	133
3.4. REFLEKSLER	136
3.5. DUYGULAR	139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİLİNÇ

4.1. BİLİNCİN FELSEFİ VE NÖROLOJİK TANIM VE YÖNLERİ	143
4.2. BİLİNCİN ONTOLOJİK TARTIŞMALARI	149
4.3. BİR KAVRAM OLARAK ZİHNİN VE ZİHNİN KARAR VERME SÜRECİ	

Error! Bookmark not defined.

SONUÇ	171
KAYNAKÇA	178

GİRİŞ

Özgür irade problemi ve onun maddeyle olan ilişkisiyle ilgili tartışmalar hem düşünce tarihinde hem de insan hayatının anlamlandırılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Özgür iradenin ya da salt olarak iradenin, maddeyle olan ilişkisi hem maddenin iradeye kaynaklık etmesi açısından hem de maddenin iradeye yön verebiliyor olması açısından önem arz etmektedir. Maddeyle kastettiğimiz şey bütün olarak insan zihninin algılayabildiği varlık sahasıdır. Madde kapsamında ele aldığımız varlık sahası, atom-altı ve atom-üstü olarak adeta iki ayrı evren mesabesindedir. Çalışmamızda da varlığı ikiye ayıran atom ve onun düşünce tarihindeki tartışma alanı olan atomculuk bağlamında irade konusu ele alınacaktır.

Ontolojik açıdan değerlendirildiğinde atomculuk, var olan her şeyin en küçük, bölünemez madde parçacıkları olan atomlardan meydana geldiği görüştür.¹ Elbette modern bilimin verileriyle, özellikle de kuantum çalışmalarıyla en küçük madde parçacıklarının atom olduğu görüşü artık geçerli değildir. Değişen bu durum karşısında maddenin irade ve zihinle olan irtibatı açısından değerlendirmelerin de gözden geçirilmesi, yeniden ele alınması gerekmektedir.

Felsefe ve bilimin modern dönemlerine kadar düşünce tarihindeki birçok felsefi akım veya önemli isim maddenin gerçekliğini, mahiyetini ve niceliğini ele almış fakat yöntemlerinden kaynaklı olarak nihai bir uzlaşmaya varılamamıştır. Zira madde üzerinden yapılan tartışmalar felsefe ve bilim tarihi boyunca varsayımlar üzerine devam etmiş, yöntem olarak büyük oranda akıl yürütme kullanılmıştır. Öte taraftan irade, nihayetinde zihinsel bir olgu olup, zihin de atomlardan oluşan biyolojik bir organda meydana gelir. İradenin kaynağını bedenden ayrı bir ruh olarak kabul etsek de iradenin gerçekleştiği yer olarak beyin organı ve beyinde gerçekleşen zihin olduğu yadsınamaz. Bu sebeple, çalışmamızda maddeyi, maddenin oluşturduğu canlılığı ve bunlardan ortaya çıkan iradeyi anlamak; ayrıca irade hakkındaki tartışmaları genişletip daha sağlam temeller üzerine inşa etmek amacıyla, tezimizde bu tartışmaları nörobilim üzerinden, bazı diğer bilimsel disiplinler ve felsefe çerçevesinde gerçekleştireceğiz. Zira nörobilimciler ve nörobilimsel çalışmalar, özgür iradeyi kapsayan zihinsel faaliyetleri fizikalist yaklaşımlarla ele alıp olası çıkarımları bir hayli

¹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 9. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2023, (Sözlük), s. 48.

sınırlandırmaktadır. Felsefe disiplinleri ise özgür irade problemini tartışırken modern bilimin verilerini ve nörobilimsel çalışmaları yeterince göz önünde bulundurmamaktadır.

Tarih boyunca beynin zihinsel etkinlikleri “ruh” kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır.² Gerek dinlerin gerekse felsefi akım ve filozofların ruh ile ilgili açıklamaları ya doğrudan inanca ya da mantıksal zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu ruh anlayışı ise nörobilim açısından doğrudan bir anlam ifade etmemektedir. Modern bilimle beraber beyin organı sadece bilimin değil tüm hayatın ve hayatı anlayabilmenin merkezine oturmuştur. Halihazırda yüzyıllardır süre gelen ruh ile ilgili tartışmalar henüz kördüğüm aşamasındayken, modern bilim sayesinde elde edilen yeni bulgular tartışmaları bilim sahasında nörobiyolojik olarak devam ettirmiştir.

David Eagleman, nörobilimsel çalışmaları insan türünün üstesinden geldiği en önemli gelişme olarak değerlendirir.³ David Eagleman nörobilim alanında uluslararası muteber çalışmalara imza atmış ve eserlerinde hemen her zihinsel faaliyeti ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Eserlerinde bazı felsefi görüşlere yer verse de felsefi tartışmalardan uzak durmuş, bu da onun nörobilimsel çalışmalarının bazı felsefi çıkmazlarda kalmasına sebep olmuştur. Çalışmamızın genelinde David Eagleman’ın “The Brain-The Story Of You”; onun Türkçe çevirisi olan “Beyin-Senin Hikayen”, “Incognito” ve “Yaratıcı Tür” adlı eserlerindeki görüş, çalışma ve bulgularını felsefi zeminde tartışarak nörobilimsel bulguları felsefe literatürüne ya da felsefi akımları nörobilimsel bulgulara taşımayı amaçlanmıştır.

Çalışmamızda Eagleman’ın yanı sıra nörobilimin güncel ve kritik verilerini sunan başka akademik bulgular da yer alacaktır. Bu yolla hem çalışmamızın temellendirilmesi daha geniş bir zemine sahip olacak hem de Eagleman’ın çalışmalarının bilimsel literatürle desteklenmesi sağlanacaktır. Söz gelimi nörobilim alanında yetkinliğini ispatlamış Dean Burnett ve Türker Kılıç gibi önemli isimlerle çalışmamızın nörobilimsel dayanağı güçlendirilecektir. Özellikle Dean Burnett’in “Aptal Beyin” isimli eserindeki bellek, bilinç, zekâ ve korku gibi zihni ve iradeyi doğrudan ilgilendiren meseleler çalışmamıza katkı sağlayacaktır. Ancak içerikte görüleceği üzere Burnett, nörobilimsel bulguları hiçbir şekilde felsefeye taşımamakta,

² Cevizci, Sözlük, s. 376.

³ David Eagleman, **Incognito**, çev. Zeynep Arık Tozar, 48.baskı, Domingo Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2023, (Incognito), s.2.

tüm zihinsel faaliyetleri ve insan davranışlarını fizikalist pencerede ele almaktadır. Burnett’a alternatif olarak ise Türker Kılıç, Sinan Canan gibi nörobilim alanında yetkin ve nörobilimsel çalışmalara felsefi bakış açısı getirmeye çalışan nörobilimcilerden faydalanılmıştır. Türker Kılıç’ın çalışmaları sadece zihni anlamaya yönelik değil, aynı zamanda maddeyi, dış dünyayı ve tüm bunlarda gerçekleşen yaşamı anlamamıza, “bağlantısal-bütünsellik” yaklaşımıyla önemli katkılar sağlamıştır. Bu bakımdan Türker Kılıç’ın görüşlerine hem zihin hem madde açısından yer verilecek; söz konusu “bağlantısal-bütünsellik” ifadesi ikinci bölümde ve özellikle de “madde ve atomculuk” başlığında ele alınacaktır.

Ayrıca çalışmamızın genelinde tarihsel süreçteki bazı düşünce ekollerinin görüşlerine ve nörobilimsel verilere yer verilerek özgür irade problemi hem etik açısından hem de nörobilimsel açıdan tartışılacaktır. Zira sadece nörobilimin merkeze alınıp, kabul edilmesinden değerlerin üretilmesi pek mümkün görünmemektedir. Nörobilimsel bulguların irade konusuna belli açıklıklar getirmesi, yine başka felsefi bir disiplin olan “etik” alanına da katkılar sağlamaktadır. İnsanın karar vermelerinde zihinsel etkinliklerin süreçleri elbette irade ve sorumluluğun sınırlarının çizilmesine katkı sağlayacaktır. Ancak irade ve ortaya çıkarılması gereken değerler sadece nörobilimsel olarak değil etik bağlamda da ele alınmalıdır. Bu bakımdan çalışmamızda etik merkezli ve nörobilim destekli bir süreç yürütülecektir.

Özgür irade problemi ve atomculuk ilişkisi ele alınırken, göz önünde bulundurulması gereken unsur, güncel nörobilimsel verilerin de henüz zihnin her yönüyle anlaşılması için yeterli düzeyde olmamasıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere felsefe ve düşünce tarihi de tıpkı nörobilimsel veriler gibi iradenin, dolayısıyla zihnin ve zihnin dış dünya ile ilişkisinin net bir şekilde anlaşılması için yetersiz kalabilmektedir. Zira nörobilim, irade ve insan zihnini anlamak için en genç disiplin sayılır. Biz bu çalışmamızın genelinde felsefi disiplinler ile bilimsel bulguları yer yer tartıştıp, yer yer de uzlaştırmaya çalışarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktayız. Bu karşılaştırma ve uzlaştırmanın günümüz bilim ve düşünce dünyası açısından ele alındığı disiplin ise zihin felsefesidir.

Felsefe tarihindeki irade, zihin ve maddeyle ilgili düşünceler zihin felsefesinin teşekkülünde önemli rol oynar. Bu bakımdan çalışmamızın ilk bölümünde iradenin kavramsal karşılığıyla beraber düşünce tarihindeki önemine, Aristoteles’ten itibaren

bazı önemli isimlerin iradeyle ilgili düşüncelerine yer verilecektir. Ayrıca iradenin nörolojik varlığıyla beraber iradenin gerçekleştiği anlarda ve karar verme süreçlerinde, zihnin nörobiyolojik etkinliklerine deneysel çalışmalarla birlikte yer verilecektir. Çalışmamızın ilk bölümü iradenin varlığı, nörolojik bulguları göz önünde bulundurarak etik temel ve problemleri ele alınıp sonlanacaktır. Nitekim değerler ancak iradenin ortaya koyduğu sorumlulukla söz konusu olmaktadır. Bu bakımdan çalışmamızın ilk bölümünde iradenin etik açısından değer ifade edebilmesine yönelik hem kavramsal açıklamalar yapılacak hem de felsefe tarihinden Aristoteles, Farabî ve Immanuel Kant gibi insan iradesinin varlığını değerlerin oluşmasında şart olarak gören filozofların görüşlerine yer verilecektir.

Bilimsel yöntemlerin son birkaç yüzyılın meselesi olması ve teknolojik gelişmelerin büyük sıçramalar yaşaması felsefe tarihi için dönüm noktası olmuştur. Buna göre felsefeden doğan bilim, yöntem ve sonuçları itibariyle felsefeyi aşmış bulunmaktadır. Ancak felsefe de yapısı ve ilkeleri itibariyle bu bilimin verilerini kullanmaya karşı olumlu yaklaşımlar sergilemiş, kendi bünyesinde bilimsel veriler ışığında ve sayesinde yeni alt dallar oluşturmuştur. İşte zihin felsefesi de bu alt dallardan bir tanesidir. Hatta nörobilimsel verilerin felsefi bağlamda ele alınması literatüre yeni yeni “nöro-felsefe” olarak geçmektedir.⁴ Çalışmamızın ikinci bölümünde zihin felsefesinin kavramsal ayrımları bir kenarı koyularak hem zihnin hem iradenin hem de bunların dış dünya ile ilişkisi tartışılacaktır. İrade-madde ya da zihin-dış dünya ilişkisini anlamak adına zihnin biyolojik, kimyasal ve hormonal yönü, beynin bölümleri, çalışma prensipleri, gelişimsel ve kalıtsal özellikleri de ele alınacaktır. Ayrıca çalışmamızın ikinci bölümünde atomculuk bağlamında maddenin düşünce tarihi boyunca ele alınış biçimi, madde üzerinden yapılan felsefi tartışmalar ve modern bilimin madde üzerindeki çalışmaları ele alınacak; zihnin maddeyle olan münasebeti, duyuşsal ve algısal etkinlikler, zihnin duyumsayıp algıladıklarını isimlendirmeleri gibi işlevler de özgür irade kapsamında tartışılacaktır.

İnsan zihninin nörobiyolojik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, aralarındaki bağlantıyı hesaba katmadan sadece 100 milyara yakın nöronun olduğu tahmin edilmektedir. Bu 100 milyar kadar nöronun aralarındaki bağlantı sayısı ise 100

⁴ Serdal TÜMKAYA, “Nörofelsefe Neden Halen Uçta Bir Görüş Olarak Niteleniyor”, **Felsefe Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kaygı., Bursa, 01.08.2017, s. 100.

trilyon civarındadır. Söz konusu bağlantılar insan zihnini, dolayısıyla da benliğini oluşturmaktadır. İnsanın aynı zamanda kimliğini oluşturan benlik kavramı; hatıra, his, sezgi ve düşüncelerden teşekkül etmektedir. Bu bakımdan çalışmamızın üçüncü bölümünde bellek, duygu ve refleks gibi zihinsel faaliyetler “benlik” kapsamında ele alınacak ve bu faaliyetlerin nedensel-zamansal sebep ve sonuçları etik zeminde tartışılacaktır.

Nörobilimsel açıdan beyin, renksiz ve sessiz olan dış dünyadan optimal verim alabilmek adına belli duyuşsal özellikler geliştirmiştir.⁵ Evrimsel perspektifin merkezinde hayatta kalma ve üreme yer almaktadır. Beynin bu denli duyuşsal özellikler geliştirmesi hayatta kalma işini mümkün mertebe artırmaya yöneliktir. Bu bağlamda beyin, canlılığı önceleyip dış dünya konusunda gerçeğin ne olduğu ile doğrudan ilgilenmemektedir. Elbette burada kastettiğimiz, beyin biyolojik yanıdır. Yüzbinlerce yıl sonra bugünkü seviyeye gelen bilinç düzeyi artık sadece canlılığı öncelemeyip bunu anlamlandırmakla da meşgul olmaktadır. Bu anlam telaşı veya kaygısı zihnin bilinç düzeyi ile ilgilidir. Ancak bilincin gözlemsel ve deneysel zorlukları, onun varlığı ve mahiyetiyle ilgili tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Fizikalist yaklaşımlar genel olarak bilinci zihinsel faaliyetlerin bir bölümü olarak kabul ederken, idealizme göre bilinç, metafizik bir olgudur. Düşünce ve bilim tarihinde bu tartışmalar her çağda yeniden ele alınmış ve tekrar yorumlanmıştır. Çalışmamızın dördüncü bölümünde bu tartışmalar hem yeni nörobilimsel verilerle ele alınacak hem de nörobilimsel verilere eleştiriler geliştirilerek, bilincin felsefi olarak muhtemel sonuçları ortaya konacaktır.

⁵ David Eagleman, **Beyin-Senin Hikayen**, çev. Zeynep Arık Tozar, 14.baskı, Domingo Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2018, (Beyin), s. 43.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRADENİN VARLIĞI VE EPİSTEMOLOJİSİ

1.1. İRADENİN TANIMI VE KISA TARİHİ

İrade, bir kimsenin bir eylemi isteyerek yapmasını veya yapmamasını emreden güçtür. Bu açıdan iradenin, bir kararı eyleme geçiren bir de aksiyona ket vuran, durduran tarafı vardır. Diğer bir deyişle pozitif ve negatif olarak iki farklı irade türü vardır. Pozitif olan, yani harekete geçiren iradenin de dört aşaması vardır: hedef, düşünme, tercih ve davranış. Elbette bu sıralama her zaman tam ve seri bir şekilde olmayabilir. Ani durumlar karşısında bu irade basamakları gerçekleşiyorsa bile çok kısa sürelerde gerçekleşiyordur.⁶

İrade kavramı düşünce tarihinde, özellikle de dini düşüncenin hâkim olduğu düşünce tarihinde hem ahlakın sonuçları açısından hem de sorumluluk ve değerler açısından önemli bir yer tutmuştur. Ruhun yapısını biyolojiye dayandırmasından ve ahlak felsefesini sistemleştirmesinden dolayı Aristoteles,⁷ kendisinden sonraki iki bin yıl boyunca felsefenin her alanında kendisinden söz ettirmiştir. Aristoteles'in irade bağlamındaki ruhun bilinçli bölümü insanı diğer canlılardan ayıran özelliktir.⁸

Aristoteles her şeyin bir işi, görevi veya amacı olduğunu; bir gözün görevinin görmek, bir ayağın görevinin yürümek olduğunu söyleyerek insan olmanın da akıl sahibi yaşamla görevlendirildiğini ifade eder.⁹ Söz konusu akıl sahibi olma özelliği elbette düşünmeyi, ayırım yapabilmeyi, karar vermeyi; dolayısıyla da irade sahibi olmayı ifade etmektedir.

Aristoteles'ten sonra, özellikle de Helenistik dönem felsefesinde, Augustinus'a kadar akıl-irade konusunda adı geçen iki filozof gibi zengin felsefe sunamamışlardır.¹⁰ Bu bakımdan Aristoteles'ten sonra irade bağlamında Augustinus'un görüşleri irade konusuna önemli katkılarda bulunmuştur. Platonik felsefeyle Hristiyanlığın sentezini

⁶ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, 10.baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014, s. 139-140.

⁷ Anthony Kenny, **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, 1. Cilt, Antik Felsefe**, çev. Serdar Uslu, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, (Antik Felsefe), s. 272.

⁸ Kenny, Antik Felsefe, s. 276.

⁹ Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, çev. Furkan Akderin, 2.baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2015, I, 1098b.

¹⁰ Kenny, Antik Felsefe, s. 278.

yapmış olan Orta Çağ düşünürü, etik alanında niyet etiğinin, deontolojik bir etik anlayışının savunuculuğunu yapmıştır.¹¹

Aziz Augustinus iradeyi kötülüğün sebebi olarak tanımlar.¹² Ona göre kötülüğe giden yollar insanın özgür iradesinden geçmektedir. Augustinus iradeyle ilgili düşüncelerini “kötülük problemi” başlığı altında ele almıştır. Ona göre varlık hiyerarşisinde bir uyum vardır ve bu uyum insan iradesiyle sekteye uğradığında kötülük olur.¹³ Augustinus bu yaklaşımıyla Platon ile paralel düşünmektedir. Platon da kötülüğü evrendeki kötü ruhlara bağlamakta ve kötü ruhları sorumlu tutmaktadır.¹⁴ Ayrıca Platon ruhu yapısal olarak bütün, işlevsel olarak üç parçadan teşekkül eden bir olgu olarak kabul etmektedir. Ruhun üçüncü ve son parçası ise iradedir.¹⁵ Sonuç ne olursa olsun iki yaklaşımın da ortak noktası tanrısal olmayan iradenin varlığını kabul ederek, söz konusu olan iradeyi düzensizlik ya da kötülüğün kaynağı olarak görmektedirler.

Helenistik dönem filozoflarından Epikür bilginin kaynağını duyular olarak görürken, atomculuğuyla bilinen ilk empiristtir. Ona göre var olan her şey başka şeyden meydana gelir ve ayrışarak başka şeylere dönüşür. Bu bağlamda da iradenin özgür olmadığını söyler.¹⁶ Epikürcü düşüncede özgür bir iradenin olmamasından kaynaklı anlık hazlar ön planda tutulmuştur. Bu düşünceye göre yegâne iyi hazdır ancak acıdan kaçınmak hazzı yakalamaktan önce gelir.¹⁷

Helenistik dönemden sonra, bilhassa Roma İmparatorluğu ve sonrasında hem batıda hem doğuda felsefe ve düşünce dinlerle beraber ilerlemiş, hatta zaman zaman din sınıfının tekeline girebilmiştir. Bu bağlamda özellikle Avrupa’da felsefe ve düşünce dünyası bizzat kilisenin tekeline girmiştir. Batı Asya, Mezopotamya ve Arap coğrafyasında ise felsefe ve düşünce ağırlıklı olarak kelimcilerin ele aldığı, zaman zaman Aristocu çizginin takipçisi filozoflar tarafından ele alınmıştır. Söz konusu

¹¹ Cevizci, Sözlük, s. 49, 117.

¹² Aysel Demir, “Augustinus, Aziz”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 45.

¹³ Zeynep Zafer Esenyel, “Kötülük Problemi”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 262.

¹⁴ Mehmet S. Aydın, **Din Felsefesi**, 13.baskı, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2014, s. 151.

¹⁵ Fatih Toktaş, **Felsefenin Kısa Tarihi**, Berke Ofset Matbaacılık, İzmir, 2015, s. 103.

¹⁶ Fatma Dore, “Epikür/cülük”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 142-143.

¹⁷ Mehmet Türkeri, **Etik Kuramları**, 3.baskı, Lotus Yayınevi, Antalya, 2014, (Etik Kuramları), s. 33-34.

filozofların en önemlileri Farabî, İbn Sînâ, Kindî gibi isimlerdir. Batı literatüründe “Orta Çağ” diye adlandırılan bu dönemde felsefe dini literatürün hakim olduğu, teolojik bir zeminde yapılmıştır. Bu bakımdan iradenin özgürlüğü tartışılırken tanrısal bilgi ve güce zarar gelmemesine dikkat edilmiştir.

Söz gelimi İbn Sînâ insanı bitki ve hayvanlardan ayıran unsurun akıl ve irade olduğunu söyler.¹⁸ Bu bağlamda da insan akıl ve iradesiyle kötülük yapar ve sorumlu tutulur. İnsanın irade sahibi olmasının ve kötülük yapmasının ahlaki sonuçları ise ahirette karşılık bulur. İslam düşüncesinde ve Kelâm alanında önemli bir yere sahip olan Mu'tezile ekolü de İbn Sînâ'ya benzer bir düşünce çizgisindedir. Mu'tezile düşüncesinde irade, akıl ekseninde ele alındığından, sorumluluk gereği insan iradesi vardır ve insan eylemlerinden sorumludur. Mu'tezile düşüncesindeki irade özgürdür ve insan yaptığı eylemlerin yaratıcısı kabul edilir.¹⁹ Eşarîlik mezhebine göre ise insan fillerinin yaratıcısı değildir; insan iradesi görece olup Tanrı'nın iradesine bağlıdır.²⁰ Bu düşünceye göre insan yalnızca Tanrı'nın irade ettiği şeyleri “irade” edebilir. Dolayısıyla Eşarîlik iradeyi mutlak göremediğinden akıl unsurunu kusurlu ve yetersiz bulup, aslî unsur olarak ilahi metinleri görmektedir. Eşarîlik irade konusunu “kesb nazariyesi” diye nitelendirir. Buradaki “kesb” kavramı fiilin yaratıcısı olmayıp faili olmayı karşılamaktadır. Bu bakımdan diğer İslam Kelâm ekollerinden biri olan Cebriyye düşüncesiyle çok yakın kabul edilmektedir.²¹

Mu'tezile düşüncesindeki irade ile Eşarîlik'teki irade arasında orta yolu bulmaya çalışan Maturidîlik mezhebinde akıl-vahiy uyumu esas olarak alınmıştır.²² Maturidî düşüncede akıl ile vahiy çatıştırılmaz; uzlaştırılır. Buradan da anlaşılacağı üzere Maturidîler akli Eşarîler gibi kusurlu veya yetersiz bulmaz. Bilakis sadece akılla iyi-kötü ayrımı yapılabilir, Tanrı'nın varlığı çözümlenebilir. Bu bakımdan hem akli merkeze koyması hem de iyi-kötü ayrımının akıl tarafından çözülebilir olması Maturidîlik'te iradenin kabul edildiğini gösterir.

¹⁸ Ahmet Çapku, “İbn Sina”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 218-219.

¹⁹ Aydın, s. 162.

²⁰ Emrah Akdeniz, “Kelâm”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 238.

²¹ Aydın, s. 164.

²² Emrah Akdeniz, “Kelâm”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 238.

Farabî ise Tanrı'ya rağmen irade fikrini varlık sahasından çözmeye çalışır. Ona göre Allah; bir şeyin zorunluluğunu, kendiliğinden zorunlu ve bir şeyin sonucu olarak zorunlu şeklinde ikiye ayırır.²³ İhtimaller dünyasında yer alan insan eylemleri de bir ihtimal olduğundan, insan unsuru özgür irade ve sorumluluğa sahiptir. Allah'ın o eylemin sonucunu bilmesi insanın irade özgürlüğünü dolayısıyla da sorumluluğunu kaldırmaz. Oysa İbn Sînâ düşüncesinde söz gelimi ay tutulmasını Allah, tutulmadan önce, tutulma anında ve tutulmadan sonraki haliyle mutlak şekilde bilir.²⁴

Farabî'ye göre iyi fiiller bir insanda tesadüfen bulunabilir ancak bu tesadüfi fiiller insanı mutlu etmez. Fiillerin mutluluk sağlaması için gönüllü olarak, isteyerek yapılması gerekmektedir.²⁵ Tercih etme ya da yönelim gösterme konusunda Farabî, iyi-kötü ayrımında, insanın doğuştan ayırt etme yeteneğine sahip olduğunu, bu yeteneğin çabayla elde edilemeyeceğini söylemektedir.²⁶ Dolayısıyla Farabi'ye göre eylemlerin değeri ve anlamı tercih etmeye bağlıdır. Tercih eğilimleri iyi-kötü motivasyonuyla sağlanır ve bu ayrım insanın doğasında olan bir kabiliyettir.

İbn Sînâ varlığı “sudur nazariyesi” ile açıkladığından var olan her şeyi İlk Sebep'e bağlar. Dolayısıyla ona göre var olan ve gerçekleşen her şey değişmez ilahi bilginin zorunlu sonucudur. Buradan beklenen sonuç insan irade ve sorumluluğunun olmadığıdır ancak İbn Sînâ, insan nefsinin gayretlerinden dolayı ödül ve ceza alacağını söylemektedir.²⁷

İslam düşüncesinde modern yaklaşımlarında Muhammed İkbal gibi isimler de iradenin ve sorumluluğun olduğunu ifade etmektedir. İkbal'e göre her “ben”, hatta atomlar bile süreç içerisinde var olmalarından kaynaklı kendilerini organize eder ve kendi disiplini altına girer. Ona göre “ben” kavramı özgür ve kişisel olup nedensellik ilkesine bağlıdır. Yani ona göre Allah, her şeyi birtakım imkanlarla yaratır ve onlara kendilerini belirleme gücünü ve özgürlüğünü verir. Bu bağlamda insana verilen özgürlük Allah'ın kendi özgürlüğünü kısıtlaması demektir. Ancak İkbal bunu teolojik bir sorun olarak görmez ve insanın neden değerli olduğunu bu açıdan ele alır.²⁸

²³ Aydın, s. 168.

²⁴ Aydın, s. 169.

²⁵ Farabî, **Tenbih 'Alâ Sebîli's-Sa'âde**, çev. Hanifi Özcan, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, (Tenbih), s. 147.

²⁶ Farabî, **Tenbih**, s. 148-149.

²⁷ Aydın, s. 169.

²⁸ Aydın, s. 171-172.

Skolastik felsefenin en önemli isimlerinden biri olan Thomas Aquinas irade kavramını üç farklı ruh ile açıklamaktadır. Buna göre bitkilerde bulunan bitkisel ruh, hayvanlarda bulunan duyusal ruh ve insanlarda bulunan mantıksal ruh vardır. İnsanlarda bulunan mantıksal ruhta isteme ve düşünme güçleri vardır. Bu mantıksal ruh aynı zamanda bitkisel ve hayvansal ruhların güçlerini de taşımaktadır. Aquinas ruhun isteme gücünü kendi içerisinde derecelendirir ve isteme ya da iştahın en yüce formu iradedir. O, bu yaklaşımıyla insan iradesini bir hayvanın isteklerinden ayırmaktadır. Bu bakımdan irade (voluntas) ve özgür seçim (liberum arbitrium) kavramlarını ayrı ayrı ele alarak özgür iradeyi hem düşünmenin hem de iradenin bir formu olarak görür.²⁹ David Eagleman’a göre Aziz Thomas Aquinas, bilinçdışı ya da bilinçaltı dediğimiz kavramın temellerini atan ilk kişidir. Zira Thomas, insan edimlerinden hangilerinin iyi olduğu üzerine yoğunlaşmış ve insan davranışlarından bazılarının mantık ya da akıl yürütmelere dayanmadığını ifade etmiştir.³⁰

Kötülük problemi insanın özgür iradesi bağlamında metafiziksel zeminde birtakım tartışmalara sebep olmaktadır. Bu bakımdan Tanrı insana irade vermişse hem kendi mutlak gücünü sınırlandırdığı hem de insanın özgür iradesiyle yaptığı kötülüğe engel olamadığı gibi sonuçlar çıkar. Ancak gücün kullanılmaması doğrudan gücün olmadığı ya da sınırlandırıldığı anlamına gelmez. Diğer taraftan karşıt görüş sayılabilecek determinizm vardır.³¹ Determinizmde her şey bir sebebin sonucudur; bu sonuç da başka olabilecek şeylerin sebebidir. Bu bağlamda determinizm “fatalizm”³² ile karıştırılmamalıdır; fatalizmde olan her şey sonuç olup harici güçlerin tesiriyle gerçekleşir.³³

Determinizm kendi içerisinde katı ve ılımlı olmak üzere ikiye ayrılır. Katı determinizme göre olan her şey olmak zorundadır ve insan yapmış olduğundan başkasını yapamaz. İlimli determinizmde ise her şeyin bir sebebi vardır ancak bu sebepler zorlayıcı değildir. Yani olan bir şeyin birden çok sebebi vardır ve diğer sebepler başka sonuçlar doğurur.³⁴

²⁹ Anthony Kenny, **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, 2. Cilt, Ortaçağ Felsefesi**, çev. Şeyma Yılmaz, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, (Ortaçağ Felsefesi), s. 248-255.

³⁰ Eagleman, Incognito, s. 12-13.

³¹ Cevizci, Sözlük, s. 119.

³² Cevizci, Sözlük, s. 176.

³³ Aydın, s. 158-160.

³⁴ Aydın, s. 160.

Determinist düşüncede en önemli isimlerden biri de Spinoza'dır. Katı bir determinist olan Spinoza özgürlüğü net bir şekilde inkâr eder. Kendisinin de ifadesiyle:

*“Tabiatta zorunsuz olan hiçbir şey yoktur, fakat orada her şeyin şu ya da bu tarzda var olması ve bir eser meydana getirmesi tanrısal tabiatın zorunluluğu ile gerektirilmiştir.”*³⁵

Ona göre iyi ve kötü kavramları durumlara ve kişilere göre değişiklik göstermektedir.³⁶ Mutluluk ise insanın kendi sınırlarını bilmesi ve sınırlarını aşan şeylerle mücadeleyi bırakmasından geçmektedir. Spinoza iradenin olup olmamasını ruh üzerinden ele alır ve mutlak ya da hür, hiçbir iradenin olmadığını söylemiştir. Ruhun bir şeyler istemesini de sonsuz nedenler zincirine bağlamaktadır.³⁷ Spinoza'ya göre ruh, olan bitenlere tanıklık ederek olan bitenlerin fikir yönüyle ilgilenir.³⁸ Ayrıca ona göre ruh, kendisini ancak bedenın duygulanışlarının fikirlerini kavraması bakımından bilir.³⁹ Spinoza'nın ruhla ilgili en çarpıcı yaklaşımı hafızayla ilgilidir. Ona göre bedenın algıladığı her şey ruhta bellenir,⁴⁰ yani depolanır. Ancak ilginç bir şekilde geçmiş şeylerin ancak bedenın süresi boyunca hatırlanabileceğini söyler.⁴¹ Bu çelişik gibi görünen yaklaşım aslında bedene ve yaşama kıymet veren bir yaklaşımdır. Ayrıca bedenın önemini ona yüklediği misyonla gösterir. Spinoza irade konusunda aslında Descartes'ı hedef almış ve ruhu pineal denilen epifiz bezinde düşünmesinden ve akıl ile irade arasındaki ayrıma fazla önem vermesinden kaynaklı onun düşüncelerini eleştirmiştir. Spinoza'ya göre irade sanılan şey aslında bireysel istemlerdir (volition).⁴² Spinoza'da ruh-beden ilişkisi ruhun ezeliiliği ve tüm özelliklerinin bir potansiyel olduğu ve beden sayesinde bu potansiyelin açığa çıkmasıyla özetlenebilir. Yani ona göre ruh ile beden aynı tözün farklı yönlerini göstermektedir. Bu bakımdan akıl ile iradeyi birbirinden ayırmaz.

Descartes ise bu konuda “kral hikayesi”⁴³ argümanı ile insanı yarı bağımlı yarı bağımsız olarak görüp çözüm üretmeye çalışmıştır. Bu argümana göre bir kral ülkede

³⁵ Benedictus Spinoza, **Etika**, çev. Hilmi Ziya Ülken, 6.baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. 60.

³⁶ Türkeri, Etik Kuramları, s. 103.

³⁷ Spinoza, s. 120.

³⁸ Spinoza, s. 121.

³⁹ Spinoza, s. 106.

⁴⁰ Spinoza, s. 99.

⁴¹ Spinoza, s. 280.

⁴² Anthony Kenny, **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, 3. Cilt, Modern Felsefe'nin Yükselişi**, çev. Volkan Uzundağ, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, (Modern Felsefe'nin Yükselişi), s. 239.

⁴³ Aydın, s. 164.

düello yapmayı yasaklar ve fakat halkın içinden birbirine düşman iki kişinin düşmanlıklarından kaynaklı birbirlerini görünce bu yasağı deiceceklerini bilir. İki kişiden birini diğerrinin şehrine yollayınca kaçınılmaz son gelir ve bu iki kişi düello yaparlar. Bu iki adam yasağı deldikleri için sorumludurlar; fakat bir araya gelmelerinde bir sorumluluk yoktur. Bu bağlamda insan sadece eylemlerinden sorumlu olup irade açısından bağımsızdır ve sebeplerden sorumlu olmayıp bu konuda bir yaşam formu olarak maruz kaldığı dünyadan ve dünyada olup biten sebeplerden sorumlu değildir. Ayrıca Descartes'a göre sorumluluk insanın hata yapabiliyor olmasından kaynaklanır. Yanılabilir olmak, hata yapmak aslında insanın doğruyu yanlıştan ayırt edebilme yeteneğini gösterir.⁴⁴ Descartes iradenin varlığını hataların varlığına bağıyor. Bir yerde hatanın olması özgür bir irade olduğunu gösterir. Oldukça rasyonel görünen bu görüşe göre özgür iradenin olmaması durumunda bir şeyin ahlaki yargılarına ulaşamaz. Hatta daha da ileriye giderek sadece anlama yetisiyle bir şeyin varlığı ya da yokluğu hakkında bile yargıda bulunulamayacağı sonucuna ulaşır.⁴⁵

Descartes var olduğu an itibariyle varlığının devam etmesine, geleceğini tayin etmeye muktedir olmadığından kendisini başka bir güce bağımlı bir varlık olarak tanımlamıştır.⁴⁶ Bu bakımdan Descartes, varsa iradesini sınırlandırılmış bir olgu olarak görmektedir. Ancak bu düşüncesinin temelinde gelişigüzel bir yaşamı değil, iradesi ve gücü daha üstün bir varlığı kabul etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken ayrım iradenin sınırı ile iradenin varlık sınırıdır. O iradesinin varlığını sınırlandırırken, iradenin tercih aşamasında sınır tanımadığını ifade etmektedir. Bu bakımdan da iradeyi tanrısal bulmaktadır.⁴⁷

Descartes felsefesinde iradede özgür olmak için kayıtsızlık şartı yoktur. Biri ya da bir şey tarafından yönlendiriliyor olmak seçim yapmaktaki özgürlüğünü etkilememektedir. Descartes kararsızlık anlarını irade özgürlüğünün en alt basamağı olarak görür. İrade sahibi varlıkta yeterli düzeyde bilgi olduğunda kararsızlık olmayacaktır.⁴⁸ Dolayısıyla ona göre hataların ve yanlışların temelinde bilgi eksikliği vardır. Bu bakımdan insan iradesinin de bilgi edinme yetisinden kaynaklandığı

⁴⁴ René Descartes, **Meditasyonlar**, çev. Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 94-95.

⁴⁵ Descartes, s. 96.

⁴⁶ Descartes, s. 86-87.

⁴⁷ Descartes, s. 97.

⁴⁸ Descartes, s. 98.

söylenabilir. Bir yargıya varma özgürlüğü, algılanabilen şeylerle sınırlı kaldığında hata yapma olasılığı kalmaz.

Bir tercihte bulunma ne kadar algı ve bilgi düzeyini aşarsa hata payı da o kadar artmaktadır. Hata, kusur ya da yoksunluk tanrısal değildir. Ben algılayabildiklerimin dışına çıkarak karar verdiğimde eylem sorunlu hale gelir ve böylece kötülük açığa çıkar. İşlerin mükemmel olmasın için tanrısal davranmak gerekir. Bu da sadece algı-bilgi-irade ilişkisiyle söz konusu olur.⁴⁹ Ayrıca Descartes iradeyi bölünemez bir bütünlük içerisinde ele alır. Descartes bilgi ve irade konuları itibarıyla Platon'un etik görüşlerine yakın görünmektedir.

Thomas Hobbes ise irade konusunda Descartes'tan ayrılarak insan ile hayvan arasında Descartes'ın söz ettiği kadar bir farkın olmadığını belirterek sürgün edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca o zorunluluk ile iradenin özgürlüğü arasında bir zıtlık olmadığını savunmuştur. Ona göre özgürlük ve zorunluluk birbirlerine uyumludur ve suyun kanalda akmasına benzer bir durum vardır. Hobbes'a göre her irade başka sebeplerden gelir ve devam eden bu zincir nedenlerin ilkine, yani Tanrı'nın eline uzanır.⁵⁰ Thomas Hobbes belli ki Ada Avrupası'nın empirist etkileri altında kalmıştır. Empirist düşüncenin hâkim olduğu bu bölgede felsefeden bilime her şey nedensellik ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Thomas Hobbes özetle müstakil bir özgür iradede söz etmez.

Locke iradeyi Thomas Hobbes'un görüşünü geliştirerek ele almıştır. Ona göre bir insan zihninin emrine uygun olarak düşünme ya da düşünmeme, hareket etme ya da etmeme gücüne sahip olduğu sürece özgürdür. Locke isteme(volition) güç yettiği sürece iradenin özgürlüğünden söz eder. Ona göre özgürlük eyleme istemi ve eylememe gücü şeklinde iki ayrı şey gerektirir. Bu bakımdan bir tenis topunun özgür olmadığını söyler. Köprüden düşen birinin düşme esnasında düşmeyi istememesini eylemin özgür olmamasıyla açıklar. Bunun yanı sıra bir eylemi gerçekleştirecek bütün tercihler öncesinde bir zihinsel durumca belirlenir. Ancak buna rağmen anlık hazlar ya da kaygılar iradeyi etkileyebilir. İçki içmek içildiği anda baş ve mide ağrısı yapan bir eylem olsa Locke'a göre kimse içki tüketmez.⁵¹

⁴⁹ Descartes, s. 100.

⁵⁰ Kenny, Modern Felsefe'nin Yükselişi, s. 228.

⁵¹ Kenny, Modern Felsefe'nin Yükselişi, s. 232.

David Hume'a göre zihin nesneler arasındaki neden-sonuç ilişkisini bilebilecek yetkinliğe sahip değildir.⁵² Ona göre nesneler arasındaki neden-sonuç ilişkisi gizlidir ve zihin bunu kavrayamaz. Bu bakımdan insanın bir şeyi bilmesi imkansızdır ki Hume da bu anlamda şüphecidir. David Hume zihin felsefesinde empirist yaklaşımın sonucu olarak *solipsizmi* savunmuştur.⁵³ Buna göre insanın kendi benliği ya da zihni bile illüzyondur. Zihnin illüzyon olarak düşünüldüğü çıkarımda özgür iradede söz etmek elbette teknik olarak mümkün değildir. Ayrıca Hume doğru ile yanlış arasındaki ayrımla aklın bir alakasının olmadığını savunur. Erdem diye tanımlanan istekler birer edilgi olup, insana haz verdiğinden istenir ve istenmelidir. Ona göre ahlaki anlamda pozitif değer üretmek için eylemlerde menfaat söz konusu olmamalı ve bu eylemler övgüye layık olmalıdır.⁵⁴ Anlaşılabileceği üzere Hume tarafından akıl bağlamında bir iradenin söz konusu olmadığı savunulmuştur. Ona göre irade, duygu ve tutkular tarafından motive edilir.

Hume'un etkilediği en önemli isimlerin başında gelen Immanuel Kant da Hume'un paralelinde mutluluk ile ahlak arasında bağlantı kurmaz. Kant bu düşüncüyü biraz daha genişleterek ahlak için temel kavramın mutluluk değil, vazife olduğunu söylemektedir. Vazifenin de bir değer üretebilmesi ise iradeye bağlıdır. Dolayısıyla mutluluk konusunda Hume paralelinde düşünen Kant, irade konusunda iradenin özgür olması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁵ Kant'ın ahlak anlayışı ile ilgili daha geniş 'etik açısından irade' başlığında tartışılacaktır.

Görüldüğü üzere düşünce tarihinde iradenin varlığı, özgürlüğü veya özgürlüğünün seviyesi, mahiyeti ve niceliği geniş bir yer kaplamıştır. Geniş yer kaplamasındaki sebep hem hayatı anlama ve anlamlandırma hem de iradeyle ilgili ortaya atılan düşüncelerin ahlak zemininin kaygan bir yapıda olmasıdır.

Modern bilim ve teknolojik gelişmelerle beraber felsefenin tüm konularında olduğu gibi irade ve ahlak konusunda da önemli çalışmalar yapılmış ve düşünce tarihindeki hemen her düşüncenin, argümanın malzemesi olabilecek yeni bulgular ortaya çıkmıştır. Ancak her halükârda irade konusunun artık iyiden iyiye beyin organıyla bağlantısı, ilgisi olduğu hemen her felsefi akım tarafından kabul görmüştür.

⁵² David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, (Anlama), s. 52-53.

⁵³ Kenny, *Modern Felsefe'nin Yükselişi*, s. 245.

⁵⁴ Kenny, *Modern Felsefe'nin Yükselişi*, s. 269-270.

⁵⁵ Kenny, *Modern Felsefe'nin Yükselişi*, s. 272.

Bu bağlamda iradeyi, iradenin özgürlüğünü anlamak için temel olarak beyin organı hakkında belli başlı nörolojik kavramları ve olguları bilmekte fayda vardır.

1.2. İRADENİN NÖROLOJİK KAYNAĞI YA DA KARAR VERME SÜRECİNDE BEYİN

Beyin, modern bilimin kabulüne göre insanlığın yüzbinlerce yıllık kümülatif yaşam kaygısı ve bilgi birikiminin ortaya koyduğu zekânın kalıtsal olarak yaşayan her bireye dağıtılan ve sadece her bireyin kendi yaşam deneyimleriyle küçük dokunuşlar yapılan biyolojik bir yapısıdır. Bu açıdan bakıldığında irade mefhumu oldukça dar alanı kapsamaktadır. Ancak buna rağmen sezgisel olarak hissedilen iradenin asli unsur olduğudur. İradenin asli unsur olarak hissedilmesi ise karar mekanizmasının bilinç ve bilinçdışını ayırt etmeden çalışmasıdır. Beynin nörolojik mekaniği insan bilincinin kontrolü dışında çalışarak kararların kaynağı açısından ciddi sorunlar çıkarmaktadır. Bilinç olsun ya da olmasın, zihin işlemeye ve karar vermeye/verdirmeye devam eder. İnsan ise çoğu zaman aldığı kararların farkında bile değildir.⁵⁶

David Eagleman'a göre insan iradesinde, tercihlerinde hem biyolojik bileşenler hem de zamansal bileşenler vardır. Biyolojik bileşenlerden kastettiğimiz nöral yapılar, duyuşal yapılar ve kalıtsal yapılardır. Zamansal bileşenler ise insanın hayatı boyunca deneyimlediği ve izlediği olaylar; bu olayların da beyinde, yani korteksler, amigdala ve talamusta bıraktığı izlerdir. Nöral düzende kendi başına sıfır noktası kabul edilen bir nokta ya da nöron yoktur.⁵⁷ İrade kavramı her ne kadar zihnin ortaya koyduğu en son tavır olsa da Eagleman bu tavrın kaynağını evrim teorisine ve bu teorisinin temel argümanlarından olan doğal seçilime dayandırmaktadır. Ancak bu yaklaşımda karar vermelerin arka planında olan değerler yeterince göz önünde bulundurulmamıştır.

Fizikalist bakış açısına sahip olan Dean Burnett'a göre karar vermede biyolojik yapımız beynimize gerek sinir yoluyla, sinyallerle; gerek de salgılanan hormonlarla baskı kurar.⁵⁸ Bireyin bu biyolojik yapıya uyum sağlaması ya da başkaldırması iradeyi;

⁵⁶ David Eagleman, **The Brain-The Story of You**, Canongate Books, Edinburgh EH1 1TE, (Brain), s. 97-98.

⁵⁷ Eagleman, Beyin, s. 111-112.; Eagleman, Incognito, s. 6.

⁵⁸ Dean Burnett, **Aptal Beyin**, çev. Atilla Erol, 4.baskı, Aganta Kitap, İstanbul, s. 22.

biyolojik uyaranların varlığı da iradenin sınırlılığını ya da en azından işlerin kolay olmadığını gösterir.

Nörobilimsel çalışmalara göre zihnin bilinçdışı gerçekleşen tüm etkinlikleri ‘otonom sistemi’ sayesinde gerçekleşir. Bu sistem sempatik ve parasempatik olarak ikiye ayrılır. Sempatik sistem oldukça stresli olup her durumda korku ve refleksi ortaya koyar. Parasempatik sistem ise sakinleştirici yapıdadır.⁵⁹ İnsan vücudunun deneyimler karşısında gösterdiği reaksiyonlar bu otonom sisteminin bölümleri tarafından, hormonlar aracılığıyla gerçekleşir. Stresli durumlarda ter bezlerinin fazlaca çalışması, heyecanlı durumlarda istenmediği halde titreme ve kalp atışlarındaki hızlanma gibi reaksiyonlar sempatik sistemin ortaya koyduğu ve insan hayatını korumaya yönelik etkinliklerdir. Ancak insan vücudu bütününe sempatik sisteme teslim değildir. Diğer taraftan parasempatik sistem sayesinde insanlar yüksek gerilimin riskleri karşısında korunur. Ayrıca beyin bilinç üreten bölgeleri ya da bilincin işlevsel olduğu bölgeler sempatik-parasempatik sistem arasındaki dengeyi sağlamakta önemli rol oynar. Aksi halde insan davranışlarında tutarsızlıklar görülür. Fakat ani, riskli ya da tehlikeli durumlarda baskın olan taraf sempatik sistemdir.

Evrimsel bakış açısına göre beyin biyolojik tarafı için aslolan hayatta kalmaktır. Beyin bunu binlerce yıllık deneyimiyle genetiğe işleyerek hayatta kalmak için en ufak ayrıntıları bile es geçmeyip, her birini vücudun refleksi haline getirmiştir. Normal zamanlarda sempatik ve parasempatik sistemle vücut, stabilize bir şekilde yaşamını devam ettirir. Bu durum vücutta hem canlılık hem de stresi baskılayarak canlılığın en uzun ve en kaliteli şekilde devamını sağlar. Fakat yaşamın falsoları ve vahşi doğanın istenmeyen sürprizlerine karşı sempatik sistem, parasempatik sistemi domine ederek yaşamın devamı için gerekli olan sinyallerin azami seviyede çalışmasını sağlar. Amaç güç ve çeviklik senkronizasyonunu sağlamaktır.

Hayatımızın her alanında, gündelik yaşantımızda, gittiğimiz mağazadan çalıştığımız iş yerine kadar istisnasız her yerde bir şekilde beynimiz bir karar verme sürecinden geçer. Bu açıdan bakıldığında insan ömrünün belki de binlerce saati karar vermeyle geçer. Karar verme süreçlerinde beyin kendi veri ekosisteminde zamansal olarak ekonomik davranmak adına verileri olduğu gibi değil, özet şeklinde sunar ve

⁵⁹ Burnett, s. 36.; Sinan Canan, **Değişen Be(y)nim**, 20.baskı, Nefes Yayıncılık, İstanbul, 2024, s. 146-148.

işler.⁶⁰ Bu özetteki veriler de rastgele değil, karar konusuyla doğrudan alakalı olmak durumundadır. Bu işleyiş ne kadar sağlıklı ilerlerse, insan davranışları da bir o kadar anlamlı, sıralı ve tutarlı olacaktır. Zira insan zihni, kendisi için belli bir önem/değer sıralaması yapabilecek yeteneğe sahiptir.

İnsan karar verirken birçok dışsal etkinin baskısı altında kalmaktadır. Bir insanın kendinden emin bir şekilde konuşması ve özgüvenli tavırları ikna olmamız açısından oldukça etkilidir. Bu durumda özellikle toplumsal yapılarda yönlendirici karakterlerin zeki olmasını gerektirecek bir durum yoktur. Bunun yerine özgüveni yüksek, ikna kabiliyeti güçlü insanlar siyaset ve hukukta daha etkilidirler.

Antropolojik bir yapı olan hukuk, on binlerce yıllık kümülatif birikimiyle elbette toplumun ve adaletin işleyişi açısından tek olmasa da en güvenilir zemindir. Ancak hukukun işleyişi açısından yapılan bazı çalışmalar,⁶¹ verilen kararların niteliğinin hangi saat diliminde olduğuyla alakalı son derece sansasyonel sonuçlar ortaya koymaktadır. 2011 yılında yapılan bir çalışmada, karar veren yetkililerin açlık durumu, hukukun uygulanmasında merhamet olgusuyla doğrudan alakalı olduğu anlaşılmıştır. Bir insanın açlığı, onun daha katı kararlar vermesinde etkili olurken; tokluğu da karar mekanizmasını esnekletirmektedir. Bazı psikologlara göre açlık durumu prefrontal korteksi doğrudan etkilemekte, yani o bölgenin enerjisi açlık oranında artmakta; buna bağlı olarak da bilinçli düşünme ya da üst düzey bilişsel yapı güçsüz kalmaktadır.

Popüler kültürde ve medyada, dopamin genellikle "mutluluk hormonu" olarak tasvir edilir. Dopamin, merkezi sinir sisteminde nörotransmitter olarak görev yapar. Beyindeki “ventral tegmental” ve “substantia nigra” bölgeleri dopamin salgılayıcı hormonların üretildiği veya azaltıldığı yerlerdir.⁶² Bu sayede beyin, beklentiler karşısında reaksiyon göstererek yaşam karşısında beklentilerini dengeler. Böylece söz gelimi yenilen bir yemeğin tadı yeterince iyi değilse az dopamin salgılanacak ve beyinde bu deneyime karşı bir duygu gelişecektir. Bir daha o yemeğin yenme ihtimali karşısında beyin, karar verirken hafızasından o duyguyu alıp kullanacaktır. Karar verme sürecinde duyguların işleri kolaylaştırdığı söylenebilir. Her insanın hayatında sevmediği bir yemek ve o yemekle ilgili kötü bir anısı vardır. Bu kötü anı esnasında

⁶⁰ Eagleman, Brain, s. 123.

⁶¹ Eagleman, Brain, s. 134.

⁶² Eagleman, Brain, s. 128-129.

salgılanan dopamin miktarı beynin hipotalamus bölgesine duygu olarak yerleşmiştir. Evde, kötü anısı olan o yemek piştiğinde sinirlerin gerilmesinin nörolojik dayanağı budur.

Tercih konusu iradenin yönelimi diye tanımlanabilir. Ancak bu yönelimin altında yatan mantıksal, sosyal, nöral ve biyolojik sebepler vardır. Tarih boyunca insanlar hayatta kalma ve üreme motivasyonu ile bir eş arayışına girmiştir. Eş tercihinde, yani bir eşe yönelimde iradenin temeli sadece kişinin yaşamı boyunca deneyimledikleriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda insanlık tarihi boyunca yaşanan tüm popülasyonlar genetik bir şekilde aktarılmış ve bireylerde yönelimlerin temelini oluşturmada önemli bir unsur haline gelmiştir.

Yapılan bir deneyde erkeklere 10 farklı kadın fotoğrafı gösterilmiş ve erkeklere hangi kadınların daha çekici olduğu sorulmuştur. Deneklerden gizlenen şey fotoğraftaki kadınların gözbebekleriyle oynanmış ve büyütülmüştür. Denekler sebebini açıklayamadıkları bir şekilde gözbebeği büyük kadınları daha çekici bulmuşlardır.⁶³

Başka bir araştırmada eğlence kulüplerinde çalışan kadınların bahşiş/regl dönemi kıyaslaması yapılmıştır. Regl dönemlerinde bahşiş miktarı düşerken, yumurtlama döneminde bahşiş miktarları artmıştır. İşin ilginç tarafı, bahşiş veren erkeklerin bu döngülerden habersiz olmalarıdır. Erkek beyinleri bilinçli olmadan, kadın vücudunun yumurtlama döneminde daha fazla östrojen salgıladığını ve buna bağlı olarak kadın vücudunun daha simetrik görünüp daha yumuşak deriye sahip olduğunu fark eder.⁶⁴

Nörobilimsel çalışmalara göre evrimin insan fizyolojisine çok hassas etkileri de vardır. Bu etkiler sadece kadınların hormonlarının fizyolojilerine değildir. Daha uzun boylu erkeklerin kadınlar tarafından tercih edilmesi de evrim etkisiyledir. Zira kadın-erkek tüm insanlar ve hatta canlılar temel motivasyon olarak hayatta kalma ve üremeyi kullanır. Ve canlılar eş tercihinde bulunurken daha uzun boylu ve daha güzel olanların yaşamaya daha iyi uyum sağlayacağını düşünür. Zira evrim teorisindeki doğal seçim olgusu güçle değil uyum ile alakalıdır. Buna bağlı olarak daha güzel görünenin daha şanslı olduğu düşünülür. Uzun boylu erkeklerin tercih edilmesinin

⁶³ Eagleman, Brain, s. 97.; Eagleman, Incognito, s. 4-5.

⁶⁴ Eagleman, Brain, s. 98.

sebebi olarak avcı-toplayıcı atalarımızın avlanırken, uzun boylu olanların daha avantajlı olup hayatta kalmada popülasyon sağladıkları düşünülür.

Beyindeki her bölge karar verme sürecinde kendi talebinin gerçekleşmesi için epey çaba sarf eder. Eagleman bunu seçim kampanyası yürüten siyasi partilere benzetir. Bu benzetme oldukça isabetlidir; beynin hangi bölgesinin talebi gerçekleşiyorsa, yani verilen karar hangi nöral grubun isteği yönündeyse, kararın eyleme geçirilmesi ve sonraki zihinsel süreç de yine o nöral grubun istekleri doğrultusunda gerçekleşir.⁶⁵ Beynin bazı bölgelerinin daha rasyonel olup fayda-zarar dengesini gözeterek istekte bulunması,⁶⁶ en azından karar ve eylemlerde sorumluluğun beynin hangi bölgesine ait olduğunu gösterecektir. Bu bakış açısında bilinç düzeyinin çok sesli zihinsel yapıda son karar verici olması ihmal edilen husus olmuştur.

Eagleman, karar vermeden hemen önce zihinde gerçekleşen çok sesli nöral sinyallerin birbirine üstünlük sağlayamadığı durumlarda devreye vücudumuzdan gelen sinyaller girerek bir nöral sinyalin daha üstün olmasını sağladığını söylemektedir.⁶⁷ Elbette bu durum her zaman mekanik şekilde ilerlemez. İşkence altındaki insanların, işkenceyi yapanlara istediklerini söylememek adına vücuttan gelen sinyallere rağmen acıya ve konuşmaya direnmesi vücuttan gelen sinyallerin asli unsur olmadığını ama önemli unsur olduğunu gösterir. Vücuttan gelen sinyaller önemlidir, zira işkence yöntemi aslında başka insanların beyinlerine dışarıdan müdahale etme çabasıdır. Muhtemeldir ki işkencenin insan haklarının yasaklanmasının temelinde sadece acı çektirmek değil, aynı zamanda düşünce özgürlüğünün önemsenmesi de vardır.

Zihnin karar verme süreci oldukça demokratiktir. Çok sesli bir yapıya sahip olan zihin ahenkle çalışmaktan ziyade, farklı seslerin çekişmesinden sonra ortaya bir irade koyar.⁶⁸ Bu açıdan bakıldığında irade, kaynağı açısından bakıldığında somut bir zemine oturtulmaya çalışılır. İradenin varlığı hakkında somut dünyada da yeterli düzeyde kanıt vardır. İradeyle ilgili olan tartışmalar, genellikle iradenin özgür olup olmayışı ile ilgilidir. Bu durum ifade edilirken kavramsal ihlaller sıkça söz konusu olur. İradenin olması başka bir tartışma, iradenin özgürlüğü başka bir tartışma konusudur. Nörobilimin sunduğu demokratik zihin anlayışına göre iradenin varlığı

⁶⁵ Eagleman, Brain, s. 114.

⁶⁶ Eagleman, Brain, s. 117-118.

⁶⁷ Eagleman, Brain, s. 123.

⁶⁸ Eagleman, Brain, s. 107-108.

kabul edilirken, iradenin özgürlüğü ise ihmal edilen durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beynin iki yarım küresi “korpus kallosum”⁶⁹ denilen sinir ağıyla birbirine bağlıdır. Bu ağın varlığı karar verme sürecinde beynin farklı yerlerinin devreye girdiği bilgisine ulaşmamızda oldukça fazla önem arz etmektedir. “Yabancı el sendromu” bu ağın zarar görmesiyle ortaya çıkan nöral bir rahatsızlıktır. Bu bölgenin cerrahi müdahaleden sonra devre dışı kaldığı, beynin ise adeta sadece biyolojik olarak değil zihinsel olarak, yani karar vermede de ikiye bölündüğü gözlemlenmiştir.⁷⁰ Bir el bir şeye uzanırken diğer el hareket eden ilk ele müdahale ederek onu engellemiştir. Zaman içerisinde iki yarım küre arasındaki diğer bağlantılar sayesinde “korpus kallosum” ağının da uyum sağlamasıyla yeniden normale dönmüştür. Bu durum bize karar vermede zihnin çok sesli olduğunu da göstermektedir. Zihnin tek sesli idare ediliyor olması, bu bağlantı kopsa da verilen kararlarda ikilik çıkarmaz. Bu durum kararsızlık ya da bir elin bir şeye uzanıp geri çekilmesiyle karıştırılmamalıdır. Bir eli geri çekmek ayrı, bir elin uzandığına diğer elin yabancı bir el gibi engel olması ayrı şeylerdir.

Kararsızlık durumu ise zihindeki seslerin diğerlerine tahakküm edememesiyle alakalıdır. Kararsızlık durumu aşırılaştığında, bireyin gündelik hayatını da olumsuz etkilediğinde psikolojideki adıyla bireye “obsesif kompulsif kişilik bozukluğu” tanısı konur. Bu durum karar verme mekanizmasının iktidarsızlığı olarak da tanımlanabilir. Analitik yönü gelişmiş bir prefrontal korteks bu rahatsızlıkla baş edebilecektir.

Karar verme mekanizması sadece bilinç düzeyinde olmayıp aynı zamanda bilinçdışını da kapsayarak çalıştığından iradenin manipüle edilebilir olduğu söylenebilir. Küçük işaret, ışık veya görsellerle irade yönlendirilebilir. Bu durum iş dünyası tarafından yıllar önce keşfedilmiş ve reklamcılık bir sektör haline gelmiştir. Aslında bakıldığında tarih boyunca özellikle de siyaset alanında da ‘doğru’ ifadelerle toplum yönlendirilebilmiştir. Bu açıdan bakıldığında illüzyon sadece görsel bir olgu değildir. Sözlerle de gerçeğin görünmesini manipüle etmek de illüzyonun bir çeşididir. Bu bir terim olarak ‘soft paternalizm’ ya da ‘yumuşak paternalizm’ şeklinde ifade edilir.⁷¹

⁶⁹ Eagleman, Brain, s. 115.; Canan, s. 220-221.

⁷⁰ Eagleman, Beyin, s. 125.

⁷¹ Eagleman, Brain, s. 97.

Reklamcılıkta “reklamın iyisi, kötüsü olmaz” diye bir deyim vardır. Buna göre dikkat çekerek gündem yaratılır. Söz konusu uyarıcılar gündemde kalmaya devam ettikçe, insanlar bir süre sonra gündemin nasıl oluştuğunu unutmaya başlar. Psikolojide bu unutma/benimseme durumuna ‘aşinalık etkisi’ denmektedir. Sistem şu şekilde ilerler: bir şey tehlikelidir, tehlike dikkat çeker, dikkat çeken şeyler aşinalık etkisi yaratır, aşına olunan şeyler çekici olur. Yüz hatları keskin ve belirgin insanların, kasları belirgin erkeklerin, dişleri sivri kadınların daha çekici olmasının altında insan türünün tarihsel süreçte sivriliklere, belirgin olanlara olan ilgisi ve bu ilginin aşinalık etkisiyle beraber çekici hal alması yatar.⁷²

Önemli ve dikkat çekici ses, sembol ve renkler sadece siyasi, ticari ya da kötü maksatla kullanılmamıştır. Modern dünyada, özellikle de sanayi devrimi sonrası dünyada önemli renk ve geometrik şekiller gerek iş sağlığı ve güvenliğinde ve gündelik hayatın işleyişinde önemli rol oynamıştır. Söz gelimi trafik lambalarında tercih edilen renkler tesadüf değildir. İnsanlık tarihi boyunca kırmızı rengi hep hayati meseleleri çağrıştırmıştır. Avcı-toplayıcı atalarımız için kırmızı, kanı ve tehlikeyi sembolize etmiştir.⁷³ Trafik lambalarında da dur işaretinin kırmızı renginde olması, insanın bilinçaltıyla oldukça uyumludur. Yine uyarı işaretlerinin özellikle üçgen şekillerinin içinde olması, geometrik bir şekil olarak üçgenin sivri uçlarının insanda temel içgüdü olan korkuyu tetiklemektedir. Bu da yine oldukça isabetli bir tercihtir.

Nörobilimsel açıdan korku, endişe, kaygı gibi tehlikeye bağlı duygular beynin amigdala kısmıyla doğrudan alakalıdır.⁷⁴ İşler hayati boyutta tehlike arz ettiğinde karar verme süreci bilinçdışının kontrolünde ilerler. Bu bilinçdışının önemli merkezlerinden biri de amigdaladır. Medial prefrontal korteks (mPFC)⁷⁵ bilinç düzeyini, öz farkındalık ve öz değerlendirmeyi temsil ederken, işler korku, saldırganlık ve haz gibi duygusal bağlantılara geldiğinde karar verme süreci amigdalanın yoğun baskısı altında kalır.

Bir tehlikeyle karşı karşıya kalındığında, merkezde amigdala olmak üzere tüm beyinde sinyal etkileşimi başlar. Bu etkileşim frontal kortekste “savaş ya da kaç”⁷⁶ şeklinde sonuçlanır. Tüm bu süreç bir saniyeden çok daha kısa sürmektedir. Bu kadar

⁷² Abdullah Reha Nazlı, **Yanılmanın İcadı “Doğmadan Sahip Olduğumuz Yanılgılar”**, Nazlı Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 69-70.

⁷³ Burnett, s. 34.

⁷⁴ Eagleman, Brain, s. 70, 72.; Burnett, s. 29.

⁷⁵ Eagleman, Brain, s. 16.

⁷⁶ Eagleman, Incognito, s. 67.

kısa sürede gerçekleşen karar verme sürecinde bilinç, tüm olasılıkları ve karar etkenlerini net ve keskin çizgilerle görememektedir. Tüm olasılıklar ve etken unsurlar bir fon gibi arka planda hissedilir ve belki flu bir görüntü elde edilir.⁷⁷ Böyle tehlikeli anlarda bilinç süzgecinden geçen olasılıklardan en mantıklı ya da en duygusal olanı akılda kalır.

Korku büyük oranda on binlerce yıllık deneyimin genetik aktarımından teşekkül eder. Hiçbir yılan türünün olmadığı ABD'nin New England bölgesinde yapılan anketlerde insanların en çok korktuğu şeyin yılan olduğu sonucu çıkmıştır. Bazı korkuların doğuştan kalıtsal olarak var olduğu görülür. Bu evrimsel açıdan yılandan korkan insanların hayatta kalarak genlerinin devam ettiğini gösterir. Hatta bazı bilim insanlarınca tarih boyunca sanat ya da mimari eserlerinin baklava deseniyle yapılmasının altında yılandan korkma geni yatmaktadır. Andrew Tomarken insanlara çiçek, mantar ve yılanların gösterildiği bir deney yapar ve bazı görsellerle beraber bu insanlara küçük elektrik şokları verilir. Deney sonrasında deneye katılanlara sorulduğunda, elektrik şokunu yılan görselinde hissettiklerini söylerler. Oysa hiçbir yılan görüntüsünde elektrikli şok verilmemiştir. İnsanların Afrika'dan dünyanın farklı yerlere dağıldığı düşünüldüğünde ve Afrika'nın doğal yaşam alanı göz önünde bulundurulduğunda yılan korkusunun insan genetiğine geçişi makul görünmektedir.⁷⁸

Yılandan herkes korkar ancak fare korkusu bölgesel olarak değişiklik göstermektedir. Yılan korkusu tüm insanların ataları olan başka insanların ve bilinç öncesi insanların ortak korkusudur. Fare ise insanlık tarihi açısından bakıldığında daha yakın tarihte tehlike oluşturmuş, veba salgınlarına sebep olmuş ve fareden korkmayanların soyları yok olmuştur. Fareler de kendi içerisinde seçilime uğramış, veba salgınından sonra insanların saldırısına maruz kalanlardan kaçıp yer altında, lağımlarda yaşayanların soyu devam etmiştir.⁷⁹

Evrimsel süreçte amigdala gelişmiş, böylece korku duygusu insanın yaşadığı dünyayı öğrenmeyi ve bulunduğu ortama uyum sağlamayı kolaylaştırmıştır. Evrimsel süreç aynı zamanda oksitosin hormonu ile insan türünün seçim ile bugünlere gelmesini sağlamıştır. İnsandan “hayatta kalma” ve “üreme” motivasyonu ile mümkün mertebe çok çoğalabilmek ve kalıtsal devamlılık beklenirken, oksitosin hormonuyla

⁷⁷ Eagleman, Brain, s. 121.

⁷⁸ Nazlı, s. 53-55.

⁷⁹ Nazlı, s. 60.

yüzyıllar içerisinde tek eşlilik daha cazip hale gelmiştir. Bunun sebebi insanın nicelikten ziyade niteliği tercih etmesidir. Yüzyıllarca süregelen tecrübe sonunda insanlar, tek eşlilikten olan çocukların daha sağlıklı olduğuna kanaat getirmiştir. Böylece insan türü bilinçdışı dürtülerle poligamik (çok eşlilik) yapıdan monogamik (tek eşlilik) yapıyı benimsemiştir.⁸⁰ Tek ya da çok eşlilik yönelimleri bir başka yaklaşıma göre “vazopresin” adı verilen hormonunun oranına göre şekillenir. Söz konusu hormonun yüksek olduğu tarla farelerinde tek eşlilik yaygınken, yakın kuzeni olan memeliler çok eşliliği tercih etmektedir. Dışarıdan müdahale ile “accumbens çekirdeği” üzerinde hormon seviyesi artırılarak tek eşlilik mümkün hale gelebilmektedir. İnsanlar üzerinde yapılan istatistiksel ve gözlemsel çalışmalar da ortaya benzer sonuçlar koymaktadır.⁸¹ İnsan biyolojisinde var olan hormonal gerçeklikler irade üzerinde etkilidir. Ancak bu konunun değerlerle alakası yeri geldiğinde hormonlara, yani arzulara karşı direnç gösterebilmektir.

Evrin teorisine göre hayatta kalma güdüsüyle tehlike karşısında vücutta biyolojik ve hormonal reaksiyonlar görülür.⁸² Bu sayede insan, tehlikeye odaklanır ve refleks geliştirir. Şayet insan, tehlikeyi yok edecek güçte hissederse, karakteristik özelliklerinin de katkılarıyla saldırıya geçer; tehlike pahalıya mal olacak bir risk barındırıyorsa yine karakteristik özelliklerin de katkılarıyla kaçma kararı verir. Dean Burnett de bunu “savaş ya da kaç”⁸³ şeklinde tanımlar. İnsanlık, tarihin büyük kısmında, vahşi doğada, yabani yaşam şartlarında yaşamış ve bu doğrultuda bazı nöral refleksler geliştirmiştir. “Savaş ya da kaç” refleksi insan türünü vahşi yaşama rağmen bugünlere getirmiştir. Ayrıca karakteristik özelliklerle kastettiğimiz unsurlar, maruz kalınan deneyimler ve kalıtsal özelliklerdir. Bu unsurlar tehlike anında hiç formasyon dahilinde öğrenmediğimiz halde, doğuştan gelen bazı reflekslerdir. Göz bebeklerinin büyümesi, kalp atışının hızlanması, bağırsakların daha hızlı çalışması gibi reaksiyonlar yüzyıllar boyunca atalarımızın vahşi doğada deneyimleyerek öğrenip, kalıtsal yolla bize aktardığı hayati bilgilerdir. Leş denilen ölmüş hayvan, insanlara tiksindirici gelir. Zira ölmüş hayvanın etini yemek insanların ölümüne yol açmıştır. Zira ölen hayvanın donan kanı daha fazla bakteri ya da parazit üretmektedir. Bu durum

⁸⁰ Eagleman, Brain, s. 135, 137.; Eagleman, Incognito, s. 101.

⁸¹ Eagleman, Incognito, s. 99-100.

⁸² Eagleman, Brain, s. 120-121.

⁸³ Burnett, s. 33.

başka canlıların olmasa da insan hayatının sonlanmasına büyük olasılıkla yol açmaktadır. Zira her canlı türünün sindirim sistemi de aynı değildir. Ölüme yol açan leş tüketimi insanlarda korkuyla beraber tikslenme dürtüsünü doğurmuştur. Fakat zaten tikslenme ve korkuya sahip olan insanın böyle bir deneyimden sonra leş tüketimi ile tikslenme ve korku duygularını eşleştirme olasılığı da oldukça güçlü bir ihtimaldir. Dolayısıyla evrim teorisinin bu konuyla ilgili yaklaşımı, tüm nedensel ilkeleri maddeye bağlamaktadır.

İnsan zihni, korku duygusu sebebiyle karşılaştığı her şeye kurgusal bir tutum sergileme eğilimindedir. Evet, bu genellikle korku sebebiyledir ki bu tutuma sahip atalarımız hayatta kalıp üreyebilmiş ve bu güçlü geni aktarabilmiştir. Bu eğilim bazen de özel hissetme sebebiyledir. Her şeyin anlamsız ve amaçsız olduğu nihilist bir sonuçtansa insan yine hayatta kalma ve üreme güdülerini tatmin etmek için hayata, olaylara ve de şeylere varoluşsal anlamlar katar.

Anlamlandırma, hikmet zemini oluşturma gibi tutumlar makul kaldığı ölçüde hem hayatın akışı hem de ‘ruh sağlığı’ açısından oldukça faydalıdır. Ancak insan beyni bununla yetinmeyecektir. İnsan beynindeki bu anlamlandırma, ilişkilendirme yeteneği aşırıya kaçıldığında karşımıza komplo teorisyenliğini çıkarmaktadır. Bu aşırı kurguculuk apofeni olarak adlandırılır.⁸⁴

İnsanın korkular karşısındaki zihinsel tutumları nörobilimsel açıdan, duyuların veri iletilmesiyle başlar. Duyulardan gelen veriler önce beynin talamus bölgesine ulaşır. Talamus bölgesi Limbik sistemin bir parçası olup hem beynin bilinçli bölgesiyle hem de ‘sürünge beyin’ ile çok sıkı bir ilişki içerisindedir.⁸⁵ Limbik sistem duyguların, öğrenmelerin, hafızanın işlendiği kritik bir konumdur. Talamus da limbik sisteme bağlı olduğundan ani, tehlikeli ve korku gibi durumlarda hem beynin bilinçli bölgesi olan korteks bölgesiyle hem de korku merkezi olan amigdala ile yoğun etkinlik kurar. Özellikle ani durumlarda bilinçdışı diyebileceğimiz tepkiler ve davranışlar on binlerce yıllık genetik yatkınlıkla beraber kişinin deneyimleriyle belli bir yapıya bürünerek beynin tepkisinin miktarını ve yönünü belirlemektedir. Söz gelimi çok yüksek bir patlama sesi duyduğumuzda, kulaktan gelen sinyaller talamus aracılığıyla kortekste ilgili bölgeye ve amigdala bölgesine iletilir. Bu zihinsel aktivite sayesinde bir refleks

⁸⁴ Burnett, s. 75.

⁸⁵ Burnett, s. 34.

ya da davranış geliştiririz. Böylece korkularımız hem bilinç düzeyimizde hem öğrenme ve duygularımızda hem de zihnin en ilkel bölgesini temsil eden “sürünen beyin” bölgesinde izler bırakır.

Geliştirilen davranışlar, daha doğrusu ‘savaş ya da kaç’ dediğimiz tepki ise talamus’un altındaki hipotalamus bölümü tarafından tetiklenir. ‘Savaş ya da kaç’ güdüsü sadece somut tehlikeler karşısında devreye girmez; aynı zamanda sosyal ya da duygusal tehlikeler söz konusu olduğunda beynin aklına ilk o güdü gelir. Utanılacak bir şey yaptığımızda bulunduğumuz ortamdan uzaklaşmak istememizin sebebi de budur. Tuttuğumuz takım ezeli rakibine yenildiğinde öfkelenmelerimiz ve hatta bir ürünü satın almak istediğimizde, ürünün ederinin çok üstünde bir fiyatı varsa aşırı öfkelenmelerimizin sebebi yine ‘savaş ya da kaç’ güdüsüdür. Beyin gözüne kestirebildiği sürece mücadele etmek ya da savaşmak ister; bununla baş edemeyeceğine karar veriyorsa, o ortamdan uzaklaşmak ister.

Zihnin bilinç düzeyi, algılanan olay ve olguları değerlendiren ve bu değerlendirmeden sonra iyi ve kötü gibi değerlerle sınıflandıran bir sistemdir. Dolayısıyla beyin kötü bir şey duyduğunda, eleştirildiğinde, utandırıldığında kortizol salgılar;⁸⁶ bu hisleri uyandıran sebebi de kötü bir sınıfa yerleştirir. Bu hisleri uyandıran sebeple tekrar karşılaşma ihtimaline karşı refleksler geliştirir. ‘Savaş ya da kaç’ refleksi en temel ve en kadim olanıdır.

İnsan zihninin en temel hedefi içinde bulunduğu beyni ve dolayısıyla bedeni korumaktır. Bu zihin bir karaktere de sahip olduğundan, koruması gerekenler bedenden fazlası olmaktadır. Bu bağlamda sosyal varlık olan insanın, sosyal konumunun riske gireceği durumlarda bu koruma güdüsü tekrar etkinleşmektedir. Dolayısıyla zihin, eleştirildiği ve küçük düşürüldüğü durumlarda biyolojik olarak fazlaca kortizol salgılamaktadır. Bu hormonal aktivasyon amigdala ve hipokampusu da etkinleştirerek deneyimlenen bu eleştirel durumu bellekte pekiştirir ve önceki refleksler yetersizse yeni refleksler geliştirir.⁸⁷

Eleştiri ya da küçük düşürülmenin zıttı olarak görülebilecek övgü ise beyinde oksitosin salınımı yapar. Övgü, nörobiyolojik olarak yergi gibi kalıcı iz bırakmaz. Bunun sebebi oksitosin kanda beş dakika içerisinde yok olurken, kortizol yaklaşık

⁸⁶ Burnett, s. 97-98.

⁸⁷ Burnett, s. 98-99.

olarak kanda iki saat gezmektedir.⁸⁸ Kortizolün, yani eleştirilerin sıkıcı ve yorucu olmasının sebebi sadece beynin nörolojik kısmıyla ilgili değil, aynı zamanda insan bedenindeki tüm damarlarla alakalıdır. Oysa oksitosin bir çikolata lezzeti kadar kısa ömürlüdür. Bu yüzden de insan “övmeye değer” bir canlıdır.

Amigdalanın zarar görmesi, bilinç düzeyiyle olan bağlantılarının hasar görmesi ya da zayıflaması, karar verme sürecinde korku ve haz gibi unsurların etkisizleşmesi demektir. 1966 yılında 13 kişiyi gelişigüzel ateş ederek öldürdükten sonra intihar eden bir ABD vatandaşı, evinde bulunan notta kendisinin son zamanlarda normal olmadığını yazmıştır. Üstelik kendisinin kariyeri ve onu tanıyanlar için bu hiç de beklenmedik bir eylemdir. Notunun sonunda ölümünden sonra kendisine otopsi yapılmasını istemiştir. İsteği yerine getirilen “suçlunun” beyinde maden parası büyüklüğünde tümör tespit edilmiştir. Bu tümör amigdala bölgesine baskı yaparak ciddi davranış değişikliklerine/bozukluklarına yol açmıştır.⁸⁹ Eagleman bu durumda suç işleyen kişinin eylemdeki iradesini ve dolayısıyla da sorumluluğunu tartışmaya açmaktadır.⁹⁰ Ancak spesifik bir olay üzerinden iradenin özgürlüğünü ve sorumlulukları tartışmaya açmak tümüyle yabana atılamasa da bu olay üzerinden bir hukuk ya da etik anlayışı inşa etmek de pek mümkün görünmemektedir.

Patolojik değişimlere uğrayan beyinde, karar verme süreci ve hatta açığa çıkan kararlar değiştiğine göre ahlaki ve hukuki sorumluluklarda birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ancak bunu söylemiş olarak irade ve zihni beynin biyolojik yapısıyla sınırlandırmış oluruz. O halde sadece patolojik değişimlere uğrayan beyinler sorumluluktan kurtulamaz. Zira zihin ve irade kavramlarını biyolojik yapıyla sınırlandırmış olarak aslında hasar görmemiş beyinleri de sorumluluktan kurtarmış oluruz. Nitekim beyindeki nöral ağ yapısı genetik ve deneyimle de oluşacağı için bir iradeden bahsetsek bile iradenin ortaya konmasındaki zorlukları da göz önünde bulundurmalıyız.

Evrimci anlayışta her yaşam formunda temel unsur yine yaşamın kendisidir. Beyni de bir yaşam formu olarak ele aldığımızda, beynin amigdala bölümü yaşamı incelemeyi sağlayan yapıdır. Yaşamı tehlikeye sokacak durumlarda amigdala sayesinde bellek, normalde olduğundan çok daha fazla ve ayrıntılı bir şekilde devreye

⁸⁸ Burnett, s. 99.

⁸⁹ Eagleman, Brain, s. 20-21.

⁹⁰ Eagleman, Incognito, s. 153-159.

girer.⁹¹ Aslında bir korku refleksi mekanizması olarak çalışan amigdala, açlık gibi yaşamı tehlikeye sokan durumlarda saldırganlığı doğurur. Ya da sıradan insanlar bile bir çatışmanın ortasında kaldığında, günlük hayatında asla olmadığı biri gibi saldırganlaşır. Yani korku sayesinde insanlar, büyük bir cesaret göstererek hayatta kalmayı başarır ya da en azından bunu dener. Cesaret gibi soyut bir ahlak kavramının, tam zıttı gibi görünen korkudan doğduğunu söylemek, her ne kadar çelişik gibi görünse de aslında çelişik olmamakla beraber biyolojiktir de. Dolayısıyla beynin karar verme süreçleri arasında hem karşılaşılan durumun niteliği hem de korkunun kaynağı olan amigdala vardır. Sonuç olarak nörobilimsel açıdan biyolojik bir yapı olan amigdala, soyut kavram olan değerler üzerinde oldukça etkilidir. Zira değerler irade üzerinden şekillenir. Ancak her davranışın kaynağı korku olarak kabul edilemeyeceğinden, değer üretmede biyolojik unsur olan amigdala yetersiz kalabilmektedir. Söz gelimi normal şartlarda her canlı varlık gibi insan da canlılığını ön planda tutarken, savaş anlarında korkunun kaynağı kabul edilen amigdala adeta işlevsiz hale gelir. İnsanların bu gibi kriz anlarında ölümden korkmamaları, etik düzlemde değer üretmenin nörobiyoloji ile sınırlandırılmayacağını göstermektedir.

İrade göstermek bilinçli düşünmeyi ve karar vermeyi gerektirir. Bilinç düzeyinde düşünmek günlük akışta çok az bir paya sahiptir. Bu pay artırıldığında zihin daha fazla efor sarf edecektir. Zihnin de daha fazla efor sarf etmesi daha fazla enerjiyi gerektirir. Dolayısıyla bilinç düzeyinde düşünmek ya da irade göstermek, zihnin hem biyolojik altyapısına hem de dış dünyaya mukavemet etmesi demektir. Bilinç düzeyinin dış dünya ve ait ya da sahip olduğu nörobiyolojik yapıya direnç göstermesi etik açısından değerlerin ortaya çıkış noktasıdır.

İradenin gücüyle ilgili olarak, bu gücün artırılmasına yönelik yürümeyi ele alalım. İnsanlığın avcı-toplayıcılık zamanından beri en vazgeçilmez aktivitelerinden biri yürümektir. Yüzbinlerce yıldır yürüyen, yürümeyle hayatını idame ettiren insan türünün bunca yıllık yürüme birikimi mutlak surette nörolojik sonuçlar doğurmuştur. Yürüme eyleminin diğer tüm egzersizlerden farklı bir yönü vardır. Yürüme eyleminden yarım saat önce ve yarım saat sonra insan beynini inceleyen bilim insanları beynin birçok bölgesinin yürüme eyleminden sonra aktifleştğini ya da daha aktif olduğunu gözlemlemiştir. Yürüme ve diğer tüm egzersizler salgılanan Gama-

⁹¹ Eagleman, Brain, s. 70,72.

aminobütirik ve serotonin sayesinde kaslarda rahatlamayı sağlar, nöral stresi azaltır. Ayrıca söz konusu hormonlar sayesinde nöral dirençler dengelenir ve irade güçlenir.⁹²

İnsan zihni karar verme sürecinde dış dünyadan gelen verilerin manipülasyonuna oldukça açıktır. Örneğin yakın biriyle sohbet ederken elimizdeki içeceğin sıcak ya da soğuk olması sohbetin gidişatını etkilemektedir. Zira içeceğin sıcaklık seviyesi duyular aracılığıyla beynin farklı bölgelerini çalıştırmaktadır.⁹³ Bir başka örnek vermek gerekirse, bulunduğumuz ortamdaki koku durumu değer yargılarımızı ve muhataplarımıza karşı tutumumuzu etkilemektedir. Ya da oturduğumuz sandalyenin yüzeyinin yumuşak ya da sert olması bir alışveriş pazarlığının yönünü etkileyebilmektedir. Fakat bu anlamda dış dünyanın mahiyeti, iradenin doğrudan kaynağıdır, sonucu çıkarılmaz. İradenin bilinçli yönü tam da bu noktada önemini gösterir.

Beyin karar verme sürecinde hem içsel hem dışsal etkiler altında yönelim ve reaksiyon göstermektedir. Nörobilimsel çalışmalarda beynin karar verme sürecindeki reaksiyonları biyolojik bağlamda değerlendirilir. Ancak öte taraftan biyolojik reaksiyonların nörolojik sonuçları da vardır. Bu nörolojik etkinliklere genel olarak zihin adı verilir. Beynin zihin yönüne ve zihnin de bilinç düzeyine çalışmamızın dördüncü bölümünde ayrıca değinilecektir. Sonuç olarak zihin, bilinçli ya da bilinçdışı ağırlıklı olarak bir karar verdiğinde artık davranış ya da düşünce kaçınılmaz olmaktadır. Tam bu noktada davranış ve düşüncelerin değerler ile ilgili olan kısmı devreye girmektedir. Yani nörobilimsel çalışmalar her ne kadar davranış veya kararları biyolojik olarak temellendirmeye çalışsa da söz konusu zihinsel faaliyet ve ortaya çıkan davranışların etik açısından tartışılması, ele alınması kaçınılmaz olarak karşımıza çıkar. Biz de sonraki başlığımızın altında iradeyi ve iradenin etik açısından değerlendirmesini kavramsal açıdan ele almaya çalışacağız.

1.3. ETİK AÇISINDAN İRADE

Ahlak felsefesi olarak çevrilen ‘etik’ kavramı felsefenin değerle ilgili olan, normatif disiplini.⁹⁴ Etik, modern bir terim olarak insanların davranışlarını

⁹² Nazlı, s. 66.; Canan, s. 152-156.

⁹³ Eagleman, Brain, s. 95.

⁹⁴ Ahmet Cevizci, **Uygulamalı Etik**, 2.baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2016, (Etik) s. 17.

kendilerine göre düzenlediği bir ilkeler sistemi veya dizisidir. Bununla beraber etik kavramı birçok alanda yine birçok kavramla beraber kullanılmaktadır. Siyaset etiği, tıbbî etik bunlardan bazılarıdır. Felsefeciler ise etik kavramını felsefi bir terim olarak teorik bir zeminde değerlendirirler. Etik, insan davranışlarını, davranışların doğru ve yanlışlıklarını, insan için iyinin ne olduğunu soran ve inceleyen felsefi bir daldır.⁹⁵ Felsefede etik, insanın mevcut yapısını göz önünde bulundurarak, davranışlarını belirleyen tutum ve ilkelerle birlikte ahlak felsefesi anlamında kullanılmaktadır. Ahlak da tutum ve davranışların niyetinden sonucuna kadar tüm aşamalarına değer izafe eden alanı ifade etmektedir.⁹⁶ Ayrıca etik ile ahlak arasında bir ayrım yapmak gerekirse ahlak, değerler bütününe ifade ederken, etik ahlaklılık üzerine felsefi bir düşünce edimidir.⁹⁷

Etik, ahlaki olan her şeyin incelenmesi, sorgulanması, üzerine düşünülmesi, çözümlenmesi, sınıflandırılması ve ifade edilmesidir. Ahlak felsefesi olarak da ifade edilen etik, “insan için iyi hayatın ne olduğu” ve “insan nasıl yaşamalı” sorularını temel çıkış noktası olarak görür. Ahlaki olan her şeyle ilgilendiği için deneyime bağlı olarak insan unsurunun ortaya koyduğu her şeyi; kavramları, değerleri ve bilgileri de çözümlemeyi amaçlar.⁹⁸ Etik sayesinde eyleme dönüşen her düşünce ve kararın, yapılan her işin ve hatta yaşanan hayatın anlam ve amaç zemini oluşur. Ayrıca bir mesleğin başarılı bir şekilde ortaya konması, bir işin iyi yapılmasının ilke ve sonuçları etik sayesinde ortaya konmaktadır. İnsanın ortaya koyduğu her şey bir yönüyle deneyimsel olduğundan, göz önünde bulundurulması gereken en önemli hususlardan birisi de davranıştır.

İnsan davranışlarında biri kalıtsal ya da doğuştan, diğeri de deneyimsel ya da çevresel faktörlerle şekillenen iki etken unsur vardır. İnsan davranışlarında kalıtsal özellik gösteren davranışlara tabîi huy; çevresel veya deneyimsel özellik gösteren davranışlara kazanılmış huy denir.⁹⁹ Kalıtsal olarak bir insan belli başlı bazı meyillere sahip olabilir ancak bu meyillerin olduğu gibi kalması gerekmemektedir. Söz gelimi bir insan sert bir coğrafyada, sert mizaca sahip bir soydan gelebilir. Ancak o insanın sert mizaçta kalması ya da sertlikten kaynaklı zalim olması gerekmez. Bu noktada

⁹⁵ Türkeri, Etik Kuramları, s. 11.

⁹⁶ Mehmet Türkeri, **Etik Bilinç**, 2.baskı, Lotus Yayınevi, Antalya, 2014, (Etik Bilinç), s. 21.

⁹⁷ Cevizci, Etik, s. 17.

⁹⁸ Hüsameddin Erdem, **Ahlâk Felsefesi**, 3.baskı, Hü-Er Yayınları, Konya, 2003, s. 17.

⁹⁹ Erdem, s. 13-14.

pozitif bir değer üretimi etik açıdan ortaya bir irade koymayla mümkün olmaktadır. Elbette ahlak söz konusu olduğunda zorunluluk veya tesadüfen gerçekleşen, huya dönüşmeyen davranışlar pozitif değer üretememektedir.

Ahlak felsefesini diğer felsefe dallarından ayıran en önemli özellik, insan davranışlarına değer veren irade özgürlüğü vurgusudur. Bir davranış ya da konuda herhangi bir değerden söz edilmesi doğrudan iradenin özgürlüğüne bağlıdır. İradenin özgürlüğü beraberinde ahlaklılığı ve sorumluluğu getirmektedir. Bir başka deyişle özgür irade, özgürce seçim yapma ve tercihte bulunma anlamına gelmektedir. Ancak her tercih ahlaklılığı gerektirmediği gibi irade özgürlüğünün her kullanımı doğrudan ahlaklılık da demek değildir.¹⁰⁰ Dolayısıyla etiğin merkezinde sadece irade değil, aynı zamanda değerler de vardır. Bir bakıma irade, değerler potansiyellerini açığa çıkaran bir kavramdır. Aksi düşünüldüğünde değerler, determinist çerçevede ele alınıp bir çıkmazın içine düşecektir.¹⁰¹ İrade nörobilimsel açıdan da büyük nesnel kabul edilir ve bu da yine değerler açısından sorunlu bir yaklaşımdır. Felsefi, kültürel ya da inançlar açısından ele alındığında iradenin öznel olması makul görünmektedir.

Yukarıdaki tanıma göre insan özgür irade sahibi bir canlıdır. İnsanın iradesinin olması ya da özgür olması insanın her davranışının irade kapsamında ifa edildiği anlamına gelmez. Bir davranış yalnızca irade kapsamında gerçekleştirildiğinde değer söz konusu olmaktadır. Bu bakımdan insanın zorunda olarak yaptığı davranışlar için bir değerden söz edilemez.¹⁰² Söz gelimi insan, yaşamının devamı için yiyecek tüketmek zorundadır. İnsanın zorunda olmasından kaynaklı besleniyor olması herhangi bir değer oluşturmamaktadır. Bunun yanında insanın neyle, nasıl ve ne kadar beslendiği iradesine bağlı olduğundan artık değerler söz konusu olur.

İradenin niteliğini kenarı koyduğumuzda insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da irade ya da istenç vardır. Ancak iradenin bilinçli olup olmaması insan-hayvan ayrımını da ortaya koymaktadır. Hayvan iradesinde bilinçli düşünme ve dolayısıyla da iyi-kötü bilgisi yoktur.¹⁰³ İnsan ise gelişmiş korteks bölgesi sayesinde (korteks bölgesiyle ilgili geniş açıklamalar için ikinci ve üçüncü bölümlere bakılabilir) öz farkındalığa sahiptir. Bilinç denilen öz farkındalık sayesinde insan duygu ve

¹⁰⁰ Türkeri, Etik Bilinç, s. 22.

¹⁰¹ Cevizci, Sözlük, s. 119.

¹⁰² Türkeri, Etik Bilinç, s. 23-24.

¹⁰³ Türkeri, Etik Bilinç, s. 24.

dürtülerini bir kenarda tutmayı ya da en azından dizginlemeyi gerçekleştirerek objektiflik ilkesiyle bir değer üretebilir.¹⁰⁴ Duygu ve dürtüleri bir kenarı koyarak objektifliği sağlamak bilinci gerektirdiğinden, bilginin önemi etik açısından önem arz etmektedir.

Bir davranışın tesadüfen değil de ahlaki ilkelerin bilinerek ortaya konması bilinçlilik ilkesinin gereğidir. Bu aynı zamanda etik açısından ilkeye bağlılığı göstermektedir. İlke ise davranışların ahlaki referansa bağlı olarak yapılması anlamına gelir. Bu bakımdan ilke, kuraldan ayrılmaktadır. Zira kural zorunluluğu ifade ederken, ilke bir davranışın değerler bağlamında alışkanlık edilmesi anlamına gelmektedir.¹⁰⁵ Ayrıca bir davranışın gerçekleştirilmesi, davranışı gerçekleştirenin özgür olduğu varsayımına dayanır. Sorumluluk olarak ifade edilen şey işte bu varsayımdır. Bu bakımdan insan davranışlarını olumlu ya da olumsuz olarak değerli kılan unsur bireyin iradesinde özgür olmasıdır.

Eylemleri etik açısından değerli kılan bir başka unsur niyettir. Niyet genel anlamda eğilim veya kararlı tutum anlamına gelmektedir. Ancak eyleme geçmeyen niyet de ahlaken bir değer ifade etmemektedir.¹⁰⁶ Dolayısıyla niyet davranışa dönüşmedikçe iç geçirmeden ibarettir. Oysa ahlak ya da etik ilk olarak davranış ve davranıştan doğan ya da doğabilecek sonuçları ele alır. Sonuçlarla ilgilenen, en çok fayda sağlayanın iyi olduğunu söyleyen etik anlayışına teleolojik etik ya da teleolojizm denir. Söz konusu etik anlayışı modern dönem felsefesinde karşımıza Thomas Hobbes'a ait olan egoizm olarak çıkmaktadır. Bugün karşımıza pragmatizm olarak çıkan faydacılık akımının temeli de Thomas Hobbes'un egoizmine dayanır. Yararcılık öznel ahlak anlayışı olmasından kaynaklı rölativist bir teoridir. Bu bakımdan bir eylemin değer yargısını belirleyen husus eylemi gerçekleştirene göre değişmektedir. Madde-zihin ilişkisinde maddeyi zihnin kaynağı olarak gören bu anlayışta iyi ve kötü, toplumun kaynaklık ettiği değer yargılarıdır. Bu bakımdan yararcılık seküler bir zeminde yer almaktadır.¹⁰⁷

Yararcılık anlayışında insan iradesinin, zihninin ve hatta insan varlığının evrensel bir değeri yoktur. Bu eleştiri yararcılığın uygulanmasıyla ilgili değil, ilkesel

¹⁰⁴ Türkeri, Etik Bilinç, s. 25.

¹⁰⁵ Türkeri, Etik Bilinç, s. 26.

¹⁰⁶ Türkeri, Etik Bilinç, s. 31.

¹⁰⁷ Cevizci, Etik, s. 42-45.

olarak niceliği öncelemesiyle ilgilidir. Sonuçlara bu kadar anlam yüklenmesi somut getiriler, faydalar ya da konforlar sağlasa da hayatın anlamlandırılmasını veya değerlerin oluşmasını sağlamayabilir. Dolayısıyla değer üretme açısından bir eylemin sadece niyet ya da sonucu yerine, o davranışın hem niyet hem sonuç hem de eylemin bizzat kendisini göz önünde aynı anda bulundurmak etik açısından daha muteber görünmektedir.

Teleolojik etiğin karşısında yer alan deontolojizm ise sonuçlar yerine eylemin gerçekleştirilmesindeki amacı ve eylemin bizzat kendisini değerlendirir. Bu etik anlayışında aslanan ödevler veya yükümlülüklerdir. Dini etik anlayışlarını da kapsamı altına alan deontolojik etiğin belki de en önemli temsilcisi Immanuel Kant'tır. Kant'ın ödev etiği ile dini etik arasındaki temel farklardan biri, dini etiğe göre özne olan insan Tanrı'ya teslim olup itaat ederken, Kant'ın ödev etiğinde ana unsur özgürlüktür. Zira eylemin özgürce gerçekleştirilmesi demek, öznenin kendisi dışındaki herhangi bir şey tarafından belirlenme ihtimalini dışarıda bırakır. Diğer bir fark ise kaynaklık açısından dini etikte ahlak yasasının temeli Tanrı'ya aitken, ödev etiğinde ahlak yasasının kaynağı yine insandır. Antropolojik ahlak yasasını kaynak olarak gören bu etik anlayışı iyyinin ayırımı ve belirlenmesini akıl aracılığıyla gerçekleştirir. Bir eylemin iyi olup olmamasının ölçüsü, o eylemin herkes tarafından istenen bir eylem olmasıdır. Değer yargısında tüm insanları göz önünde bulundurması bakımından, deontolojizm teleolojik etiğin tam karşısındadır. Eylemde diğer insanların göz önünde bulundurulması söz konusu etiğin nesnellik kaygısını da göstermektedir.¹⁰⁸ Tabi Kant'ın bu ödev etiği salt olarak başka insanları öncelemez. O kavram olarak insanlığı önceler. Dolayısıyla kişi kendisine karşı da saygılı olmalı ve kendisine zarar verebilecek eylem ve alışkanlıklardan uzak durmalıdır.

Kant'a göre haklar, özgürlükler ve suçlar insana ait değerlerdir. Kant'a göre insan özsel bir değere sahiptir. Hayvanlar ve bitkiler ise araçsal değerlere sahiptir. Bu bakımdan insanlarda olduğu gibi hayvan ve bitkilerde haklar ve özgürlükler kendilerinden değildir.¹⁰⁹ İrade sahibi olan insan, irade sahibi olmasından kaynaklı özsel bir değere sahiptir. Sonuç olarak Kant'ın normatif etiği rasyonel ve insan merkezli bir zeminde yer alır.

¹⁰⁸ Cevizci, Etik, s. 50-54.

¹⁰⁹ Cevizci, Etik, s. 55.

Bir kararın doğuracağı ahlaki yükümlülükler sadece kararın uygulanmasından doğacak sonuçlarla ilgili değildir. Nitekim bir insanın verdiği bir karar, her zaman vereceği karar olmak zorunda değildir. Trafikte hayatımızı ya da otomobilimizi riske atacak davranışlarda bulunan birilerine her zaman aynı öfkeyi ve tepkiyi göstermeyiz. Bu yüzdendir ki toplumsal hukuk ve normlar karakter üzerinden değil, eylem üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Bir katil, gücü cinayete yettiği için değil, cinayet işlediği için cezalandırılır. Bir hırsız çalabildiği için değil, çaldığı için cezalandırılır. Ancak failin, toplumun suç diye adlandırdığı eylemi gerçekleştirmesindeki motivasyon ve aynı failin aynı eylemi her defasında gerçekleştirmeyecek olması, söz gelimi pişman olması gibi durumlar elbette ahlaki ve hukuki sorunlar doğurmaktadır. Modern hukuk yapılarında “masumiyet karinesi” ve “iyi hal ile ceza indirimi” gibi olgularla bu ahlaki ve hukuki açık giderilmeye çalışılsa da buna da karar veren yine bahsi geçen kompleks bir zihin yapısına sahip insan unsurudur.

Görüldüğü üzere söz konusu etik açısından irade olduğunda tercihlerde özgür olmak, zorunluluktan uzak olmak, kuralla değil ilkeyle davranmak, objektif, bilinçli ve bir niyete sahip olmak gibi yapı taşlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca bir özne olarak insan unsuru, yani sübjektif motivasyonlar da büyük önem arz etmektedir. Nitekim bir özne ya da öznellik olmadan da bir değerden söz edilemez.

Ancak değerlerin kaynağı doğrudan ve sadece insan öznesi değildir. Değerlerin hem sübjektif hem de objektif tarafları vardır. Bir süjenin olmadığı evren modelinde bir değer ya da ahlak çıkmayacağı gibi, salt olarak bir süje de obje olmadan bir değer üretemeyecektir. Dolayısıyla bir değerın açığa çıkması için özne-nesne ya da özne-özne ilişkisi gerekmektedir.¹¹⁰ Buna mukabil *varoluşçuluk* akımı metafiziksel bir başkaldırı yapar ve varlığı ya da insanı benzer sebeplerden ötürü değerli bulmaz.¹¹¹ Oysa metafiziksel bir arka plan olmaksızın varlık hakkında yine varlık üzerinden bir değerlendirme ya da anlam temellendirmesi de felsefi açıdan tutarsız görünmektedir.

¹¹⁰ Türkeri, Etik Bilinç, s. 34.

¹¹¹ Cevizci, Sözlük, s. 442-443.

İnsan iradesinde garip görülen her şey beyne ya da ruha ait değildir, her şey zekâ veya ahmaklıkla açıklanamaz; hayatı merkeze alan biyolojik yapı ve bu yapıyı kontrol eden beyin yine biyolojik yapıdan etkilenerek görünürde garip; gerçekte yaşamsal refleksler ya da davranışlar sergilemek zorundadır. Bu durum elbette iradenin ortaya konmasında bilincin işlevi açısından bazı zorluklar doğurur. Diğer bir deyişle değerlerden bahsedebilmek için bilinç hem dış dünyaya hem de ait ya da sahip olduğu biyolojik yapıya rağmen irade göstermek durumundadır.

Eagleman'a göre canlılardaki yaşam motivasyonu büyük oranda ödüdür.¹¹² Tüm canlıların birincil ve ortak ödülü besin zinciriyle alakalıdır. İnsan ise toplumsal normlar, inanç ve ibadetler, gurur ve kibir gibi duygu, düşünce ve inançlardan kaynaklı zaman zaman bu birincil ödülü aksatmakta ve hatta bazen buna set (İslam inancındaki oruç ibadeti gibi) çekmektedir.

İnsandan farklı olarak diğer hayvanlarda ise durum oldukça yabaniydir.¹¹³ Bir aslan, buzdolabına sahip olmadığı için avladığı hayvanları anında tüketip proteininden faydalanmak zorundadır. Bir ceylanın tükettiği otların çorbasını yapıp lezzetlendirecek vakti yoktur. Elbette karınca gibi havalar ısındığında besin stoklayıp istisna gibi görünen canlılar olsa da onların da tek kaygısı, kış mevsimi geldiğinde türünün hayatta kalmasını sağlamaktır. Aslında bakıldığında ödül diye kastettiğimiz motivasyon, doğrudan hayatta kalmanın şartı olarak da görülebilir. Yani canlılardaki biyolojik yapı öncelikle canlı kalmayı amaçlamaktadır. İnsan da canlı bir varlık olduğundan diğer canlılar gibi canlı kalmayı amaçlaması doğal kabul edilir. Zaten etik açısından değer üretimi canlılığın devam etmesine bağlıdır.

Fizikalist yaklaşımlara göre canlı kalma motivasyonu evrim teorisindeki doğal seçim ile açıklanmaktadır. Doğal seçim, bir türün en iyi uyum sağlayan bireylerinin hayatta kaldığı ve ürettiği evrimsel süreçtir.¹¹⁴ Doğal seçimde güç söz konusu olduğunda bu gücün uyumla alakalı olduğu ele alınır. Kast edilen güç sadece kütleli ya da kasla ilgili olmak zorunda değildir. Güçten kastedilen ne olursa olsun, doğa bu konuda oldukça nettir. Uyum üzerinden devam edersek, kural basittir: uyum sağlayan hayatta kalır; sağlayamayan yok olur.

¹¹² Eagleman, Beyin, s. 135.

¹¹³ Eagleman, Beyin, s. 136.

¹¹⁴ John W. Santrock, **Yaşam Boyu Gelişim, Gelişim Psikolojisi**, çev. Ed. Galip Yüksel, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 54.

Modern bilimin verilerine göre Afrika’da bundan yaklaşık olarak 200 bin sene önce tüm insanların atalarının yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu insanlar 100 bin yıl önce de dünyanın çeşitli yerlerine dağılarak yaşama tutunmaya çalışmışlardır. Bu yaşama tutunma çabası bir takım kültürel faaliyetler veya olgular doğurmuştur. Yemek kültürü de bunlardan birisidir. Eti saklamak zorunda kalan insanlar bunu teknolojinin olmadığı yerde tuzlayarak ya da kurutarak sağlamışlardır. Açlığın, kıtlığın olduğu dönemlerde ölüm korkusuyla böcek yiyen insanların genleri devam etmiştir. Doğal seçilimin temel unsuru olan doğa, kendisine adapte olanla yola devam eder.¹¹⁵ Bu adaptasyon ve seçim süreçlerinde insanın karar vermesi, yani irade etmesi gerekir. İradenin de etik yönünün birçok motivasyonu vardır. Doğaya uyum ve doğal seçim süreçleri bu etik yönleri belirlemedeki en önemli unsurlardan biridir.

Doğal seçim ilkesine göre canlı varlıklar birbirini yok edebilir. Ancak her zaman yok etmek zorunda değildir. Üstelik bazen canlılar için uyum sağlamanın, hayatta kalmanın yolu, özellikle de kendi türündeki diğer canlıların da yaşamını ve açlığını göz önünde bulundurmaktan geçer. Doğadaki aslan ve sırtlanların bitmek bilmeyen kavgası da bunun göstergesidir. İnsanların da kendi inanç ya da milliyetlerinden biri için başka milliyet ya da inanca sahip toplumlarla savaşması da kendi varlıklarının devamı için olabilir. Fakat özellikle inanca bağlı bu çatışmaların, türünün devamı için çatışan hayvanlarla mukayese edilmesi bir takım mantıksal hatalar doğurmaktadır. Öncelikle türler arasındaki çekişme ile aynı tür içerisindeki inançsal çatışmalar kıyas açısından hata barındırır. Yine insan türünde nörobiyolojik açıdan diğer türlerde olmayan neokorteksin olması yukarıdaki kıyas açısından zorluklar doğurmaktadır.

Kendi sosyal grubundan olmayanı yok etme tutumu insan türünde de tarihsel süreç içerisinde, özellikle de doğal seçim bakımından önemli bir yere sahiptir. 100 bin yıl evvel Afrika’dan hareket etmeye başlayan ataların bir kısmı şanslı grup olarak Anadolu topraklarına gelmişlerdir. Avcı-toplayıcı gruplardan tarım ve yerleşik hayata geçenler avcı-toplayıcı gruba göre daha şanslıdır. Şanslı olan gruplar daima şanssız olanları ya yok etmiştir ya da yok olmasına göz yummuştur. Sosyal psikolojide “kendine hizmet eden yükleme yanlılığı” olarak bilinen insan tutumunun temelinde insan zihninin kendisini iyi gösterecek şekilde evrimleşmesi yatmaktadır. Bu sebeple

¹¹⁵ Nazlı, s. 32-33.

açlık çeken, savaş yaşayan, başına kötü şeyler gelen insanlar sadece şanssız olarak görülür. İnsan zihni bu “şanssız” tanımlamasıyla aslında olan bitenleri yeterince umursamadığını ifade etmektedir. Oysa güç yettiği sürece giderilmeyen sıkıntılar, açlıklar ve bitirilmeyen düşmanlıklar irade sahibi bir varlık için sorumluluk dahilindedir.¹¹⁶

İnsan türü de diğer canlılar gibi, gerektiğinde birlik olup yaşadıkları yerlerde yabani yaşamdan yolu sapıp şehirlere karışan yabani hayvanları yok etmekte oldukça mahir olduğu için insan türünün nüfusu yeryüzünü domine etmiştir. Diğer türlerle ilişkileri bir kenarı koyup insan türünün kendi içerisindeki ilişki ve problemlerini bazı kuramcılar “akraba seçilimi”¹¹⁷ ile ele almışlardır. Buna göre genetik özelliklerin ne kadar çok ortak yönü varsa halka o kadar daralırken, ortak özellikler azaldıkça akraba halkası genişleyip uzaklaşmaktadır.

Akrabalığın olmadığı ya da ortak genetik özelliklerin olmadığı/az olduğu durumlarda insanlar yine de uyum içerisinde yaşayabilir ve seçimde birbirini gözetebilir. Bu da ösosyalite kavramıyla açıklanmaktadır. Buna göre insan hiçbir şekilde akraba olmadığı halde başka bir toplumda “iş birliği” kaygısıyla uyum içinde yaşar ve bulunduğu ekosisteme olum yönde katkı sağlar. Bir doktor ya da öğretmenin hiç bilmediği şehirde, hiç tanımadığı insanların arasında çalışıp yaşamını devam ettirmesi ösosyalite için yerinde bir örnektir. İnsanların kabile topluluklarından büyük ve şehir toplumlarına uyum sağlaması yine ösosyalite sayesinde.

Bir insanı, insan grubunu veya tümünden bir milleti ötekileştirmek ve bu doğrultuda gerçekleşen katliamlar, saydığımız tüm unsurları tür olarak da başkalaştırmaktan geçmektedir. Zulmedilen kişi ya da grup empati doğrultusunda, yani ortak paydalar üzerinden belirlenir. En temel değerlerde çatışma söz konusuysa artık fiziksel çatışma da kaçınılmazdır.

Evimizin içinde dolaşp uykularımızı kaçıran, kollarımızda büyük kabarcıklara sebep olup kaşıntılara sebep olan sivrisinekleri öldürme isteğimiz de ortak değerlerimizin azlığı ve birçok değerimizin çatışmasıyla ilgilidir. İnsanlar bir kediye yüzyıllar içinde evcilleştirip sevmiştir. Ancak aynı şeyi özellikle de yaz aylarında evlerimize misafir olan sinekler için söyleyemeyiz.

¹¹⁶ Nazlı, s. 45-50.

¹¹⁷ Eagleman, Beyin, s. 179.

Ortak değerlerin sayısı arttıkça diğer canlılarla barış içerisinde yaşarız. Bazen de ırkçılık gibi ‘değerler’ popülerite kazanır ve ortaya çıkan sonuçlar hiç de iç açıcı olmaz; yaşıyor olmak, insan olmak ve hatta bazen aynı inançları paylaşmak bile yetmeyebilir. Burada önemli olan husus, bir insanın nasıl olur da komşusu veya ahabıyla bu denli “kanlı-bıçaklı” olduğudur.¹¹⁸ İnsanlar tarih boyunca, zaman zaman birbirlerini sinek gibi ezebilmişlerdir. Bunun sebebi artık yeterince benimseyememektir.

Aşırı uyarılma denilen “e sendromu”¹¹⁹ ya da Almanların deyişiyle “Rausch” sebebiyle insanlar, deyim yerindeyse insan olmayı, insan olmanın gerekliliği olan empatiyi unuturlar. Buna bağlı olarak da her sabah güler yüzle ekmek sattığı müşteriyi, iç savaş çıktıktan sonra acımadan öldürebilir. Özellikle toplumsal travmaların yoğunlaştığı zaman ve mekanlarda herkesin işlediği suç, suç olmaktan çıkmaktadır. Bu biraz rüzgârın yönüyle de alakalıdır. Almanya’da günlük hayatlarını normal bir şekilde yaşayan insanlar, 1940’lara gelindiğinde birbirlerini Alman gizli servislerine ihbar etmişlerdir. Savaş bittikten sonra Almanya’da ırkçılık bir kenarı dursun, milliyetçilik bile siyasi olarak kendine yer bulamamıştır. Zihin çoğu zaman dışlanmamak adına, aidiyet duygusuyla çoğunluk ne yaparsa ona karar vermektedir. Zira zihnin biyolojik altyapısı için en önemli husus var olmak, üremek ve ait olmaktır. Bu yolda insan, bireysel olarak asla benimsemeyeceği düşünce ve eylemleri, sırf ait olmak adına bu düşünce ve eylemleri benimseyebilir.

Tarih boyunca yapılan soykırımlar ve katliamların temelinde “dehumanization”¹²⁰ yatmaktadır. Zihnin bu “insandışılştırma” etkinliği büyük oranda bilinçdışı gerçekleştiği düşünülmektedir. Bilinçdışı, bilincin konforu ve karar verme yetisinin sağlıklı bir şekilde işlevini yerine getirmesi için böyle bir refleks geliştirmiştir. Güdülerin ve bilinçdışının reflekslerinin doğrudan kabul edilmesi ve uygulanması elbette ahlaki olarak birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Nitekim ahlak, güdü ve bilinçdışının kontrol edilmesiyle ortaya çıkan bir değerler sistemidir. Dolayısıyla güdülerimizle, yani içimizden geldiği gibi davranmak teknik olarak doğaldır. Fakat doğal olan her şey insan için erdemli değildir. Söz gelimi

¹¹⁸ Eagleman, Beyin, s. 183.

¹¹⁹ Eagleman, Beyin, s. 182.

¹²⁰ Eagleman, Beyin, s. 186.

Aristoteles, karaktere ait erdemlerin doğal olarak insanda bulunamayacağını ifade etmektedir. İnsanda doğal olarak bulunan söz konusu erdemlere olan yatkınlığıdır.¹²¹

Filozof Philippa Foot 1967 yılında bir düşünce deneyi tasarladı: Tramvay Problemi ya da Vagon Açmazı.¹²² MIT (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü) bu açmazı biraz daha karmaşık hale getirerek arabayla giden sürücülerin yayayı mı yoksa kendilerini mi feda edecekleri hakkında 13 farklı görsel sorudan oluşan global çapta bir anket çalışması yürütüyor.¹²³ Buna göre söz gelimi sürücü, yaya ile kendi arasında kalırken verilen cevapların çoğunda feda edilen taraf yaya olmaktadır. Ancak bir hayvan ile bir insan arasında kalındığında cevapların çoğunda hayatta kalan insan olmaktadır. Fakat zor sorulardan biri, iki yaya arasında kalındığında ne yapılacağı ile ilgilidir. Elbette kazadan hemen önce nano-saniyeler içerisinde karar vermek zor olacaktır. Vagon Açmazı örneğinde tek bir soru vardır: düz gidildiğinde 5 işçi ölecekken yetkili, eğer trenin rayını değiştirirse tek bir işçi ölecektir. Bununla ilgili yapılan çalışmaların çoğunda insanların birçoğu beş kişinin ölmesinden bir kişinin ölmesini yeğlemektedir. Ölmesi göze alınan o bir kişi yetkilinin kendi yakını, mesela kendi çocuğu olduğunda tahmin edileceği üzere verilen cevapların sapması değişmektedir. Elbette işçilerden hiçbiri ile bir yakınlık olmasa bile bu aşamada karar vermek kolay değildir. Ancak cevap vermek zorunda kalındığında cevaplar genel olarak bu minvalde olmaktadır.

Karar verme sürecinde zihinde birden fazla nöral ses vardır.¹²⁴ Bu durum pratik yaşamda insana fayda ya da zarar verebilir. Fayda ya da zararı belirleyen husus birden fazla olması değil, kişinin deneyimlerden elde ettiği bilgi ya da şans olabilir. Bir de karar ve eylemlerin ahlaki açıdan iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesi vardır. Kimsenin olmadığı yerde para dolu bir çantaya yeltenmek ile onu bir an önce sahibine teslim etmek arasında kalan biri, aslında beynindeki demokratik yapının kurbanıdır.

Zihin tek sesli karar mekanizması değil, bilakis birbiriyle çoğu zaman çelişik olan çok sesli bir yapıya sahiptir.¹²⁵ Fakat yine de bilinç düzeyi devreye girerek, kendisine en ‘makul’ gelen sesi karar haline getirir. İnsan unsuru mekanik

¹²¹ Aristoteles, II, 1103b.

¹²² Eagleman, Beyin, s. 126.; Eagleman, Incognito, s. 113-114.

¹²³ Edmond Awad, “Ahlaki İkilemlere Karşı İnsanların Verdiği Cevapların Makinelere Uyarlanması Tasarlanmıştır”, **Ahlak Makinesi**, 10.04.2024, <https://www.moralmachine.net/>, (10.04.2024), s. 1.

¹²⁴ Eagleman, Beyin, s. 124.

¹²⁵ Eagleman, Incognito, s. 99-111.

davranmaktan oldukça uzaktır. Beyin karar verirken karakteri oluşturan anılar ve kalıtsal özellikler devreye girer. Buna bağlı olarak duygular, zaaflar ve hatta haz arayışları karar vermede ciddi etkenlerdir. Fakat vagon açmazıyla deneyimsel olarak karşı karşıya kalmadığımız sürece, önümüze çıkan etik anketlerini cevaplamak büyük oranda mantık çerçevesinde gerçekleşir. Bu bağlamda MIT'nin yaptığı çalışma bilimsel açıdan geniş kitlelere hitap etme açısından önem arz etse de hata payı azımsanmayacak kadar çoktur.

Söz konusu olan çalışmanın diğer bir problemi ise yaşamını yitirecek insan unsurunun masumiyetidir. Zira masum bir insanın hayatı hakkında karar verirken duygular ağır basmaktadır. MIT çalışmasında bir hırsız ile bir sağlık çalışanı arasında kalındığında ne yapılması gerektiğiyle ilgili soru vardır. Tahmin edileceği üzere cevapların hemen hepsi hırsızı feda etmek yönündedir. Oysa hırsızlığın cezasını vermek ve bunu ölümle tesis etmek bizim yetki alanımızda değildir.

Diğer taraftan ise söz konusu açmazlarda karar veren bireyler ile açmazın objeleri arasında bir yakınlık ya da tanışıklık var ise karar verme yönelimleri yakınlığın olduğu yöne doğru olumlu şekilde değişebilmektedir. Ayrıca sözlü bir şekilde karar vermeyle, söz gelimi bizzat eylemin faili olma durumu arasında da karar yönünün değişmesi açısından değişiklikler olabilmektedir.¹²⁶

Savaşlarda insanlar, hiç tanımadıkları düşmanları öldürmek zorundadır. Bu belli milli değerlerle açıklanabilir. Ancak söz gelimi bir savaşı kazanmayı ya da savaşı bitirmek pahasına sivil insanların üzerine atom bombasını atmak bir değerle açıklamak bir hayli güçtür. Ayrıca sivilleri, masumları öldürürken atom bombası ya da herhangi bir kitle imha silahını kullanmak arasında etik açısından bir farkın olup olmadığı başka bir tartışma konusudur. Bu sorunlar yıllardır ahlak felsefesi sahasında tartışılmalıdır. Biz daha ziyade bombayı harekete geçiren karar mekanizmasıyla ilgilenmekteyiz. 2. Dünya Savaşı'nda atom bombasıyla ilgili verilen karar tamamen mantıksal çerçevede verilmiştir. Değer ya da duygu kaygısı güdülmemiştir. Kararı verenler bombanın atılacağı yerde kendi yakınlarının da olduğunu bilselerdi elbette aynı kararı vermekte en iyi ihtimalle çok zorlanacaklardır.¹²⁷ Ya da yıllarca süren savaşı kaybetmek pahasına atom bombası atmak ya da buna maruz kalmak yerine pes

¹²⁶ Eagleman, Incognito, s. 114-116.

¹²⁷ Eagleman, Beyin, s. 129-130.

de edilebilir. Ancak bunun iç politikada ağır sonuçları vardır. Buradan iç politikadaki yükümlülüklerin sivillerin canından daha önemli olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Sadece mantıksal çerçeveden kararlar vermek, duygu ve değerlerden uzak kararları uygulamak pragmatik sonuçlar verse de dünyayı daha güzel hale getirmemektedir.¹²⁸ Güdülerin ve bilinçdışının reflekslerinin doğrudan kabul edilmesi ve uygulanması elbette ahlaki olarak birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Nitekim ahlak, güdü ve bilinçdışının kontrol edilmesiyle ortaya çıkan bir değerler sistemidir. Dolayısıyla güdülerimizle, yani “içimizden geldiği” gibi davranmak teknik olarak doğaldır. Fakat doğal olan her şey, her zaman pozitif değer üretmemektedir.

Nörobilimsel açıdan ele alındığında irade, özgürlüğü açısından oldukça sınırlı bir alanda yer almaktadır. Karar verme mekanizmasına “sahip” olan insan, salt nörobiyolojik olarak değerlendirildiğinde iradesinin özgür olmamasıyla ahlaki veya hukuki olarak da sorumlu olmamaktadır. Bu açıdan da etik problemler kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Gündelik yaşantı ve hukuk sistemi açısından değerlendirildiğinde ise sosyal yapı ve hukuk sistemi, insanı özgür iradeye sahip bir varlık kabul eder ve onu sorumlu tutar. David Eagleman da nörobilimci kimliğine rağmen insanı tüm davranışlarından sorumlu tutmaktadır.¹²⁹

İradenin özgürlüğü oldukça eski tarihlere dayanan ciddi bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern bilim ve nörobilimsel çalışmalar da henüz bu tartışmayı noktalayacak bulgulara net bir şekilde ulaşmış değildir. Bir taraftan insanın sezgisel olarak hissettiği özgürlük ve sorumluluğun kaynağı olan özgürlük, diğer taraftan ise nörobilimsel bulguların irade konusunda nörobiyolojik olarak temellendiremediği özgürlük hem ahlak felsefesinin hem de bilimin ortak konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

David Eagleman da nörobilimci olarak iradenin özgürlüğünün biyolojik bir karşılığının olmadığını savunmaktadır. Bu savunusunu temellendirmede kullandığı argümanlardan birisi olarak karşımıza “Tourette Sendromu” çıkar. Bu sendroma göre kişi özgür hissedebilmek için toplumsal açıdan ayıp ya da suç sayılabilecek ifadeye bulunabilir veya davranış sergileyebilir. Söz gelimi bu sendroma sahip bir kişi, kilolu bir insan gördüğünde “şişko” demek zorunda kalır.¹³⁰ Elbette bir hastalık tanısı ile tüm

¹²⁸ Eagleman, Beyin, s. 130.

¹²⁹ Eagleman, Incognito, s. 164.

¹³⁰ Eagleman, Incognito, s. 165-166.

ahlak felsefesini derinden etkileyecek bir sonuca ulaşmak mantıksal açıdan da sorunlu görünmektedir. Ancak Eagleman'ın iradenin özgürlüğü ile ilgili olarak sunduğu diğer örnekler de nöral açıdan hastalık ya da eksiklikler üzerindendir. Eagleman karar vermelerin özgür olup olmasını bir kenarı koyarak, karar verme mekanizmasını beynin bölümlerine dayandırır. Diğer bir deyişle felsefe tarihinde ve tüm dinlerdeki ruh kavramıyla ilgili bir arayışa girmemektedir.¹³¹

Determinizme karşı kuantum fiziği ile özgür iradenin olabileceği düşüncesinin de Eagleman'a göre bir geçerliliği yoktur. Onun yürüttüğü mantıkta determinizm belirlenimciliği ile kuantum olasılıkçılığı arasında teknik olarak bir fark yoktur. Eagleman öngörülemez bir sistemi belirlenimcilik ile bir tutmaktadır.¹³² Ancak Eagleman bu konunun felsefi yönünü yeterince açmayıp, nörobilimsel bulgular üzerinden felsefi sonuçlara varma eğilimindedir.

Bir kamyon sürücüsünün bir meyve tezgahına girmesini hukuk sistemi istemli davranış çerçevesinde değerlendirir. Ancak Eagleman bilimin istemli olduğumuz konusunda bir bulgusunun olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan ise sezgisel olarak özgür hissetmemizi doğrudan hiçe saymamaktadır. David Eagleman bu tartışmada özgürlüğün önemiyle ilgili eleştiri geliştirmektedir. Ona göre özgür irade varsa bile kendini gösterecek çok az bir alana sahiptir. Eagleman bu görüşlerini cezai açıdan ifade etmemektedir. Yani ona göre suçlular yine cezalandırılmalı ancak işlenen suçların nörolojik temeline inilmelidir.¹³³ O, bir taraftan tıp dünyasına sorumluluk yüklerken, diğer taraftan mahkemedeki yargıçların göz önünde bulundurulması gereken nörobiyolojik gerçekleri yeterince göz önünde bulundurmadıkları için onlara eleştiri geliştirmektedir.¹³⁴

Sonuç olarak bakıldığında Eagleman'ın tüm kuramsal etik tartışmaları bir kenarı koyup etik temellendirmeyi, çok detaylandırmadan nörobilimsel bulgularla yapmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Eagleman bu açıdan felsefi tartışmalara çok girmeden, o tartışmaları çok da göz önünde bulundurmadan insan davranışlarını nörobiyolojik temellendirmelerle ele almıştır. Sorumluluk konusunda etik açısından net olmayan, oldukça yüzeysel bir tutumla konunun pratiğe taşınmasını talep eder

¹³¹ Eagleman, *Incognito*, s. 166-169.

¹³² Eagleman, *Incognito*, s. 171.

¹³³ Eagleman, *Incognito*, s. 172-174.

¹³⁴ Eagleman, *Incognito*, s. 175, 183.

görülmektedir. Ona göre yargıcın hükmü ile insan iradesinin özgürlüğü arasında felsefeden ziyade nörobiyolojik ilişki vardır. Dolayısıyla o ahlak ve hukuk konusunda nörobiyolojik bulguları araçsallaştırmayı hedefleyerek nörobilimsel çalışmaları yaşamdan kopuk olmayan, sadece laboratuvar ortamında değil, aynı zamanda gündelik yaşantıya uyumlu bir çalışma alanı olarak görmek istemiştir.

1.4 FELSEFE TARİHİNDE ETİK KAYGI VE TEMELLENDİRMELER

Felsefe ve düşünce tarihine döndüğümüzde ilk ciddi etik kaygıları Platon ile beraber görmekteyiz. Onun etik görüşleri epistemoloji referanslıdır. Ona göre iyi hayatın elde edilmesi bilgiyle olur ve bu bilgi matematik, geometri ve felsefe gibi zihinsel eğitimle mümkündür. Platon düşüncesinde ortaya çıkan kötülükler bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Elbette iyi yaşam için bilgi zorunlu şart değildir ve fakat bilginin olmadığı iyi hayatlar tesadüfen ortaya çıkmıştır. Oysa bilgi edinildiği takdirde iyi hayat kaçınılmaz olandır.¹³⁵

Platon etiğinde iyilik insanlardan bağımsız ve mutlaktır. Bu bakımdan ahlaki ilkeler Platon’a göre nesneldir. Semavi dinlerin aksine Platon iyiliğin Tanrı’nın bile üstünde olduğunu savunur. Ona göre Tanrı, mutlak olan iyilik ölçülerine uyduğu kadar iyidir.¹³⁶ Bu bakımdan kötülükler de nesnel ve evrenseldir. Ayrıca Platon etiğinde iyi, bilgi ve anlam kavramları birbirleriyle zorunlu olarak ilişiktir. Ona göre iyiyle ilgisi olmayan bir bilginin anlamı da yoktur.¹³⁷

Platon’un öğrencisi Aristoteles’e gelindiğinde onun insan davranışlarını incelemesinden kaynaklı bilimsel metot izlediği söylenebilir.¹³⁸ Aristoteles tüm eylem ve tercihlerin amacının iyiye ulaşmak olduğunu söyler.¹³⁹ İyi hayatın da mutlu olunan hayat olduğunu belirtir. Mutluluk ise ruhun, erdeme uygun etkinliğidir. Bu bakımdan mutluluk doğrudan hedef olmayıp, insanın erdeme uygun davranışlarına eşlik eden yol arkadaşısıdır. Aristoteles erdemli davranışı “orta öğretisi” ile formüle eder. Bu öğretiye göre insan aşırılıklardan uzak bir şekilde itidalli yani ölçülü yaşamı tercih etmelidir.

¹³⁵ Türkeri, Etik Kuramları, s. 15-16.

¹³⁶ Türkeri, Etik Kuramları, s. 17-18.

¹³⁷ Cevizci, Etik, s. 24.

¹³⁸ Türkeri, Etik Kuramları, s. 22.

¹³⁹ Aristoteles, I, 1094a.

Ölçü ise net bir noktada olmayıp kişisel özelliklere göre farklılık arz eden göreceli bir seviyedir. İki aşırı uçtan uzak, itidalli ölçüye “altın orta” adı verilir.¹⁴⁰ Farabî de bu kavramı “Erdemli Orta” olarak ele alıp detaylandırmıştır.¹⁴¹

Aristoteles’e göre iyi olan şey nitelik ve görelilik olarak bakımından değerlendirilir. Ancak bir şeyin varlığı ve kendisi görelikten önce gelmektedir.¹⁴² Aristoteles iyiliğin kendiliğinden iyilik olması gerektiğini söyler ve çünkü o mutluluk getirir. Mutluluk ise başka bir şey için istenmez. Mutluluk bizatihi amaç, hatta amaçların amacıdır.¹⁴³ Aristoteles iyi bir eylemi belirleyip mutluluğun amaç olduğunu söylerken, tek bir eylemi bir kere gerçekleştirmenin mutlu olmaya yetmeyeceğini de söyler.¹⁴⁴ Ayrıca o iyileri dışsal, içsel ve hem dışsal hem içsel olarak üçe ayırmaktadır. Bu bakımdan mutluluğu sağlayacak iynin ruhsal olduğunu söylemektedir.¹⁴⁵ Aristoteles söz konusu düşüncesiyle içsel yani soyut ve manevi olan şeyleri ruh ile açıklamaktadır. Yani o, düşünsel, zihinsel ve duyusal süreçleri ruh kavramı ile açıklamaktadır. Ancak onun ruh anlayışında akıl, ruhun bir kısmını oluşturmaktadır. Ruhun diğer kısmı ise beslenme ve büyüme motivasyonu ile bitkilere benzemektedir.¹⁴⁶ Ayrıca ona göre insan ruhları arasında nitelik farklılıkları da vardır. Bazı insanların ruhlarının daha “büyük” olduğunu söyler. Büyük ruhlu insanlar davranışlarında erdemli olan insanlardır.¹⁴⁷ Aristoteles özetle canlılığı, düşünmeyi, hissetmeyi, mutlu olmayı, duyguları, canlılığın devamını ruh ile açıklamaktadır.

Aristoteles ve Platon iradenin varlığını tartışmaya dahi açmamışlardır. Diğer ortak noktaları ise mutluluğu akıl ve irade kapsamında soyut değer ve kavramlarla ele almışlardır. Platon’un bu etik görüşlerinin önemli çıkmazları da vardır. Örneğin bir kişi bile isteye, hür iradesiyle kötülük yapmak isteyebilir veya normalde bir eylemin kötü olduğunu bildiği halde, anlık duygu durumlarından dolayı kendisini o eylemi gerçekleştirmeye ikna edebilir. Aristoteles etiğine de orta öğretisinin uygulanabilirliği ile her uygulandığında mutluluk veremeyeceği hususunda eleştiriler getirilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Türkeri, Etik Kuramları, s. 23-26.; Cevizci, Sözlük, s. 26.

¹⁴¹ Farabî, Tenbih, s. 152-158.

¹⁴² Aristoteles, I, 1096b.

¹⁴³ Aristoteles, I, 1097b.

¹⁴⁴ Aristoteles, I, 1098a.

¹⁴⁵ Aristoteles, I, 1099a.

¹⁴⁶ Aristoteles, I, 1102b.

¹⁴⁷ Aristoteles, IV, 1124b.

¹⁴⁸ Türkeri, Etik Kuramları, s. 28.

Dünyanın temelde kötü olduğuna inanan Kınıklar yaşama ve insana dair ne varsa bunlardan kaçınmaya çalışırlar. Bu doğrultuda insan ürünü olan uygarlığın hükümet, devlet, din, evlilik gibi tüm unsurlarından sıyrılıp “çileci”¹⁴⁹ bir yaşamı tercih ederler. Onlara göre kurtuluş ya da “mutluluk” toplumun reddedilmesinden geçmektedir.¹⁵⁰ Felsefe ve düşünce tarihinde irade konusuyla ilgili en çarpıcı örnek Kınıkçılık ekolüdür. Zira reddettikleri ya da reddetmeye çalıştıkları, kaçındıkları, problem olarak gördükleri her şey doğrudan insan iradesiyle ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında aslında Kınıkçılık iradeden kaçmaktadır.

İradeyle ilgili başka bir olumsuz ya da kayıtsızlık örneği Stoacılıkta görülür. Kurucusu Zenon olan bu ekolün irade bakımından düşüncesinin temelinde olanlara ve dış etkenlere kayıtsız kalmak vardır. Hristiyanlık hâkim olana kadar Roma İmparatorluğu’nun temel düşünce ve yaşayış biçimi Stoacılık izleriyle oluşmuştur.¹⁵¹ Stoacıların etik anlayışları özgür bir iradenin olmadığı varsayımı üzerine kuruludur. Zira metafizik düşüncelerinde de her şeyin önceden bir Tanrı tarafından tasarlandığı savı vardır. Bu bakımdan insan olup bitenlerin ilahi bir düzenin parçası olduğuna ikna olur ve kayıtsız kalırsa mutluluğa ulaşmış olur.¹⁵² Elbette bu düşünce yapısının sosyal ve politik düzende geniş etkileri olmuştur. Roma’nın imparatorluğa dönüşmesi, sosyal düzenin görece sakin ve sorunsuz olması, askerlerin hayatlarını savaşıma adanması, toplumda aristokrasinin ve sınıfsal farklılıkların çok ve yaygın olması gibi durumlar Stoacılığın ne derece etkili olduğunu göstermektedir.

Helenistik dönem felsefesinden günümüze kadar felsefe, düşünce, dinler ve bilim tarihinde irade ve iradenin etik zemini hemen her felsefi akım ve filozof tarafından ele alınmıştır. Tüm yaklaşımları ele almamız çalışmamız açısından mümkün olmadığından konumuz itibarıyla dikkat çekici düşüncelerle yetinmek durumundayız. Bu bağlamda Immanuel Kant’ın da irade ve etik düşüncelerine yer verip sonrasında iradenin temeli ve kaynağı olan beyin ve zihin konularına modern bilimin verileri ışığında değinmek yerinde olacaktır.

Immanuel Kant irade konusunu öznenin konumu açısından değerlendirir. Eğer insan gözlemci özneyse, evrende zorunluluk yasası görürüz, fakat insana kendi iç

¹⁴⁹ Cevizci, Sözlük, s. 104-105.

¹⁵⁰ Türkeri, Etik Kuramları, s. 44.

¹⁵¹ Türkeri, Etik Kuramları, s. 47.

¹⁵² Türkeri, Etik Kuramları, s. 49.

bilincimizin nesnesi olarak bakarsak kendimizi özgür hissederiz. Kant irade konusunda ılımlı bir deterministtir. Ona göre determinizm insanın özgürlüğü ve kendiliğindenliği ile uyumludur. İnsan iradesi duyumsal olsa da özgürdür. Edilgi onu etkiler ancak zorunlu kılmaz.¹⁵³

Kant’a göre etik, felsefenin en önemli konusudur. Onun “ödev ahlakı” davranışların eğilim ya da ödev duygusundan kaynaklanıp kaynaklanmadığıyla ilgilidir. Zira bir değer ortaya çıkması eylemin ne denli özgürce yapıldığıyla ilgilidir. Ancak Kant’a göre bir eylemin zorunluluktan kaynaklı olması eğilimden kaynaklı olmasından önce gelir. Zorunluluğun olmadığı durumlarda ise eğilim keyfi bir meseledir. Bu bakımdan irade sahibi bir kişi duygu ve eğilimlerine rağmen yapmak zorunda olduğu bir eylemi yaparsa ortaya bir değer koymuş olur. Başka bir deyişle “ödevde uygun” eylemlerle “ödevden” kaynaklanan eylemler birbirinden farklı olup ödevde uygun olan eylemler bir değer ifade etmezken ödevden kaynaklanan eylemler ahlaki olarak bir değer üretmektedir.¹⁵⁴ Bu bakımdan kişi “her ne olursa olsun” fikriyle sonuçları da göz ardı ederek eylemde bulunuyorsa ahlaki olmaktadır. Örnek vermek gerekirse bir asker hayatı pahasına savaşmaya devam ediyorsa ödevden kaynaklı eylemde bulunuyor demektir. Bu da onun değer ürettiğini gösterir. Ya da bir öğretmen, o an ki eğilimi evinde dinlenmek olmasına rağmen görev olmasından kaynaklı ders anlatıyorsa, o eylem iyidir ve yaptığı ödev ahlakına uygundur.

Immanuel Kant iradeyi “kategorik imperatif” kavramının içerisinde pratik akıl şeklinde açıklamaktadır. Ona göre iyiye karşılık gelen kategorik imperatif, pratik akıl olan iradenin nesnel ve evrensel özellikleriyle ilgilidir.¹⁵⁵ Ayrıca ona göre öznel olan irade pozitif değer anlamında en fazla “hoş” olanı üretir. Kant’a göre tek bir kategorik buyruk vardır, o da yapılan eylemin evrensel bir yasa olmasının istenebileceği bir eylem olmasıdır. Bu etik düşüncesine göre yapılmasını istemeyeceğimiz eylemleri yapmamız ahlaken yanlıştır. Kant’ın etik hakkındaki düşünceleri ve ortaya koyduğu ödev ahlakı ile kategorik buyruğu insanı merkeze alan bir yaklaşımdır. Ona göre herhangi bir insan doğrudan amaç olmalıdır. Bu bakımdan Kant ahlak felsefesinde insanları eşit, diğer bir ifadeyle eş değerde görmektedir.¹⁵⁶

¹⁵³ Kenny, Modern Felsefe’nin Yükselişi, s. 251-252.

¹⁵⁴ Türkeri, Etik Kuramları, s. 124-127.

¹⁵⁵ Mehmet Günenç, “Kategorik İmperatif”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 234-235.

¹⁵⁶ Türkeri, Etik Kuramları, s. 132-133.

İrade konusu düşün en, utanan, sıralı ve neden-sonuç ilişkili mantık kuran insan var olduğundan beri insanlığın temel meselesi olmuştur. İyi-kötü, suç-ceza, doğru-yanlış gibi ayrımlar, insanlığın inşa ettiği medeniyetler, devletler, uğruna savaşılan ülkeler ve ilkeler, dinler ve ekonomik meseleler, ortaya konan hukuki yapılar ve toplumsal normlar insan iradesiyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilidir. Bu bakımdan birinci bölüm boyunca iradenin nörobiyolojik yönlerine bazı çalışmalarla kısaca değinilmiş, iradenin felsefi tanımları ve düşünce tarihindeki yeri ortaya konmuştur.

İradeyi anlamak için düşünce tarihine ve felsefedeki ilgili dallara bakmak elbette büyük önem arz etmektedir. Ancak bununla beraber iradeyi anlamanın diğer önemli ayağı, iradenin kaynağı olan beyni, beynin oluşturduğu ya da beyinle hayat bulan zihni, zihnin oluşturduğu zekayı ve zihinle hayat bulan veya zihnin oluşturduğu bilinç durumunu hem bilimsel hem de felsefi olarak ele almaktır.

Felsefe tarihindeki iradeyle ilgili etik temellendirmelerin genel karakteristik özelliği sezgiyle elde edilen irade mefhumuna dayanmaktadır. Diğer bölümlerde de yer yer ele aldığımız felsefi yaklaşımlar n roabilimsel çalışmalarla pek benzerlik gösterememektedir. Bunun altında yatan en önemli sebep elbette kullanılan farklı yöntemlerdir. Felsefe alanındaki çalışmalarda akıl yürütme yöntemi ön planda olup, metafiziksel olarak bir ruhun varlığı genellikle kabul edilmektedir. Öte taraftan ihmal edilen taraf ise insan zihniyle ilgili malumatın oldukça sınırlı olmasıdır.

N roabilimsel  alışmalar karar verme mekanizması olarak beyin organını kabul eder ve bu organa metafiziksel bir zemin aramaz. Müstakil bir ruh anlayışını söz konusu dahi etmeyen n roabilimsel çalışmalarda en anlaşılmayan kısım zihinsel bir düzey olan bilinçtir. David Eagleman'ın da sahip olduğu n roabilimsel bakış açısında ihmal edilen bir değerler bölümü vardır. Tüm davranış ve kararları biyolojik bir zemine oturtmak ve iradenin  zg rl  n  bu anlamda büyük oranda yok saymak etik açısından oldukça büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonraki bölümde n roabilimsel çalışmalar daha kapsamlı bir şekilde ele alınıp hem beyin organı hem de bu organın zihinsel faaliyetleri değerlendirilecek; bu bağlamda zihnin maddeyle, dolayısıyla da dış dünya ile bağlantısı değerlendirilip mümkün mertebe felsefi zeminde tartışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BEYİN-YAŞAM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA İRADENİN KAYNAĞI

2.1. BEYNİN NÖROLOJİK VE BİYOLOJİK TARAFI

Modern bilimin bulgularıyla birlikte insan beyninin oluşmaya başlaması, doğumdan çok öncesine, anne karnındaki 8.hafta ile başladığı kabul edilir. Beynin anne karnındaki oluşum süreci ile el ve ayak hareketlerinin başlaması da gerçekleşir.¹⁵⁷ İnsanın var olmasıyla hemen aynı döneme tekabül eden beynin oluşumu oldukça dikkat çekicidir. Beyin biyolojik olarak ortaya çıkmasıyla beraber ilk nöral faaliyetler de başlamaktadır.

Var oluş açısından insan, tek hücreyle ortaya çıkar ve doğduğunda milyarca sinir hücresine sahip olur. Charles Nelson 2006 yılında yeni doğmuş bir bebeğin beynindeki nöral faaliyetlerini ölçmek için bir bebeğin kafa derisine 128 elektrot bağlamışlardır. Yeni doğmuş olan bebeğin beynindeki nöral faaliyetlerin özgün dalgalardan oluştuğu gözlemlenmiştir.¹⁵⁸ İnsan doğumundan önce başlamak üzere, doğumla beraber dünyayı nöral faaliyetlerle algılamaya başlayacak potansiyeldedir. Üstelik bu algılama büyük oranda yağ dokusundan teşekkül eden kompleks bir organ tarafından ya da aracılığıyla gerçekleşmektedir.

İnsan beyni kan dolaşımına sahipken oldukça yumuşak bir dokuya sahip olup, yetişkinlerde yaklaşık olarak 1,5 kilogram ağırlığındadır. Bu sıradan gibi görünen biyolojik yapı, sıradanlığının aksine inanılmaz derecede kompleks bir zihinsel etkinlikler süreci barındırmaktadır. Beyin, ruh, zihin gibi kavramların altında gerçekleşen tüm tartışmalar, her ne kadar canlılık barındıran biyolojik bir yapı olsa da atomik dizilimlerden meydana gelen bir maddenin, bilgi işliyor olmasıdır.¹⁵⁹

Evrin teorisine göre diğer tüm organlarda olduğu gibi beyin organı da türlerin ihtiyacına göre yapısal değişiklikler göstermiştir. Genel hatlarıyla tüm omurgalıların beyin bölümleri sabit olsa da türlerin yaşadığı ortam ve şartlara göre bazı beyin bölümlerinin daha fazla geliştiği varsayılmaktadır.¹⁶⁰ Dolayısıyla evrimsel

¹⁵⁷ Santrock, s. 84.

¹⁵⁸ Santrock, s. 113.

¹⁵⁹ Eagleman, Brain, s. 5.; Eagleman, Incognito, s. 1.; Canan, s. 31.

¹⁶⁰ Canan, s. 123.

perspektifin nöral faaliyetleri çevresel faktörlere dayandırıdığını söylemek oldukça mümkün görünmektedir.

Bir insanın sinir siteminde yaklaşık olarak 100 milyar birbiriyle ilişkili olan nöron vardır. Sinir sistemindeki hücresel her bağlantıya “nöral ağ” ya da “sinaps” denmektedir. Sinapslar hatıraların fiziksel formları olarak kabul edilir. Bu sinapsların gizemli yanı, sinir hücrelerinin birbirlerine doğrudan temas etmeden “nörotransmitter” denilen kimyasallar aracılığıyla iletişim kurmalarıdır.¹⁶¹ Bir nöronun yaklaşık olarak 10 bin kadar başka nöronla ilişkisinin olduğu, yani sinaps kurduğu kabul edilir.¹⁶² Eagleman beynin bu nörolojik yapısına olan hayranlığını ifade ederken, beynin tek bir santimetre küplük dokusundaki bağlantıların Samanyolu gökadasındaki yıldızların sayısı kadar olduğunu söyler.¹⁶³ Fakat Eagleman gibi nörobilimsel bulgulara materyalist pencereden bakıldığında bir hücrenin kendiliğinden 10 bin bağlantı kurması, aynı hücrenin metafizik bir bilgi ya da güç ile bağlantı sağlamasından daha makul görünmektedir. Oysa bu yaklaşım da bilimsel bir sonuç olmayıp felsefi bir iddia olarak kalmaktadır.

David Eagleman beynin nörobiyolojik yönünü oldukça mekanik bir zeminde ele alır. Ayrıca o da beynin işlevinin çevreye uyum sağlamak olduğunu ifade ederek beynin nöral faaliyetlerini de evrimsel düzlemde ele alır.¹⁶⁴ Nörobilimcilerin büyük çoğunluğunun hem fikir olduğu bu yaklaşımda, insan türüne ait nörolojik düzeyin özel bir anlamının olmadığı sonucu da kaçınılmaz görünmektedir. Ancak diğer taraftan beynin tüm bölümleri ve her bölümün tüm ayrıntılarının oldukça komplike biçimde çalışıyor olması, beyni oluşturan maddi unsurların potansiyelleri açısından çok da net olmayan bir olgudur. Dolayısıyla beyni gerek nörobiyolojik gerekse felsefi açıdan daha geniş düzlemde ele almakta fayda vardır.

Türker Kılıç’a göre insan beyni, kalıtsal özellikler, canlılığı sağlayan protein ve hücreler, hücrelerin oluşturduğu nöral ağlar ve beynin her bölgesi arasındaki bağlantılardan oluşan, sürekli olarak bilgi işleyen, elektro-kimyasal süreçle bu bilgilerin dolaşımını sağlayan devasa bir bağlantısal-bütünselliktir.¹⁶⁵ Burada önem

¹⁶¹ Eagleman, Brain, s. 90.; Burnett, s. 44.; Santrock, s. 85.; Eagleman ve Brandt, s. 20.

¹⁶² Eagleman, Incognito, s. 1.

¹⁶³ Eagleman, Incognito, s. 2.

¹⁶⁴ Eagleman, Incognito, s. 83-84.

¹⁶⁵ Türker Kılıç, **Yeni Bilim: Bağlantısallık Yeni Kültür: Yaşamdaşlık “Beyin Nedir”den, “Yaşam Nedir”e Bir Bilim Serüveni**, 7.baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2024, s. 21.

arz eden unsurlar, beynin biyolojik olması, bilgi işliyor olması ve sürecin elektro-kimyasal yolla işlemesidir.

Türker Kılıç, “bağlantısal-bütünsellik” kavramını özellikle 2012 yılından itibaren ivmelenen, kültürün her katmanını etkileme potansiyeline sahip yeni bir düşünce sistemi, bir yaşam modellemesi ve yeni bir zihin yapılanması şeklinde ifade eder. Bu modellemenin esas aldığı husus, beynin biyolojisinin zihin denilen yapıyı nasıl oluşturduğudur. Buna göre bu modelleme; yaşamın, onu oluşturan ağ yapılarının iç içe kendini var etmiş, her bütünün bir üst-bütünün parçası olduğu enformasyon ilişkilerinin bütünlüğüdür. Bu bütünselliğe göre henüz inorganik olan evrende kimyasal ve fiziksel bir ağ mevcuttur. Bu evren modelindeki ilkel düzeydeki bu ağ modeli bir üst-model olan organik evreni; organik evren de moleküler evreni ve moleküler evren de bir üst-model olan hücresel dünyayı kurmaktadır. Hücreler dünyasına geldiğimizde ise hücreler şayet gelişmiş nöronlarsa, hücreler arası ilişkiler de nöral-ağ kurmaktadır. Bağlantısal-bütünsellik modelinde beyin, bu nöral ilişkilerin genişleyip yetkinleşerek ortaya koyduğu, bilgi işlemede uzmanlaşmış bir organdır.¹⁶⁶

Türker Kılıç’ın savunduğu bu evren modelinde varlığın nasıl ortaya çıktığı ile ilgili yeterli malumatın olmaması onun elini başlangıç aşamasında zayıflatmaktadır. Ayrıca varlığın “gelişim” aşamaları felsefe tarihinde karşımıza “sudur teorisi”¹⁶⁷ olarak çıkan düşünceye benzemektedir. Her iki düşüncenin ortaya koyduğu varlık anlayışında, birbirinden ontolojik olarak bağımsız en küçük parçacıkların epistemolojik açıdan birbirleriyle mükemmele yakın uyum sağlaması söz konusudur. Diğer bir ifadeyle bu yaklaşımın çıkmaza düştüğü nokta, maddenin mevcut halinin ve maddeden bilinç doğuracak kadar gelişmiş bir canlılığın ortaya çıkmasının “kendiliğinden” olmasıdır. Bağlantısal-bütünsellik yaklaşımıyla Kılıç, bir düzen veya düzenleyiciden ziyade düzensizlikten doğan bir düzen anlayışını kabul etmiş görünmektedir.

Nörobiyolojik tarafa dönecek olursak, beyindeki nöronlar zihni oluşturan en temel anlamlı parçalardır. Ancak nöronların temel ve anlamlı parçalar olması tek başlarına bir ifade etmemektedir.¹⁶⁸ Başka nöronlarla beraber hareket ettikçe hem anlamlı olurlar hem de kendi ekosisteminde belli bir iş bölümüne ait ya da sahip

¹⁶⁶ Kılıç, s. 17-19.

¹⁶⁷ Toktaş, s. 163, 187-188.

¹⁶⁸ Eagleman, Brain, s. 113.

olurlar. Beyindeki nöronlar toplumsal varlık olan insana anlamsal açıdan benzerler. Nöronlar da tıpkı insanlar gibi tek başlarına anlamlı değildirler. İnsanın sosyal bir varlık olması hayati bir önem taşısa da onun önemi sadece toplum içerisindeki iş bölümüyle ilgili değildir. Başka insanlarla yaşamak her bir insana anlam katmaktadır; önemli olan yaşamdaşıdır.¹⁶⁹ Nitekim insanların gündelik hayatta dışarı çıkıp arkadaş ya da ailesiyle bir yerlerde vakit geçirmesi psikolojik olarak insanlara iyi gelir; bu bilinen bir gerçektir. Ayrıca varlık, var olmayı gerektirdiğinden, sosyal yaşamdan uzaklaşmak bu gerekliliği yok sayıp yok olmaya adım atmak demektir. Modern dünyada, özelinde de ülkemizde en ağır suçlar için verilen en ağır ceza tecrittir. Tecrit edilmiş bir kişi artık sadece biyolojik olarak vardır.

Nörotransmitter kimyasallar sayesinde gerçekleşen iletişim ve etkinlikler trilyonlarca sinaps oluşturmaktadır.¹⁷⁰ Bir beyni diğer organlardan ayıran husus hem gelen sinyalleri algılayabilmesi hem de algıladıklarını verilere çevirip sınıflandırmasıdır. Yani atomik dizilişlere sahip olan biyolojik bir madde (beyin), tanıma, tanımlama, sınıflandırma ve saklama gibi yeteneklere sahiptir.

Nöronların iletişim kurmaları, yani anlamlı olmaları için gerekli olan şey yan yana olmak ya da doğrudan temas etmek değildir. Beynin farklı bölgelerindeki nöronlar da birbirleriyle bağlantı kurabilir, bilgi, düşünce ve davranış üretebilir. Bu başka şehirdeki bir arkadaşımızla telefon vasıtasıyla dilediğimiz zamanda görüşmeye benzemektedir.¹⁷¹

İnsan beyni bir gece lambası kadar enerjiyi anca harcamaktadır. Buna karşılık ortaya koyduğu “ışık” dünyalar kadardır.¹⁷² Zira her an dış dünyadan gelen sinyalleri çevirip zihinde yeni yeni dünyalar kurgulamaktadır. Mikroskobik ölçülerdeki sinyallerle, küçük sayılabilecek bir organda yine işlevine göre çok az enerjiyle devasa bilgi sarmalları oluşturulmaktadır. Bu durum beynin nörobiyolojik açıdan hem ekonomik hem de nitelik prensipleriyle çalışmakta olduğunu göstermektedir.

Eagleman, yaşamı epistemolojik sebeplerden dolayı zihinsel açıdan maliyetli bulur. Ancak zihnin öğrenme kabiliyeti enerji tasarrufu sağlamaktadır. Zihin beklenmedik durumlar olmadıkça oldukça az enerji harcar. Bu yüzden de zihin

¹⁶⁹ Kılıç, s. 43, 52.

¹⁷⁰ Eagleman, Brain, s. 113.; Canan, s. 35-36.

¹⁷¹ Eagleman, Brain, s. 113.

¹⁷² Eagleman, Brain, s. 84.

öğrenme konusunda oldukça hevesli davranmaktadır.¹⁷³ Biraz daha açmak gerekirse beyin, enerji tasarrufu yoluna gidebilmek için bir an önce öğrenmeye meyillidir.

Nörobilimciler beynin maddi yönünü şekil anlamında oldukça özel kabul etmektedir. Her beyinde atomlardan oluşan milyarlarca hücre vardır. Beyinleri birbirinden farklı kılan unsur bu hücrelerin salt varlığı değil, hücrelerin hem kümülatif kalıtsal özellikleri hem de hücreler arasında kurulan nörolojik bağlantılardır. Bu bakımdan beyin tıpkı kar tanelerinde olduğu gibi başka hiçbir beyinle benzerlik göstermemektedir.¹⁷⁴

Hem nörobilim hem de pedagoji beyin organını birden fazla bölümden oluşan bir organ olarak kabul eder. Beyni saran Serebral Korteks iki hemisferden oluşmaktadır. Bu herkesçe bilinen kıvrımlı yapıdır. Bilim insanları genellikle serebral korteksi dört temel lob olarak ele alır. Bu loblar çoğunlukla beraber çalışsa da farklı fonksiyonları olan yapılardır. Buna göre Frontal Lob, istemli davranışları ve “bilinç” durumunu rol edinir. Oksipital Lob beynin görme işleviyle ilgilidir. Temporal Lob ise duyma, konuşma ve bellek bağlantılarının etkinlik gösterdiği beyin bölümüdür. Ve Parietal Lob beynin yer, yön bulma, dikkat ve motor becerilerinde rol oynar.¹⁷⁵ Bu temel lobların birlikte çalışarak kompleks bilişsel ve duyuşal işlevleri desteklediği düşünülür.

Doğumdan sonra serebral korteks ihtisaslaşmaya başlar. Yeni doğan bebeklerin konuşma seslerini işlerken sol hemisferlerinde daha fazla elektriksel aktivite görülür. Bebeklerin beyin bölgelerinin yetişkinlerin beyin bölgelerinden hücresel ve yapısal olarak farklıdır.¹⁷⁶ Serebral korteksin ihtisaslaşmaya doğumla beraber başlaması, aslında beyin bölgelerinin belirli işlevleri üstlenmeye başladığı ve spesifik görevleri yerine getirmeye hazır olduğu anlamına gelir. Ayrıca bebeklerin konuşma seslerini işlerken sol hemisferlerinin daha etkin olması, dil işleme yeteneklerinin gelişimi için sol hemisferin önemli olduğunu gösterir.

Nörobilimde deneysel çalışmaların fare beyni üzerinden yapılmasının sebebi insan beyniyle benzerlik göstermeleridir. Öğrenme şekillerinde bile önemli benzerlikler vardır. Buna karşılık korteks yapıları arasında morfolojik farklılıklar da

¹⁷³ David Eagleman ve Anthony Brandt, **Yaratıcı Tür: Fikirler Dünyayı Nasıl Yeniden Yaratıyor**, 8. Baskı, Domingo Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2023, s. 19.

¹⁷⁴ Eagleman, Brain, s. 35-36.; Canan, s. 41-42.

¹⁷⁵ Santrock, s. 114.

¹⁷⁶ Santrock, s. 114.

vardır. İnsan beyninin korteks yapısı oldukça kıvrımlıyken, fare beyinleri düz yapıdadır.¹⁷⁷ Diğer türlere göre insan beyninin farkı sadece morfolojik değildir. Nörobilim açısından insan beyni doğumla beraber diğer hayvanlara göre çok daha primitif düzeydedir. İlginçtir ki daha sonra insanı çok daha ileriye, söz gelimi medeniyet kurmaya, şiir yazıp resim yapmaya götüren sebep, diğer hayvanların beynine göre insan beyninin hayata daha geriden başlamasıdır.

Birçok nörobilimciye göre beyin, üç katmanlı bir yapıdan oluşmaktadır. Tüm hayvanlarda bulunan ve “sürünge beyin”¹⁷⁸ olarak adlandırılan ve beyin sapı olarak da bilinen yapı, tamamen bilinç dışı etkinlik gösteren en temel fizyolojik bağlantıların olduğu en alt, merkezi ve ortak bölümdür. Bu sürünge beyin sayesinde kalp atışlarımızı kontrol etmek zorunda kalmayız, aldığımız nefesleri vermek için karar vermeyiz, içtiğimiz suyun hangi organa tayin edileceği ile ilgilenmeyiz. Limbik sistem ise memeli hayvanlardan itibaren görülmeye başlayan ve sürünge beyin saran, çevreleyen beyin bölgesidir.¹⁷⁹ Limbik sistem ise en geniş anlamda duygu ve içgüdülerimizin etkinlik gösterdiği bölümdür. Beynin veri deposu bu bölümde olup hem kalıtsal hem de deneyimsel tüm öğrenme ve bilgiler burada saklanmaktadır. Ayrıca duyuşsal veriler bu bölümdeki verilerle eşleştirilmekte ve tasnif edilmektedir. Beynin en üstteki katmanı ise neokorteks ya da üst beyin (gelişkin memeli ve insan beyni) olarak adlandırılmaktadır.¹⁸⁰ Bu bölüm ise bilincin faaliyet gösterdiği, problem çözme ve farkındalığın işlediği yerdir. Korteks katmanı beyin diğer tüm bölgeleriyle daimî olarak etkileşim göstermektedir. Bu sayede insan diğer hayvanlar gibi salt içgüdüsel veya korkularla değil, bu unsurları da dizginleyerek özel bir varlık olabilmektedir.

Tüm canlı türlerinin hayatta kalmasını sağlayan beyin bölgelerinden biri olan amigdala ise beyin korku, haz ve saldırganlığının biyolojik kaynağıdır.¹⁸¹ Söz gelimi acıktığımızda beyindeki etkileşimler amigdalayı doğrudan etkileyerek yemeğe karşı sergilenen tutum saldırganca kabul edilebilir. Elbette insan davranışlarının saldırganca olma durumu tek kademedan oluşmamaktadır. Ayrıca bu gibi davranışların kaynağı olan amigdala nörobiyolojik olarak müdahale edilemez konumda yer almamaktadır.

¹⁷⁷ Eagleman, Brain, s. 205.

¹⁷⁸ Burnett, s. 16.; Canan, s. 133.

¹⁷⁹ Burnett, s. 34.; Canan, s. 134.

¹⁸⁰ Canan, s. 134.

¹⁸¹ Eagleman, Brain, s. 70, 72.

Ancak davranışların nörobiyolojik arka planını anlamak adına başka bir örnek vermek gerekirse, karanlıkta göz bebeklerin büyümesi beynin amigdala ile olan etkileşiminin sonucudur. Zira karanlık, bilinmezlikler barındırdığından amigdala direkt olarak tehlike sinyalleri verir. Amigdalanın en önemli özelliği hiç iyimser olmamasıdır. En ufak bir şüphe ya da tehlike olasılığı amigdalayı harekete geçirir. Hayatta kalmak canlılığın vazgeçilmez bir motivasyonudur; amigdala da bu motivasyonun biyolojik sembolü ve kaynağıdır.

Korku bilinç düzeyinin ötesinden ya da bilinçdışının derinliklerinden kaynaklandığından dışarıdan telkinlerle giderilecek bir duygu durumu değildir. Hatta fobi sahibi insanlar mantıksız buldukları halde korkmaya devam ederler. Fobilerin neyden kaynaklandığı ile ilgili kabul gören görüşlerden biri bağlantılı öğrenmedir. Dean Burnett'a göre beyin elektriğin ölümcül bir tehlikede olduğunu öğrendiğinde kablolar, özellikle de çıplak kablolar, korku duygusunu derhal bilinç düzeyine taşıyacaktır.¹⁸² Nörobiyolojik tüm etkinlikler için 'beyin' ifadesini çatı kavram olarak kullanan Burnett tüm zihinsel faaliyet ve ortaya konan tüm davranışları biyolojik zeminde izah etmeye çalışır. Ayrıca Burnett, bilincin ve iradenin işlevini oldukça geri plana koymaktadır. Onun insan davranışlarıyla ilgili olarak oluşturduğu zihin modelinde insan, karmaşık olan zihinsel faaliyetlerin ortasında, biyolojinin yönlendirmesiyle hareket eden bir robota benzemektedir. Oysa değer anlamında insanların iyi ya da kötü davranışlar sergilemesi, daha doğrusu davranışların iyi ya da kötü olarak adlandırılması bile insan bilincinin ve iradesinin önemini ortaya koymaktadır.

Dean Burnett sosyal öğrenme türünü korku kapsamında ele almaktadır. Sosyal öğrenme sayesinde insanlar doğaya karşı olan mücadelede bugünlere gelebilmiş ve sosyal öğrenmenin faydasını gördüğü için de bu öğrenme türünü kalıtsal olarak aktarmıştır. Birçok canlı -buna insan da dahil- hiç deneyimlemediği şeylere karşı da korku duyabilir. Hiç trafik kazası yaşamadığı halde bundan çok korkan milyonlarca insan vardır. Zira trafik kazasında ölen yüzbinlerce başka insan da vardır. Canlıların temel motivasyonu olan canlılık, tüm canlı türlerini korkuyla sosyal ve kalıtsal öğrenmeye itmiştir.¹⁸³

¹⁸² Burnett, s. 83.

¹⁸³ Burnett, s. 85.

Alın korteksi (frontal korteks) beynin amiral gemisidir.¹⁸⁴ “Bilinçli bölge” olarak da bilinen bu bölge bizim karar bölgemizdir. Dean Burnett bu bölgeyi “kısa süreli bellek” olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁵ Bazı sinirbilimciler de bu bölgeyi “çalışan bellek” olarak isimlendirmişlerdir. Tüm tanımlamaları ve beynin bu bölgesinin işlevlerini göz önünde bulundurunca beynin bu bölgesinin nöral açıdan bilinç merkezi ya da insanın kontrol merkezi olduğu sonucu çıkar.

Nörobilimciler açısından beynin biyolojisi, nöral bir yapı üretmiştir ve beynin bu nörolojik tarafı beynin kendisini ve beynin ait olduğu bedeni korumak, geliştirmek, hayatta tutunmak gibi hedefleri gerçekleştirmek için zekâ üretmiştir. Bu genel hedefin yanı sıra nörolojik yapının korunması yine beynin nörobiyolojik mekaniği ile korunur.¹⁸⁶ Fakat alkol gibi bazı dışsal unsurlar bu savunma mekanizmasını aşabilecek inceliktedir. Alkol, beynin biyolojik ve nörolojik yapısına zarar veren bir üründür. Beynin nöral ekosistemi milyarlarca nöron ve bu nöronların trilyonlarca bağlantısını düzen içerisinde tutmaya yarar. Bu bağlantıları sağlayan şey ise beyin hücrelerinin “glial” olması varsayımına dayanır. Sinaps adı verilen bu nöral bağlantıların diğer ilginç yanı ise aslında söz konusu hücrelerin birbirleriyle doğrudan temas etmiyor olmalarıdır. Bağlantılar nörotransmitter adını verdiğimiz küçük moleküller sayesinde gerçekleşir.¹⁸⁷

Beyin sadece karar verip bedeni hareket ettirmeye, eylemlerin kaynağı olmaya yaramaz. Aynı zamanda beyin rastgelelikten ve anlamsız eylemlerden korur. Bu sayede de insanlar gündelik yaşantılarında anlamlı, sıralı ve daha da önemlisi yaratıcı davranışlar sergileme potansiyeline sahiptir. “Skömorf” diye ifade edilen kavram insan zihninin diğer canlılardan farkını göstermektedir. Bu kavram insanın hayvanlarda olduğu gibi dünyaya gelmeden hazır zihinsel yapı ile gelmediğinin temelini oluşturur. Sonradan şekillenen insan zihni hayata ve gündelik yaşantıda kullanılan eşyalara da şekil verme konusunda yumuşak geçişleri benimsemektedir.¹⁸⁸ Diğer bir deyişle zihin, dengeleme yöntemiyle beklentileri ve yaşantıları aşırı sürpriz ve hayal kırıklıklarının dengesinde tutmaya çalışır.

¹⁸⁴ Eagleman, Brain, s. 81.

¹⁸⁵ Burnett, s. 36.

¹⁸⁶ Burnett, s. 54.

¹⁸⁷ Canan, s. 33-36.

¹⁸⁸ Eagleman ve Brandt, s. 23-24.

Eagleman teknolojik gelişmeleri sıçramalar şeklinde değil de gelenekten esinlenerek sağladığımızı söyler. O, insan türünün zihinsel faaliyetlerinden birisi olan dengeleme işlevini açıklarken akıllı telefonlardaki kitap okuma uygulamalarının tasarımında kullanılan kitap ya da kütüphane figürlerini örnek olarak gösterir.¹⁸⁹ Gerçekten de hayatın hemen her alanında bağımsız ya da radikal tüm değişiklikler insan zihni için itici gelebilmektedir. Söz gelimi otomotiv sektöründe aynı yıllara ait üretilen araçların tasarımlarında benzerlikler söz konusu olabilmektedir. Düşünce ve bilim dünyasında bile genel kanaatin aksi yönünde geliştirilen düşünce ya da bulgular büyük tepkiler çekebilmekte, bilim ya da düşünce insanları yargı ya da cezalandırmalarla karşılaşabilmektedir.

Yine hukuk, ahlak ve norm gibi kavramlar beynin bu dengeleme ya da dizginleme adımı verebileceğimiz işleviyle ilgilidir. İçkinin ahlaken iyi ya da kötü olması tüketim sonrasındaki sonuçlarla ilgilidir. Ancak alkolün tüketilmesi durumunda normalde yapılmayan, yapılmaması gereken davranışların da ortaya çıkmasına, aslında beyinde işlerin ters gittiğine işaret etmektedir. Bu da alkolün hem nörolojik hem de fizyolojik olarak zararlı olduğunu göstermektedir. Buna rağmen insanların asırlardır alkol kullanımına devam etmesi ödenmeye değer bir bedel olarak görmelerindendir.¹⁹⁰ Zira alkolün beyinde anlık hazlara sebep olan hormonları salgılaması, beyni ikna edecek düzeydedir. Anlık hazların gücü dördüncü bölümde ayrıca ele alınacaktır.

Beyin yaşama sundukları açısından etken, dış dünyadan algıladıkları itibarıyla edilgen bir organdır. Söz konusu organ, sunma ve algılama işlevlerini biyolojik ve nöral faaliyetlerle gerçekleştirir. Bunun yanında beyin stabil olmayan, sürekli değişen, gelişen; hasar ya da travma gibi olumsuz durumlar karşısında zarar görebilen, işlevini yitirebilen bir organdır. En nihayetinde tüm canlılar gibi ölümle sonuçlanan beyin organı her değişimle gelişebilen veya gerileyebilen bir organdır. İradenin biyolojik yönü olan beynin anlaşılması, elbette durağan olmayan yapısından kaynaklı gelişimsel özelliklerini bilmekten geçmektedir. Bu bakımdan zaman ve deneyime bağlı olarak gelişen beyin özelliklerini ele almakta fayda vardır.

¹⁸⁹ Eagleman ve Brandt, s. 23.

¹⁹⁰ Burnett, s. 53-54.

2.2. BEYNİN GELİŞİMSEL ÖZELLİKLERİ

Gelişim, eğitim bilimlerinde döllenmeyle başlayan, yaşam boyu devam eden değişme örüntüsü olarak tanımlanır. Bu örüntü biyolojik, bilişsel ve sosyo-duygusal süreçler ve bu süreçlerin bağlantılandırılmasını ifade etmektedir.¹⁹¹ Tanım gereği gelişim oldukça kapsamlı bir süreç olup, farklı dönemlerde çeşitli değişimler içermektedir. Aynı zamanda, bu değişimler arasındaki bağlantılar ve etkileşimler önem arz etmektedir. Beynin gelişimi tek düze ve herkeste aynı olmayıp, insan sayısınca farklılık göstermektedir. Ancak bu farklılıklar toplumsal açıdan sorun olmaktan ziyade sorun çözen unsur olmuştur. Bu sayede toplumlar kaotik yapı yerine belli iş bölümlerine yönelmiş insanlardan teşekkül etmiştir.

Modern bilimin kabul ettiği görüşe göre tüm insanların ortak ataları bundan 200 bin yıl önce Afrika'da yaşamaktadır. Daha doğrusu insanı diğer hayvanlardan ayıran bilinç değişimi bu dönemde olmuş ve insan beyninin büyüklüğü yaklaşık üç katına çıkmıştır. Yaklaşık olarak 13 bin yıl önce de avcı-toplayıcılıktan yerleşik hayata ve tarımcılığa geçilmiştir. Zihin oluşumunun önemli ve büyük kısmında insanlar Afrika'da yaşamıştır. Bu bakımdan beynin önemli bir kısmı kendisini hâlâ Afrika'da zanneder. İnsanlık tarihindeki ilk dilin Afrika'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu bakımdan modern toplumda ihtiyaç duymadığımız alışkanlıklarımızın devam etmesi gibi bir de modern toplumun yeni alışkanlıkları da türemiştir.

David Eagleman'ın ifadesiyle insan beyni “mermerde gizlenmiş heykel” gibidir.¹⁹² İnsan beyni doğumla beraber bir potansiyel olarak ortaya çıkar. Güçlü bir potansiyelinin olması, beynin yaşam karşısında hazır olduğunu göstermemekte, bilakis kalıtsal bilgiler dışında hemen hiçbir bilgiye sahip olmadan yaşamın içine bir anda atıldığını göstermektedir. Bu bakımdan beyin biyolojik olarak hazır, nörolojik olarak güçlü bir potansiyel şeklinde dünyaya gelmektedir.

İnsanın nörolojik olarak eksik doğması aslında yaşam karşısında onu avantajlı duruma getirmektedir. Bu uyum sağlama yeteneği elbette onun her koşulda hayatta kalmasına yardımcı olmakla beraber yine onun özel bir varlık olduğuyla ilgili ciddi bir göstergedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere insan zihninin “mermerde gizlenmiş

¹⁹¹ Santrock, s. 15.

¹⁹² Eagleman, Brain, s. 7.

heykel” olması, içinde barındırdığı potansiyel açısından ayrıcalıklı kılmaktadır. İnsan beyni hayvanlarda olduğu gibi belli bir beceriyle doğmadığı için aslında karşılaştığı her şeyi problem olarak görür. Buna bağlı olarak da hayatta kalma motivasyonu ile problemleri çözmeye çalışır; binlerce yıllık bu çaba birikimi, kompleks bir zihne sahip beyin olarak karşımıza çıkar.

İnsan türü hayatta kalma motivasyonunu tamamen ekarte edemese de buna birtakım esneklikler sağlayabilir ve yaşadığı iklim ya da coğrafyanın şartları ne olursa olsun uyum sağlamakta ustaca davranır. Bu yüzden diğer hayvanlar bulundukları ekosistemden çıktıkları anda yok olurken; insan, çölden kutuplara, ovadan tepelere kadar her şarta uyum sağlamıştır. Beynin “talamus”¹⁹³ bölgesinin gelişmiş olması, frontal korteksinin aktif çalışması ve dil gelişiminin beyin tüm bölgelerinde güçlü bir şekilde aktif olması insanın uyum sağlamadaki sebeplerindendir. İnsan beyninin bu uyumlu yapısı diğer canlılardan çok ileri noktadadır. Fakat Eagleman’da olduğu gibi nörobilimsel çalışmaların evrim teorisini temele alan yaklaşımları, insanın bu durumunu yine insanın doğayla baş başa kalmasına dayandırmaktadır. Ancak doğayla baş başa kalan tek varlık insan değildir. Dolayısıyla insan beyninin bu denli ileri düzeyde evrimini salt olarak evrimle açıklamak zayıf bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eagleman insan türünün zihinsel gelişmişliğini, insan beynindeki nöron sayısına dayandırmıştır.¹⁹⁴ Oysa nöron sayısının tek başına bir anlam ifade etmeyeceğini “beyin” adlı eserinde kendisi de ifade etmektedir. İnsan beynindeki hücre sayısının yaş gruplarıyla bir ilgisi yoktur. Bir çocuğun beynindeki hücre sayısı bir yetişkinin beynindeki hücre sayısı ortalama aynıdır.¹⁹⁵ İnsan henüz anne karnında ikinci haftasında beyindeki hücre sayısı adeta bir patlama yaşar ve doğuma kadar sürekli olarak artmaya devam eder.¹⁹⁶ Ayrıca fil gibi daha büyük beyne sahip hayvanların beyinlerinde çok daha fazla nöron vardır. Beyinde karakterin belirginleşmesi ya da zekâ düzeyi hücre sayısından çok hücre bağlantısıyla, yani sinapslarla ilgilidir.

¹⁹³ Eagleman, Brain, s. 56.

¹⁹⁴ Eagleman ve Brandt, s. 27.

¹⁹⁵ Eagleman, Brain, s. 7.

¹⁹⁶ Canan, s. 47.

Çocukluğun ilk döneminde (ilk 24 ay) saniyede yaklaşık 2 milyon nöral bağlantı kurulur. İki yıl tamamlandığında bir yetişkindeki sinaps sayısının iki katına ulaşılmış olur. 24 aydan sonra insan beyni kurulan nöral ağların yarısını yok eder. Sinapsların yok edilmesi gelişigüzel tercihlerle sağlanmaz. Zihin bir önem ve öncelik sıralaması yapmaktadır. İnsan hayatı için en önemli bilgilerin olduğu sinapslar en güçlü ağlardır; görece önemsiz ve hayati olmayan verilerin olduğu sinapslar ise süreç içerisinde zayıflamakta ve yok edilmektedir.¹⁹⁷ Çok sık faaliyet göstermeyen sinapslar yok edilirken, deneyimlemenin sürekli olduğu ve yansıtıldığı sinapslar ise desteklenip kuvvetlendirilir.¹⁹⁸ Diğer bir ifadeyle beyin, nöral imhalarla insan zihnini ya da karakterini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla insan karakterinin oluşması bir bakıma az kullanılan ya da kullanılmayan sinaps örüntülerini yok edilmesiyle gerçekleşir.

Uyum için gerekli olan bu budama işi Eagleman tarafından daha çok çocukluk dönemine indirgenir. Freud gibi öğrenme psikolojisi açısından bazı önemli kuramcılar da bu paralelde düşünür. Ancak Eagleman bu süreci buna ilaveten ergenlik döneminin de budama işinin aktif olduğunu belirterek, bu süreci 25 yaşına kadar devam ettirir.¹⁹⁹

David Eagleman eylemlerin kaynağını ve beynin gelişimsel özelliklerini ele alırken psikoloji alanına da farklı eserlerinde değinerek, özellikle Sigmund Freud'a değinmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Eagleman, insanı zihnini ve zihne bağlı davranışları anlamak adına fizikalist zemin üzerinden çıkarımlar yapmıştır. Bu bağlamda beynin gelişimsel özelliklerini ele almada bilim tarihi açısından önem arz eden bazı kuram ve kuramcıları değerlendirmekte fayda vardır.

Sigmund Freud (1856-1939) psikanalitik kuramların kurucusudur.²⁰⁰ Psikanalitik kuramlara göre gelişim aslında bilinçdışı ve büyük oranda duygu merkezlidir. Bu kuramlara göre davranış yüzeysel ve semboliktir. Davranışların sembolize ettiği gerçek anlamlar zihnin derinliklerindedir ve analiz edilmelidir.²⁰¹ Freud'un bu alandaki çalışmaları, psikoloji ve psikoterapi alanlarında derin etkiler yaratmış ve psikanalitik yaklaşımın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Psikanalitik kurama göre, insan gelişimi büyük ölçüde bilinçdışı ve duygusal süreçlerle şekillenir. Bu süreçler, kişinin çocukluk deneyimleri ve içsel çatışmalarıyla

¹⁹⁷ Eagleman, Brain, s. 9.

¹⁹⁸ Canan, s.49.

¹⁹⁹ Eagleman, Brain, s. 14.

²⁰⁰ Cevizci, Sözlük, s. 187.

²⁰¹ Santrock, s. 22.

yakından ilişkilidir. Psikanalitik kurama göre, insan davranışları yüzeysel değil, sembolik anlamlar taşır. Bu davranışlar, bilinçdışında yatan isteklerin veya duygusal ihtiyaçların sembolik ifadesidir.

Freud, psikanaliz kuramını iki temel üzerine inşa etmiştir. Bunlardan birisi zihinsel yaşamın büyük çoğunluğunun bilinçsiz olduğu, diğeri de cinsel uyarımların temel motivasyon olduğudur.²⁰² Freud zihni yapısal olarak bilinç ve bilinçaltı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Eylemler ve tercihlerin temelinde ise büyük çoğunlukla bilinçaltı ya da bilinçdışı yer almaktadır.

Erik Erikson (1902-1984) ise Freud'un katkılarını kabul etmekle beraber, onun psikoseksüel dönemleri yerine psikososyal kuramı ortaya koymuştur. Freud'a göre insan davranışlarının altında yatan motivasyon cinsel güdüyken, Erikson'un kuramına göre insan davranışlarının temelinde sosyal doğa vardır. Yani, insanın sosyal varlık olması, başka insanlarla yaşama isteği farklı yaş gruplarında farklı gelişimsel sonuçlar doğurmaktadır.²⁰³

Beyin bilgi işleyen, bilgiyi “seven”, bilgiye “aç” bir organdır. Canlılıkta aslolan hayatta kalmak, sonra üremektir. Bu hücrel bilgi, hücrelerin bir araya gelmesiyle oluşan beyin için de geçerlidir. Beynin hayatta kalması ise içinde yaşadığı bedenin hayatta kalmasına bağlıdır. Buna bağlı olarak beyin de hayatta kalmak pahasına, beynin asıl işlevi olan bilgi işleme hususunda yüzbinlerce yıllık deneyim ve birikimin kalıtsal olarak aktarılmasıyla oldukça ustalaşmıştır. Gerek duyu organlarındaki reseptörler gerekse genetik yatkınlık ve bilgileri de sonuna kadar kullanır.

Kalıtım ya da gen karmaşık ve kümülatif olarak ilerlemekte, nesiller boyu taşınmaktadır. Gen yoluyla taşınan özellikler yapısal ve davranışsal olarak tezahür eder. Genetik miras insan özelliklerinin temelini oluşturur ve bu miras modern bilimde uzun bir evrimsel süreçle açıklanır. Bu, insanların sadece ebeveynlerinden değil, aynı zamanda tür olarak daha önceki canlılardan da miras aldıkları fikrini ön plana çıkarır ve insanların diğer canlılarla biyolojik olarak derin bir bağlantısı olduğu savına dayanır.²⁰⁴ Nörobilimciler genel anlamda davranış kalıplarının biyolojik miras olan genetik ile aktarıldığını düşünmektedir. Ebeveynlerin henüz erken bebeklik

²⁰² Anthony Kenny, **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, 4. Cilt, Modern Dünyada Felsefe**, çev. Burcu Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2017, (Modern Dünyada Felsefe), s. 85.

²⁰³ Santrock, s. 23.

²⁰⁴ Santrock, s. 57.

dönemlerinden itibaren çocuklarıyla olan iletişimleri yine nörobilimciler açısından içgüdüsel olup genlerimize işlenmiş olan bilgilerdir.²⁰⁵

İnsan türü dışındaki canlılarda hazır bir sinaps örgüsü doğumdan hemen sonra avantaj sağlarken, insan beynindeki karmaşık sinaps ağı budandıkça bilinçte önemli bir sıçrama görürüz. Buradan klasik mantıkla şunu düşünebiliriz: hayvanlara üst düzeyde duygusal ve bilişsel uyarılar verildiğinde, onlarda da zekâ seviyesini ilerletebiliriz. Ancak işler pek de beklenen gibi olmamaktadır. Zira ister hayvanların evrimsel olarak bu düzeyde olmadığını düşünelim, ister onların bu şekilde yaratıldığını düşünelim; sonuç değişmeyecektir: hayvanlar ya da genel olarak diğer canlılar mevcut durumda insan bilincine ulaşamayacaktır.

Beynin bilgi elde etme eğilimi hayvan türlerinin genetik yatkınlıklarını kullanmasıyla sonuçlanır ve hayvanlarda hayati bilgileri öğrenme işi hızlıdan öte öğrenilmiş taslaklardır.²⁰⁶ İnsan beyni ise bu konuda hayvanlara nazaran daha esnektir. Yani genetik yatkınlıklar ilerleyen yaşlarda kendisini daha fazla gösterir. Doğumuyla beraber insan, öğrenme işini ağırdan alarak detaylı bir şekilde gerçekleştirir.

İnsan türüne göre diğer hayvan türlerinde ise doğumla beraber beynin gelişimsel hızı çok daha yüksektir. Söz gelimi bir ceylan dünyaya geldiğinde birkaç saat içerisinde yürümeyi öğrenir. Oysa ortalama bir insanın doğumundan itibaren yürümeyi öğrenmesi yaklaşık olarak 12 ay kadar sürer.

Hayvan yavrularında gerçekleşen nöral gelişim hızı, onların nöral ağ yapılarının doğumdan önce büyük oranda tamamlanmasıyla açıklanır.²⁰⁷ Bu da evrim teorisindeki doğal seçimle açıklanmaktadır. Daha çabuk öğrenenin hayatta kalıp üremesiyle, çabuk öğrenen canlıların popülasyonu sayesinde, yüzbinlerce yıllık korku ve öğrenilen hayati bilgilerin kalıtsal yolla aktarılmasıyla hayvanlarda nöral ağ, insan zihnine göre daha hazır halde dünyaya gelir. Yaşadıkları doğal ortamlardan kaynaklı kalıtsal öğrenmelerle hazır bir şekilde yaşamla buluşan hayvanlar içinde yaşadıkları çevreye oldukça uyumludur.

Çevresel faktörler beynin gelişimi açısından en önemli unsurlar arasında yer alır. Coğrafi ve iklimsel özellikler, sosyal yapı, aile yapısı gibi unsurlar beynin gelişimine doğrudan görece olumlu/olumsuz etkilerde bulunur. İnsan beyni

²⁰⁵ Canan, s. 52.

²⁰⁶ Eagleman, Brain, s. 8.

²⁰⁷ Eagleman, Brain, s. 6.

hayvanlardan farklı olarak hangi iklimde, hangi doğal çevrede olursa olsun, hayata bir şekilde adapte olur. Çevresel faktörler sadece doğadan teşekkül etmez; politik veya kültürel etkenler de insan beynine veya zihnine etki etmektedir.

Romanya yetimhaneleri SSCB döneminde nüfus politikaları gereği on binlerce çocuğa ev sahipliği yapmıştır. Bu yetimhanedeki şartlar insan nörolojisi açısından oldukça tehlikeli yerlerdir. Bu yetimhanelerde çocuklar aynı saç kesimine, aynı kıyafetlere maruz kalıp; aynı anda yemek yiyip aynı anda uyumaktadır. Tuvalet ihtiyaçlarını bile ayırım olmaksızın yan yana gideren bu çocuklar hayatın duygusal ve bilişsel yönünden tecrit edilmiş bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedir. Sonraki yıllarda evlat edinme yolu ile çocuklardan şanslı olanlar bazı ailelere teslim edilmiştir. Gözlemlemelere göre çocuklar duygusal bağ kurmakta ve konuşmakta güçlükler çekmektedir. Ayrıca yapılan zekâ testlerinde oldukça kötü sonuçlar çıkmaktadır.²⁰⁸ Ayrıca bazı klinik vakaların sonucunda ebeveynlerin çocuklarıyla olan iletişimleriyle çocukların beyin gelişimleri arasında doğru orantı olduğunu da göstermektedir.²⁰⁹ Bu durum hem çocuklarla ilgilenmenin karakter gelişimine etkisini hem de karar verme organı sayılabilecek beynin çevresel faktörlerle ne kadar önemli bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki bulgu ve bilgiler referans alındığında insan beyni duygusal ve bilişsel etkinliklerden mahrum bir şekilde gelişim gösteremez.²¹⁰ Kalıtsal olarak bir beynin yüksek bilişsel faaliyetlere yatkınlığı söz konusu olsa bile, özellikle çocukluk döneminde duygusal ve bilişsel etkinliklerden uzak kalmak insan beyni için bir anlamda yok oluşturmaktadır. Bu durum davranışçı kuramla paralellik göstermektedir.²¹¹ Ancak bu kuramda ihmal edilen yön, kısmen kalıtsal özellikler ve içsel durumlardır. Oysa insan davranışlarında insan beyninin evren büyüklüğünde olasılıklar zinciri vardır. Bu bağlamda da herhangi bir kuramı tamamen benimsemek yerine kuramlar arası uzlaşmayı sağlamak ve nörolojik bulguları göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Davranışçı kuramın ihmal ettiği en önemli mesele, yaş gruplarına göre beyindeki nörolojik ve biyolojik değişimlerin insan davranışlarına olan etkileridir.

²⁰⁸ Eagleman, Brain, s. 12.

²⁰⁹ Canan, s. 53.

²¹⁰ Eagleman, Brain, s. 13.; Santrock, s. 116.

²¹¹ Santrock, s. 26-27.; Cevizci, Sözlük, s. 111.

Örneğin davranışsal kuramcı olan Burrhus Frederic Skinner'a göre bir çocuk, utanmayı büyürken edindiği deneyimlerden öğrenir.²¹² Oysa ergenlik döneminde medial prefrontal korteks (mPFC) insan beyninde daha aktif hale gelir. Söz konusu korteks beynin duygusal bölgesini temsil edip, aynı zamanda benlik düşüncesini doğurmaktadır. Yani medial prefrontal korteks sayesinde insan, kendisini diğer varlıklardan ayırmaktadır. Bu korteksin ergenlik dönemindeki biyolojik gelişimi, o dönemdeki bireylerin sosyal kaygılarını fazlaca artırmaktadır. Bu bakımdan Skinner'ın davranışçı yaklaşımı, bu nörolojik bulguyu göz ardı etmiş görünmektedir.

Albert Bandura'nın "sosyal bilişsel kuramı"²¹³ ise insan unsurunun -her ne kadar beynin nörobiyolojik yönüne doğrudan değinmese de- davranışçılığı bilişsel öğrenmeyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Ancak Albert Bandura da elde ettiği verileri büyük oranda "Bobo Boll Deneyi" ile temellendirmeye çalışmıştır. Bu deney bir laboratuvar deneyi olmayıp, çocukların davranışlarının gözlemlendiği bir deneydir.

David Eagleman'ın yapmış olduğu "vitrin deneyi"²¹⁴ çalışmasında bir grup ergen ve bir grup yetişkin bir tabureye oturtulup, perdenin çekilmesiyle bir anda insanların şaşkın bakışlarına maruz bırakılmıştır. Elde edilen sonuçlarda medial prefrontal korteksin yoğun olarak aktif olduğu ergenlik dönemindeki insanlarda daha büyük nörolojik ve fizyolojik etkinlikler görülmüştür. Yetişkinler ise görece daha az utanmışlar, daha az reaksiyon göstermişlerdir. Medial prefrontal korteks benliğin hissedildiği yer olduğuna göre, ergenlik döneminde bu korteks fazlaca aktif olduğundan öz değerlendirme ve dolayısıyla da sosyal kaygılarda ciddi oranda artış gözlemlenir.

Ergenlik dönemiyle beraber beynin nörolojik yapısı tıpkı bebeklikte olduğu gibi ciddi oranda atak yapar.²¹⁵ İnsan beyninin ergenlik dönemine kadar yıllarca gelişim göstermeyen ön beyni (frontal korteks), ergenlik dönemiyle beraber ciddi bir gelişim sürecine girer.²¹⁶ Bu dönemde insan nörolojik olarak deyim yerindeyse yeniden doğar. Bu noktada dikkat edilecek diğer bir husus ise bu dönemde insanın artık ceza ve eda ehliyetlerini elde etme sürecinde olmasıdır. Yani doğumdan bu döneme kadar olan süreçte bireye herhangi bir ahlaki ve hukuki sorumluluk

²¹² Santrock, s. 27.

²¹³ Santrock, s. 27.

²¹⁴ Eagleman, Brain, s. 14.

²¹⁵ Eagleman, Brain, s. 15.

²¹⁶ Canan, s. 55.

yüklenmezken, bu dönemden sonra tüm sorumluluklar birer birer elde edilir. Genel olarak 0-12 yaş dönemi daha primitif ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan zihinsel aktivitelerin olduğu dönemdir. 12 yaşından itibaren bireyde artık hem ahlaki hem de hukuki sorumluluklar için gerekli olan zihinsel aktiviteler süreci başlar. Nitekim ergenlik dönemiyle birlikte sosyal refleksler gelişmekte, bireyde kendini gösterme ve var olma çabaları başlamaktadır.

Sosyal kaygıların arttığı ergenlik döneminde üreme yeterliliğinin de başlaması elbette tesadüf değildir. Zira hem evrim teorisine göre hem de canlılığın devam etmesi için aslolan şey hayatta kalmak ve üremektir. Buna bağlı olarak da üreme yeterliliğine kavuşan bireyin zihinsel yapıdan kaynaklı sosyal kaygılarının olması oldukça makul görünmektedir.

Sosyal kaygılar, davranışlarda oto-kontrol, uygunsuz sayılabilecek davranışların baskılanması gibi üst düzey bilişsel faaliyetler frontal korteks adı verilen ön beyin bölümünün gelişimine paralel olarak ilerlemektedir.²¹⁷ Gelişmekte olan beynin bu biyolojik yanı nörolojik olarak da sinapsların artmasıyla devam eder. Ergenlik tamamlandığında ise sinaps adını verdiğimiz nöral ağlarda yeniden budamalar gerçekleşir. Toplumsal açıdan da bakıldığında görece yaşlı insanların gençleri çok sık eleştirmesinin de nörobiyolojik yönleri vardır.²¹⁸

Beynin çevreye ve öğrenmelere uyum sağlamasına plastisite adı verilir.²¹⁹ Bu uyum sağlama sayesinde insan yalnızca hayatta kalmayı başarmaz; aynı zamanda geleceğe kapı aralar. İnsan beynindeki plastisite yeteneği nörolojik gelişimin kesilmediğini, her dönemde farklı düzeylerde devam ettiğini gösterir. Gelişim ve değişim yaşamın olduğu gibi beyin işlevinin de özünü oluşturmaktadır. Beyindeki biyolojik ve nörolojik değişimler deneyim var olduğu sürece, yaşam boyu devam eder.

Beyinde aktif olarak etkinlik gösteren nöral ağlar, işlevini yitiren bağlantıların da iş yükünü üstlenir. Bazı yaşlıların beyinleri incelendiğinde, beyin kabuğunun, yani bilincin varsayıldığı bölgenin zayıfladığı durumlarda bilişsel etkinliklerde bir sorun olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak bu gibi örneklerin altında yatan sebep, bireylerin beyni dinç tutacak bulmaca çözme, araba kullanma ve yeni beceriler öğrenme gibi

²¹⁷ Canan, s. 55.

²¹⁸ Canan, s. 56-57.

²¹⁹ Eagleman, Brain, s. 180.; Eagleman, Incognito, s. 43.; Eagleman ve Brandt, s. 8.

faaliyetlerde bulunmalarıdır.²²⁰ Zira diğer tarafta ömrünün önemli kısmı stres, kaygı ve depresyon gibi psikolojik problemlerle geçen bireylerin bilişsel durumları nörolojik olarak da iç açıcı değildir. Beyin gelişim sürecinde nitelikli bir konforu önceleyen organdır. Ancak yaşlılık gibi beynin de biyolojik olarak yaşlanması sadece hücrelerin ölmesinden değil, aynı zamanda beyin organındaki suyun azalmasından kaynaklanır. Ayrıca yaşlılıkla beraber beynin tüm bölgeleri aynı oranda etkilenmez. Beynin yaşlanmasında en çok zayıflayan bölgeler duyuşsal verilerin işlendiğı ve bellek ile bağlantıların olduğı yerlerdir.²²¹ Fakat doğal olan bu işleyiş ve salt olarak olumsuz algılanmamalıdır. Zira nöral bağlantılar uzun yıllar boyunca tekrar tekrar işlendiğinden öngörü, analiz ve olaylar arasındaki bağlantıları kavrama konusunda yaşlı beyinler avantajlı konumdadır.²²² Dolayısıyla ve özellikle beynin nörobiyolojik yönü, niteliğı bir kenarı bırakıp nicelik açısından ele alındığında bazı değer ve anlam problemlerinin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

Termodinamiğın ikinci yasası olarak bilinen entropiye göre beynin biyolojik ve fizyolojik yapısında bozulmalar ve sönümlenmeler normal karşılanır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus entropinin olmasından ziyade entropiye rağmen zihnin yaşam mücadele veriyor olmasıdır. Maddenin özünde entropi kuralı hakimse, maddenin buna karşı mücadele vermesi de dikkate değer bir etkinliktir. Ancak öte taraftan 1980’lerde İlya Prigogine’nin cansız maddeden canlı maddeye geçişle ilgili yaptığı çalışmalarla termodinamiğın ikinci yasası olan entropinin bilgi işleyen ve enformasyon üreten sistemler için geçerli olmadığı öne sürülmüştür.²²³

Uzun yıllardır süregelen ilk canlılığın ortaya çıkışı tartışmaları henüz çözülmemişken, aynı konuyla ilgili olan entropinin bilgi işleyen sistemlerde geçerli olmaması hipoteziyle oldukça karmaşık hal almıştır. Söz konusu tartışmalarla ilgili daha detaylı verilere “madde ve atomculuk” başlığında ayrıca değinilecektir.

Genel olarak bakıldığında nörobilimin sunduğı verilerle, insanın eğitim gibi edilgen olduğı pozisyonlarda beyninin özel olduğı göz ardı edilmektedir. Her insan beyni ve beynin zihinsel faaliyetleri her yaş grubunda aynı düzeyde olmayabilir. İnsan beyni deneyimlemediğı, daha doğrusu algılamadığı verileri kaydetmede ve

²²⁰ Eagleman, Brain, s. 31.

²²¹ Canan, s. 67-68.

²²² Canan, s. 70.

²²³ Kılıç, s. 49.

içselleştirmede ciddi güçlükler çeker.²²⁴ Dolayısıyla bir insanın ahlaki sorumluluğu söz konusu olduğunda o insanın çevresi, yetiştirilme tarzı ve hangi yaş grubunda nelere muhatap olduğu etik açısından önem arz etmektedir.

Beyin, beynin gelişimi ve bu gelişimden ortaya çıkan zihnin maddeyle, dış dünya ile bağlantısı yaşam boyu devam etmektedir. Zihin dış dünyayı doğrudan deneyimlemeyen, duyular vasıtasıyla beyne gelen sinyalleri yorumlayan, dengeleyen ve yönlendiren bir sistemler bütünüdür. Çalışmamızın konusu olan iradeyi, iradenin meydana geldiği biyolojik varlık olan beyni daha iyi anlamak için zihnin dış dünya ile bağlantısını incelemek yerinde olacaktır.

2.3. ZİHNİN DIŞ DÜNYA İLE BAĞLANTISI

Dış dünya ve onun gerçekliği; buna bağlı olarak evrimsel ya da yaratılışsal olarak bedenin, beynin ve aralarındaki bağın kompleks bir şekilde mükemmele yakın gelişmesi elbette göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Nitekim insan duyularının erişebildiği “umwelt” denilen spektrum(tayf), erişilemeyen “umgebung” tayfinin çok küçük bir dilimini oluşturduğu halde, insanın yaşadığı dünyaya sadece uyum sağlamak ve ona hakimiyet kurmaktadır.²²⁵ Bu da zihnin dış dünya ile ilişkisinin gücünü ortaya koymaktadır.

Evrin teorisine göre insan türünün dünya yaşamı üzerindeki tarihinin çok büyük bir kısmı vahşi doğada avcı-toplayıcılıkla geçmiştir. Bu bakımdan insan zihninin yapısı ve nöral düzeneği büyük oranda vahşi doğa koşullarında şekillenmiştir.²²⁶ Bu durum teknik olarak insanın doğarken hayata sıfırdan başlamadığını göstermektedir. Milyonlarca yıllık canlılık deneyimi, yüzbinlerce yıllık insanlık deneyimi ve on binlerce yıllık bilinçli varlık olma deneyimi kalıtsal olarak her doğan insana doğumundan itibaren aktarılmış, hediye edilmiş olur. Bu aynı zamanda dış dünyanın, dolayısıyla maddenin de insan zihnine, benliğine ve dolayısıyla da iradesine olan güçlü etkisini göstermektedir. Diğer taraftan da oldukça karmaşık olan varlık sahasında, insan zihninin bu özel yapısı, insanı hem etik açısından sorumlu

²²⁴ Canan, s. 60.

²²⁵ Eagleman, Incognito, s. 78.

²²⁶ Eagleman, Beyin, s.195.; Eagleman, Incognito, s. 83.

tutmakta hem de bu çeşit bir varoluşun arka planında metafiziksel bir tasarımın olduğu düşüncesini doğurmaktadır.

Düşünce tarihi ele alındığında ilk filozoflardan bu yana ahlak felsefesi açısından en temel konu “nasıl yaşamalı” sorusu çevresinde gelişmiştir. Bu prototip soru aynı zamanda ahlak felsefesini hem doğurmuş hem de temelini oluşturmuştur. Söz konusu soruya tarih boyunca birçok dini, felsefi ya da ideolojik cevaplar verilmiştir. Bunlardan birisi de “doğaya uygun bir şekilde” cevabıdır.²²⁷ İnsan zihni için doğa, yani dış dünya kaçınılmaz bir olgudur. Ahlakın açığa çıkmasında insan zihninin dış dünya ile bağlantısının olduğu nokta büyük önem arz etmektedir. Zihin, varoluş denilen karmaşık yapbozu birbirini tamamlayan ahlak ve dış dünya denilen varlık ile tamamlayabilmektedir. Felsefi açıdan ele aldığımızda, hayatı yaşanabilir ve anlamlı kılan husus bu varoluşu çözmek ya da çözmeye çalışma yolunda olmaktır.

İnsan zihni, varlığa karşı temelde iki tutum takınır. Bunlardan birisi varlığa sahip olma, hâkim olma ve varlığı kontrol etme çabasıdır. Diğeri ise varlığa ortak olma, düzene ayak uydurma gayretidir.²²⁸ Elbette her iki tutumun da kendi içerisinde değer yargıları ayrı ayrı tartışılabilir. Ancak buradaki önemli olan husus insan tutumunun doğal ve doğal olmayan tepkilerden teşekkül etmesidir. Fakat her ne olursa olsun her iki tutumun da ortak ve kaçınılmaz tarafı insanın varlıkla, yani dış dünya ile sürekli olarak paydaş olmasıdır.

Zihnin dış dünya ile olan ilişkisi mahiyeti açısından obje olan varlık ve olgular için stabil bir pozisyon olsa da özne olan zihin dış dünyaya, varlığa, yani olgulara farklı anlamlar veya değerler yüklemektedir. Zihnin herhangi bir cismin niteliği, sebebi veya gerçekliği üzerindeki düşünsel veya deneyimsel etkinlikleri ontolojik kapsamda ele alınır. Nicelik üzerindeki zihinsel faaliyetler ise zihnin varlıkla epistemolojik ilişkisini ifade eder. Değer ilişkisi de zihnin varlık üzerindeki fayda ve estetik çevresinde gelişir.²²⁹

Düşünce tarihinde, hakikate ulaşmanın etrafında dogmatizm, skeptizm, rölativizm gibi belli başlı temel yaklaşımlar vardır.²³⁰ Dış dünyayı algılama faaliyeti bilgi kapsamında ele alınır. Bu bakımdan zihnin dış dünya ile bağlantısının temel

²²⁷ Türkeri, Etik Bilinç, s. 143.

²²⁸ Erdem, s. 21-22.

²²⁹ Erdem, s. 35.

²³⁰ Nurettin Topçu, **Felsefe**, 6.baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 38-48.

taşıyıcılarından bir tanesi epistemolojidir. Zira özne olarak kabul ettiğimiz zihnin nesne olarak kabul ettiğimiz dış dünya ile bağlantısından bilgi üretilmektedir. Kaçınılmaz olan bu bilgi faaliyetleri düşünce ve bilim tarihinin en esaslı konusu olmakla beraber bilgiye ulaşmanın imkânı ve yöntemi üzerine yüzyıllardır devam edegelen tartışmalar hâlâ önemini korumaktadır.

Bilgiye ulaşmayla ilgili var olan spekülasyonlar temelde rasyonalizm ve empirizm etrafında gelişmiştir. Rasyonalizm akılcılığı ifade ederken, düşünce tarihinde başlangıcı *Sokrates Akılcılığı* kabul edilir. Sokrates'e göre dış dünyadaki tüm varlıkların değişmeyen bir özü (essence) vardır.²³¹ Rasyonalizmin diğer önemli ve modern akılcılığın kurucusu temsilcisi Descartes ise felsefesine idealizm ile başlayıp skeptiklerin sistematik şüpheciliğini eleştirmiş ve metodik şüpheyile dış dünya unsurlarının zihnimizde de var olduğunu kabul etmiştir.²³²

Diğer epistemolojik yaklaşım olan empirizm (görgücülük) John Locke tarafından 17.yüzyılda sistemleştirilmiştir. Locke'a göre bilgi doğuştan değil sonradan, deneyim ve çevre faktörleriyle elde edilir. Bu bakımdan zihin doğumdan sonra bomboş bir levhadır.²³³ Rasyonelizm ve empirizm arasındaki bu epistemolojik çatışma Kant tarafından uzlaşma yoluyla büyük oranda halledilmiş ve Kant bu iki felsefi akımı birleştirmeye çalışmıştır. Kant bilgiyi doğuştan gelenler ve sonradan elde edilenler olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre bilginin bir maddesi bir de şekli vardır.²³⁴

Modern bilim ve felsefe temelde deneysel ve gözlemsel bilgileri kabul eder ve bu bilgileri akıl yoluyla kritik eder. Böylece deney ve gözlem yoluyla elde edilen her bilgi akla yatacak şekilde temellendirilmiş olur hem de *a priorik* olan bilgiler bilimsel metotla açıklanmış olur.

Ancak modern bilimin bir dalı olan nörobilim son yıllarda zihin ve bilgi bağlamında yeni şeyler söylemektedir. Bilginin tanımıyla ilgili düşünce tarihindeki genel yaklaşım özne-nesne ilişkisi üzerinden şekillenir. Nörobilimin yeni verileri ise özne-nesne ayrımı olmaksızın bilginin bağlantılandırılabilir olmasının önemini merkeze almaktadır. Yani evrenin tüm bilgilerini elde etmekten ziyade, bilginin işlenir ve bağlantılandırılabilir olmasını, parça-bütün ilişkilerini ortaya koymak daha anlamlı

²³¹ Topçu, s. 53.

²³² Topçu, s. 55.

²³³ Topçu, s. 62.

²³⁴ Topçu, s. 57.

olacaktır.²³⁵ Ancak bu yaklaşım insanı merkeze alan tüm felsefi, dini ve bilimsel yaklaşımların aksine insanı da tüm bilgi işleyen sistemler gibi bilgi işleyen organizma olarak ele alır. Dolayısıyla insanın diğer canlı ya da varlıklara göre daha “yüce” bir anlamı ve misyonu yoktur. İnsanın ve tüm bilgi işleyen sistem ve organizmaların en “yüce” görevi ve anlamı bilgi işliyor olmasıdır.

İnsan doğumundan itibaren dış dünyayla bir ilişki halinde ve bu dünyayı tanımlamayı öğrenmesi ayları, hatta yılları alır. Burada tanımlamaktan kastettiğimiz şey aslında beynin duyu organları aracılığıyla elde ettikleri verilerden bir dünya yaratmasıdır. Zira beynimizin içinde yarattığımız dünya ile duyularımızın temas ettiği dünya aynı değildir. Kırk yıl sonra gözleri tekrar açılmış birinde gözlemlenenler,²³⁶ derinlik veya mesafe açısından açıklanması basit görünse de aslında bunları anlamlı bir bütün haline getirmek, yani bir dünya yaratmak çok kompleks bir öğrenmeden geçmektedir. Ayrıca bu örnek bize yine görme işleminin gözde değil beyinde gerçekleştiğini gösterir. Biraz daha açmak gerekirse, beyin “Çin Odası”²³⁷ argümanındaki gibi belli bir mekanik yapıdan ziyade kendi dünyasını kurgular. Bu mekanikliğin dışına çıkılmasının arka planında bir ruhun varlığını kabul etmek felsefi açıdan bir ihtimaldir.

David Eagleman insan zihninin bu kurgucu yapısının işlevsel anlamda faydalı olduğunu söylemektedir. Buna göre insan sürekli olarak aslında geleceğe yönelik kurgulamalar yapar, olası sorun ya da yaşantıları simüle eder. Böylece insan sergilediği davranışları aslında geçmişte kurguladığı için tutarlı ve makul görünür. İnsan türünün medeniyet inşa edebilmesinin altında yatan sebep Eagleman’a göre insan zihninin kurgucu olmasıdır.²³⁸

İnsan beyni sadece yapısal olarak kompleks değildir; algısal olarak da kompleks davranır. Sözelimi beden hareket etmeden bir hareket ya da ilerleme söz konusuysa ve gözler harekete değil de sabit bir noktaya odaklanmışsa -kitap okuma gibi- mide bulantısı ya da baş dönmesi gerçekleşebilir. MIT araştırmacılarının yaptığı bir deneyde dikey şerit çizgilerle boyalı silindir içerisinde dönen/hareket eden iki kediden biri ilerleme işini yürüyerek sağlarken diğeri bir taşıyıcı ile hareket

²³⁵ Kılıç, s. 25.

²³⁶ Eagleman, Brain, s. 42, 44.; Eagleman, Incognito, s. 38.

²³⁷ Caner Taslaman, **Modern Bilim, Felsefe ve Tanrı**, 14.baskı, İstanbul Yayınevi, 2016, (Modern Bilim), s. 123.

²³⁸ Eagleman ve Brandt, s. 27.

etmektedir. Hareket başladığında iki kedi de aynı uyaranlara, görsellere maruz kalıyordu. Ancak sonuçlara göre yürüyerek ilerleyen kedi görmeyi gerçekleştirirken, aynı sonuç taşıyıcı ile ilerleyen kedi için geçerli değildir.²³⁹

Zihnin dış dünya ile bağlantısı duyular aracılığıylaadır. Fakat dış dünyayı algılayan unsur duyu organlarının kendisi değildir. Doğrudan deneyimlemese de dış dünyayı algılayan, onu tanımlayan şey zihindir. Dolayısıyla gören göz değil, işiten kulak değil, zihindir. MIT araştırmacılarının yaptığı deneyde iki kedinin de görme eylemi arasında bir farkın olmaması görme işleminin gözde olmadığını göstermektedir.²⁴⁰ Herhangi bir duyu organı aracılığıyla gerçekleştirilen deneyime bütün beden dahil olur. Böylece beyin verileri dengeleyerek dış dünyadan anlayabildiği kadar kendi içerisinde bir dünya kurgular.

Görme duyusunu yitiren insanların Braille alfabesini öğrenmeye başlamasından birkaç gün sonra bile zihinsel faaliyetlerinin değiştiği gözlemlenmiştir. Diğer bir ifadeyle görme yetisini kaybeden insanlar parmak uçlarıyla dış dünyayı görebilir.²⁴¹ Bu durum yine algı ile duyumsama arasındaki nitelik farkını ortaya koymaktadır. Söz konusu duyusal-algısal fark bir sonraki başlıkta daha detaylı ele alınacaktır.

Zihnin içinde yaratılan bu dünyanın anlamlı, düzenli ve kurallı olması bazı yetilerin kısıtlanmasıyla mümkün olur. Söz gelimi bir masaya baktığımızda gördüğümüz şey ahşaptan meydana gelen, herhangi bir renkteki nesnedir. Masaya bakınca hiçbir insan zihni masanın mikroskopik ölçülerdeki atomik dizilimini görememektedir. Zihin bu görüntünün faydasının olmayacağından sadece işine yarar kısmını görece kadar gözlerdeki reseptörleri geliştirmiştir. Nitekim evrimci yaklaşıma göre beynin dünyayı algılama biçimi kolaycılık ve faydacılık üzerine kuruludur.

Ayrıca zihin bir sokağı ve o sokaktan geçen araba ve insanları izlerken tüm ayrıntılarla ilgilenmemektedir. Zihin sadece ilgili olduğu örüntülere odaklanarak veri yaratmaktadır. Bugüne kadar insan belleğinin sınırlarına ulaşılmış olunmasa da zihin yine de enerjisini, belleğini ve sistemini oldukça ekonomik kullanmaktadır. İşte zihnin

²³⁹ Eagleman, Brain, s. 47.

²⁴⁰ Eagleman, Brain, s. 46-47.

²⁴¹ Canan, s. 94-95.

bu faydacı ve ekonomik tavrı anlamlılıkla mümkündür. Bu yüzden de zihin sürekli olarak gözlemlediği şeylerde bağlantı aramaktadır.

Gerçeklik deneyimi öznedir²⁴² ve bu durum felsefe ve bilim dünyasında “qualia”²⁴³ olarak bilinir. Bir nesnenin kırmızı olarak tanımlanması gerçeklik deneyimi açısından sadece deneyimleyeni bağlar. Dış dünya gerçekliği enerji yığınınından ibarettir. Duyular aracılığıyla bu enerji farklılıklarını frekans ya da başka kodlamalarla beyne sinyal olarak gönderir. Bu gönderiler bilinç tarafından hikâyeye dönüştürülür ve o geniş nöral ağ içerisinde bir “dünya” yaratılır.²⁴⁴ Yani beynimizin içerisinde yaratılan dünya ile dış dünya gerçekliğinin nicelik olarak aynı olması bir kenarı, aralarında en ufak bir benzerlik yoktur. Dış dünya ile bilincin beynin içerisinde yarattığı dünya arasındaki benzerlik ancak nitel olarak değerlendirilir. Öyleyse iki dünya arasındaki (dış dünya ile bilincin beynin nöral ağlarında yarattığı dünya) kurgu net bir şekilde öznedir. Elbette burada ortaya çıkan başka sorun tüm bilinçli varlıkların, dış dünyadaki nesneleri ortak isimlendirebilmeleri ve anlamlandırmalarıdır. Bir nesnenin kırmızı olarak nitelenmesi ise insan türünde gözdeki reseptörlerin belli aralıktaki ışık dalgalarını ölçebilecek yetenekte olmasındandır. Yani aslında gözün algıladığı doğrudan kırmızı rengi değil, yaklaşık olarak 700 nanometrelik bir frekanstır.²⁴⁵ Kırmızı rengi ise beynin içinde kurgulanan bir tondur. Beynin kurguları da öznel olduğuna göre a kişinin kırmızıyı deneyimlemesi ile b kişinin kırmızıyı deneyimlemesi arasında frekans açısından bir fark yoktur. Ancak kırmızıyı beynin içinde kurgulamaları ve tanımlamaları arasında bir ayrımın olmadığını kanıtlayacak bir bulgu da yoktur.

İnsan algısı tüm elektromanyetik tayfı değil, yalnızca çok küçük bir kısmını (umwelt) idrak edebilmektedir. Söz gelimi bir televizyon ile onun uydusu arasında bir bilgi akışı vardır ve bu bilgi akışı zaman zaman insan vücudunun atomları arasından da gerçekleşir. Zihin ise yalnızca beraber çalıştığı duyulardan gelen akışı bilgi olarak kabul etmektedir. Bu durum insan duyularındaki reseptörler (almaç) ile

²⁴² Eagleman, Brain, s. 64-65.; Eagleman, Incognito, s. 81.

²⁴³ Aslı Üner Kaya, “Qualia”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 346.; Eagleman, Incognito, s. 80.

²⁴⁴ Eagleman, Brain, s. 73-74.

²⁴⁵ Özlem Erbaş, **Sanat Eğitiminde Renk ve Renk Öğretim Yöntemleri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1996, s. 6.

açıklanmaktadır.²⁴⁶ Fakat zihnin bu algısal kabiliyeti salt matematik ile açıklanabilecek bir olasılıkta görünmemektedir. Diğer bir ifadeyle reseptörel seçim insan biyolojisinin kendi başına halledebileceği bir durum olarak görünmemektedir.

Dış dünyadaki nesnelerin gerçekte ne olduğu veya nasıl görüldüğü ile beynimizin içinde o nesne hakkındaki kurgu arasında gerçekleşen bilginin doğruluğu tartışmaya açıktır.²⁴⁷ Zira karşımızda duran bir su bardağının varlığı başka, fenomenolojik olarak nasıl görüldüğü başka bir şeydir. Fenomen kavramı Yunan felsefesinde kendini gösteren, tezahür eden, ayan olan ve kendini kendinde gösteren anlamlarında kullanılmıştır. Hatta şeylerin, yani var olanların kendilerini aslında olmadıkları gibi gösterme imkanları da vardır ve bu “zahiri” ya da “zevahir” şeklinde ifade edilmektedir.²⁴⁸ Yani su bardağını atom dizilimleriyle görmek yerine, zihnimizdeki son halini görmek arasındaki farkı sağlayan şey duyularımızdır. Duyular bir taraftan dış dünyayı anlamamızı sağlarken diğer taraftan maddenin çıplak gerçekliği ile aramıza bir perde koyar. Diğer taraftan da beyin, bardak konusunda konfora dayalı bir sonuç gözetir. Bir su bardağını tüm atom dizilimlerine göre algılayabilecek bir zihin çok daha fazla veriyle uğraşmak zorunda kalacaktır. Sözelimi herhangi bir gözünde tembellik olan bireylere, daha iyi görmesi için gözlük yerine göz egzersizleri tavsiye edilir. Zira bir gözün tembelliği diğer gözün daha çok çalışmasıyla aşıyorsa ve beyin tek gözle nesneleri algılamakta öğrenmeyi gerçekleştirmişse, diğer gözün tembelliğinin giderilmesi ve yeniden öğrenme gerçekleşmesi için beyin, kendiliğinden ona komut vermeyecektir.

Dış dünya ile zihin dünyamız arasındaki olası bir fark bir sorundur; bu farkın ne ölçüde olduğu ise bambaşka bir sorundur. Dış dünya ile zihnimizin yarattığı dünya arasındaki en ufak bir farklılık, gerçeklik algımızı değiştirecekken, ne ölçüde olduğunu bilmediğimiz bir fark gerçekliğin asla ulaşılamaz bir unsur olduğunu gösterir. Zira bu farkın boyutu derinleştikçe gerçekliğe olan uzaklığımız da o oranda artar.

Dış dünyada olup bitenler ile beynin bu olup bitenleri deneyimlemesi arasında kapatılması imkânsız olan bir zaman boşluğu da vardır. Duyulardan gelen sinyallerle oluşturulan zihinsel simülasyonun dış dünya gerçekliği ile arasındaki fark yanı sıra,

²⁴⁶ Eagleman, Incognito, s. 78.

²⁴⁷ Eagleman, Brain, s. 35.; Eagleman, Incognito, s. 33.

²⁴⁸ Martin Heidegger, **Varlık ve Zaman**, çev. Kaan H. Ökten, 2.baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 29.

bir de zamansal açıdan duyuların aktarımı ve aktarılan sinyallerin hızı duyuya göre değişmektedir.²⁴⁹ An diye adlandırdığımız şey bile geçmişten ibarettir. Bu tıpkı gökyüzünde gördüğümüz yıldızların aslında binlerce ışık yılı önceden gelen görüntüleri gibidir. Yani teknik olarak asla anı yaşayamayız. Çok mikro ölçeklerde olduğunu da göz önünde bulundurarak; beyin, duyular vasıtasıyla dış dünyayı sürekli olarak kurgulamaktadır. Bu yine teknik olarak sürekli olarak geçmişi izlemek anlamına gelmektedir. Kıbrıslı Zenon’un paradoksunda önde başlayan kaplumbağaya Aşıl’ın ulaşması Elealılar mantığına göre imkansızdır.²⁵⁰ Elealılar ve özelinde Zenon hareketsizliği ispatlamak amacıyla bu paradoksu üretmişlerdir. Ancak biraz daha güncel örnek vermek gerekirse zihin, televizyondan canlı yayın aracılığıyla bir futbol maçını izleyen seyirciye benzer. Asla anlık yaşananı deneyimleyemez. Bu zamansal fark hissedilmeyecek kadar küçüktür ancak yine de zamansal fark vardır.

Zihin daima kısa süreli bellek aracılığıyla dış dünya hakkında tahminde bulunur. Tahminde bulunup kurgularken de duyulardan farklı anlarda gelen verileri aynı anda kurgulayıp yaratır (sinestezi).²⁵¹ Hatta zihin dış dünya hakkındaki bazı eksiklik ve boşlukları da tamamlamakta oldukça mahirdir.²⁵² Aristoteles duyuların veri aktarmasındaki farkı bilmiyordur ancak duyuların ortak hareket edip zihnin bunu tek bir dünyada yorumlaması Aristoteles tarafından “ortak duyu” ya da “genel duyu” anlamına gelen “koine aisthesis”²⁵³ şeklinde ifade edilmiştir.

Zamansal fark olarak ifade ettiğimiz şey sadece duyuların verileri beyne aktarması değil aynı zamanda zihnin bu verileri algılayıp yorumlaması demektir. Eagleman bu durumun 19.yüzyıla kadar hâkim olan ruhla ilgili paradigmaları da etkili bir biçimde sarstığını söylemektedir. Nitekim ona göre davranışların diğer boyutları gibi düşünmek de sihir değil, mekanik bir zemine dayanan olgudur.²⁵⁴

Beynin dış dünya ile bağlantısı bir duyu organında kesilse bile, örneğin göz işlevini yitirse bile beyin kendi içerisinde kurgulamaya devam eder. Bu içsel model kurgusu beynin “talamus” adı verilen bölgesi sayesinde gerçekleşir. Yaşamın devam

²⁴⁹ Eagleman, Brain, s. 52-53.; Eagleman, Incognito, s. 15.

²⁵⁰ Can Karaböcek, “Zenon”, **KLÜ Felsefe Ansiklopedisi**, (Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza), Pinhan Yayıncılık, 2023, s. 440.

²⁵¹ Eagleman, Incognito, s. 81.

²⁵² Canan, s. 210-211.

²⁵³ Kenny, Antik Felsefe, s. 275.

²⁵⁴ Eagleman, Incognito, s. 16.

etmesi için beynin bilgi üretmesi, yani kurgulamaya devam etmesi ve üretilen bilgilerin eyleme geçirmesi gerekmektedir. Bu “talamus” sayesinde beyin, duyulardan önce ve bağımsız olarak kendi hikayesini yazmaktadır. Zira nörobiyolojik çalışmalara göre duyulardan gelen tüm veriler önce bu talamus denilen yerde toplanır; daha sonra ilgili kortekslere, örneğin görsel bilgiler görme korteksine gönderilir. İşin ilginç tarafı talamustan kortekslere ne kadar sinyal gidiyorsa, aksi yönde bu sinyallerin en az on katı kadar veri gelmektedir.²⁵⁵ Bu aslında beynin temenni oyunudur. Talamus bölgesinin yaptığı iş özetle, gözden gelen verilerle içsel model arasında bir uzlaşma sağlamak ve bir farklılık söz konusuysa bu farkı bildirmektir.

Doğuştan görme engelli insanların dünyayı kapkaranlık bir yer olarak canlandırıldığı sanılır. Evet, onlar için somut anlamda bir ışık ve hatta soyut anlamda da bir renk yoktur. Ancak zihin kendi içerisinde bir dünya kurmak zorundadır. Yine görme engelli insanların diğer duyu organlarının daha hassas olduğu bilinmektedir. Bu, zihnin sinyal nereden geliyorsa oraya yoğunlaşıp çözüm ürettiğini gösterir.²⁵⁶ Nitekim teorik olarak görme engelli bir insan ile gözleri çok sağlıklı bir insan arasında bir fark yoktur. Zira ikisi de dış dünyanın gerçekliğini sadece sahip oldukları duyu organlarıyla tanımlamaya çalışıp, zihinde bir dünya yaratmaya çalışır.

Beyin, hayati önem taşıyan bir nüansı, ayrıntı olarak tanımlamayacaktır. Tabi burada tartışılması gereken diğer bir husus “hayati” olandır. Kastettiğimiz hayatilik maddi bir form olacağı gibi, bireyin özel ilgilendiği bir şey de olabilir. “İçsel model de genellemeden ibarettir”, çünkü beyin ihtiyaçla ilgilenir; işte hayatilik bu ihtiyaçtır. Normal olan bir zihinden her şeyi algılaması ve algıladığı tüm şeyleri bellekte tutması beklenmez. Zihnin fark ettiği, algıladığı ve bellekte tuttuğu her şeyin bir anlamı veya hizmet ettiği bir anlam vardır.

Üretmeye, bilgiyi işlemeye devam eden zihin, tüm duyusal dış dünyadan yalıtılsa da bellekte var olan verilerden yola çıkarak, hayal etme yoluyla kendi iç dünyasında kurgulamaya devam eder. Dışarıdan sadece hayal gibi görünen bu eylem, zihin için duyularla deneyimlenmiş dış dünyadan farksızdır. Dış dünyadan tamamen yalıtılmış bir hücrede yatan mahkûma sorulduğunda, kendisinin uçurtma uçurduğunu söylediği bile olmuştur. Bu halk arasında “delirmiş” gibi ifadelerle anılsa da aslında

²⁵⁵ Eagleman, Brain, s. 56-57.; Eagleman, Incognito, s. 45.

²⁵⁶ Eagleman, Brain, s. 185-187.

olan şey, zihnin işlevini, yani üretmeyi devam ettirdiğini gösterir. Yaşanmış gibi anlatılan bu hayalî deneyimler bir bakıma görme işleminin zihin tarafında, algısal olarak gerçekleştiğini gösterir.²⁵⁷ Dış dünyadan duyuların yalıtılması bir bakıma uyku halinde rüya görmeye benzemektedir. Dış dünyadan o an için herhangi bir veri gelmeden zihin, belleğinde olanları tekrar tekrar kurgular.

Doğa kanunlarına göre bir canlı doğumundan itibaren ölümüne doğru, oldukça sistematik bir şekilde ilerler. Aynı doğa kanunları o sistematik yolculukta bizi birtakım zorunluluklara maruz bırakır. Bu zorunluluklar o yolun sistematik bir şekilde devam etmesini sağlar. İşte o zorunluluklardan bir tanesi de uykudur. Birçok canlı türünde ve beyni olan tüm canlıların hayatında uyku kaçınılmaz olarak vardır. Ancak uykunun nedenselliğiyle ilgili net bir bulgu bulunmamaktadır. Buna karşın uykunun hem biyolojik hem de nörolojik faydaları vardır. Söz gelimi uykusuz bırakılan farelerin yaralarının daha geç iyileştiği gözlemlenmiştir. Yine uykusuz bırakılan farelerin daha kısa yaşadığı gözlemlenmiştir. Bir teoriye göre de uyku sayesinde zayıf sinapslar zihin tarafından yok edilmektedir.²⁵⁸

İnsan zihni uykuya karşı oldukça zayıftır. Uzun süre uykusuz kalmanın stres bozukluğuna, kalp hastalığına sebep olduğuna dair bulgular da vardır. Ayrıca uzun süre uykusuz kalındığında zihin kendi mikro uykularını yaratır. Bu kısa süren uykular bazen saniyeler seviyesine kadar düşebilmektedir.²⁵⁹

Görünürde uyurken beyindeki sinaps bağlantılarının büyük kısmını yok ederiz; daha doğrusu bağlantıları beyin kendi yöntemleriyle yok eder. Yine görünürde olan şey, beynin zihni yani karakteri yok etmesidir. Ancak tam tersine, olan şey aslında dış dünyanın insan zihninde kurduğu, ya da zihnin dış dünyadan esinlenerek yarattığı tüm bağlantılar uyku sayesinde süzgeçten geçirilerek, tekrarlanmayan sinyallerin oluşturduğu bağlantılar yine zihin tarafından yok edilir. Böylece zihin kaotik yapı olmaktan kurtularak, düzenli bir mekanizma haline gelir. Bu devinim dış dünyadaki, hatta evrendeki yapılanmaya yeterince benzemektedir.

Bilinen tarihte tüm canlıların hayatında uyku düzenli bir şekilde devam etmiştir. Ancak modern dünya ile birlikte insan türü için bazı uyku sorunları ortaya çıkmıştır. Göz organı dışarıdan aldığı ışıkla beyne sinyal gönderir ve beyindeki pineal

²⁵⁷ Eagleman, Brain, s. 56.

²⁵⁸ Burnett, s. 25-26.

²⁵⁹ Burnett, s. 32-33.

bez de aldığı ışık oranında melatonin hormonunu azaltır. Melatonin hormonu, serotonin hormonunu dengelemek adına sürekli olarak salgılanır ancak ışığın azaldığı durumlarda, söz gelimi geceleri, melatonin hormonu bolca salgılanır ve böylece zihin uyumak ister.²⁶⁰

Modern dünyanın getirdikleri insan biyolojisini, hormonlarını; dolayısıyla da karakterini değiştirmeye başlamıştır. Aslında bakarsak insan biyolojisi, henüz bebeklik döneminde olan bu modern hayatın getirdiklerini henüz kabul edememiştir ve uyum sağlamakta zorluk çekmektedir. Zira bir tarafta yüz binlerce yıllık insanlığın genetik birikimi; diğer tarafta sanayi merkezli dünyanın yeni yaşam biçimi elbette birkaç yüzyılda entegre olamayacaktır.

Ayrıca uykunun dört evresinin var olduğu kabul edilir. İnsan zihni uykuyu kademeli bir şekilde gerçekleştirir. İlk evre oldukça yüzeyseldir ve uyanıp dünyayı tekrar kavraması kolaydır. Son evre ise oldukça derin olup, uyanıldığında dış dünyayı kavraması zor olabilir. Ancak uyku ne kadar derin olursa olsun beyindeki zihinsel faaliyet asla tam olarak durmaz. Zihinsel faaliyetlerin durması beyin ölümü demektir.²⁶¹

Uyku halindeyken aniden sıçrayarak uyanmayı, bazı bilim insanları zihnin uykuya dalmasını ölüme benzettiğinden refleks olarak açıklar. Başka bir teoriye göre sıçrayarak uyanmak, vahşi doğada yaşayan atalarımızın ağaç üstünde uyumasından, hayatta kalma kaygısı ve korkusu kalıtsal olarak bize miras kalmıştır.²⁶²

Rüya durumundaki olumsuzluklara ve istenmeyen durumlara gelince, beyin özellikle de istenmeyen durumları rüyada bile olsa kurgulaması ve rüya anında gerçek gibi hissetmesi oldukça faydalı bir durumdur. Bu konuyu, insanı hayatta tutan korku duygusuyla açıklamak oldukça mümkündür. Aslında zihin istenmeyen durumları kurgulayarak, o durumları olasılık dahilinde görüp refleks geliştirmekte ve çözüm üretmektedir.

Sonuç olarak insan iradesi, uykuya ve uykunun içeriğine karşı direnç gösterememektedir. Dış dünyanın insan biyolojisine ve nörolojisine büyük tesirleri vardır ve bu tesirler insanın karşı koyamayacağı büyüklükte bir geçmişe sahiptir. Her halükârda insan dış dünyanın bir parçasıdır. Dış dünyadan bağımsız bir zihin de söz

²⁶⁰ Burnett, s. 27.

²⁶¹ Burnett, s. 28.

²⁶² Burnett, s. 29.

konusu olamaz. Bu bakımdan zihin dış dünya ile ne kadar ilintiliyse, irade de benzer ölçüde dış dünyanın tesiri altındadır.

Optik illüzyon adı verilen göz yanılsamaları ya da diğer duyuşsal yanılsamalar gerçekliğin gerçekte ne olduğu ile ilgili ilk şüpheleri ortaya koyar. Ancak dış dünya gerçekliğı ile ilgili var olan tartışmaların merkezinde duyuşsal yanılsamalar değil, beynin dış dünyayı doğrudan deneyimleyememesi yatar.²⁶³

Evrende gözlemlenmiş hiçbir maddede kendisinden kaynaklı bir renk yoktur. Renkler, elektromanyetik ışınların nesnelere çarptıktan sonra beynin yorum yapmasıyla açığa çıkmaktadır. Bir başka tuhafılık ise algılayabildiğimiz elektromanyetik tayfin kırmızı ve mor renkleri arasındaki ışınımlardan ibaret olduğudur. Renk olarak algılayabildiğimiz aralık toplam tayfin on trilyonda birini oluşturmaktadır. Geri kalan çok daha geniş aralıktaki ışınımları duyuşsal olarak algılayacak reseptörler insan vücudunda bulunmamaktadır.²⁶⁴

Ayrıca ses diye bildiğimiz şey havanın sıkışması ya da seyrelmesinden kaynaklanan titreşimlerin kulaktaki reseptörler tarafından yorumlanmasıdır. Aynı şekilde koku da havada gezen moleküllerin yapısal farklılıklarından kaynaklı reseptörler aracılığıyla algılandıktan sonra beynin moleküler yapılara yaptığı yorumdur.²⁶⁵

İnsan zihninin dış dünya ile bağlantısı yalnızca dış dünyayı duyumsaması ve algılaması ile ilgili değildir. “Çift Yarıık Deneyi”²⁶⁶ ile insanın yalnızca gözlemci olmasının bile maddenin mahiyeti hakkındaki tartışmalara neden olduğunu görmekteyiz. Gözlemci olmadığında dalga fonksiyonu gösteren atom-altı fotonları, gözleme maruz kaldığında parçacık fonksiyonu göstermiştir. Diğer bir deyişle gözlemci olmadığında su, ışık gibi enerji yığını olan madde, gözlemciyle karşılaştığında taş, toprak gibi madde özelliğine bürünmektedir. Bu bakımdan duyumsama, algılama ve madde konularını açmakta fayda vardır.

Zihnin dış dünyayı algılaması ve şekillendirmesi hakkındaki nörobilimsel hipotezlere göre yaşamı anlamlı kılan, yani aslolan şey zihnin bizatihi kendisidir. O halde dış dünyanın varlık sahası açısından önemi nedir? Eagleman bu soruyu, zihnin

²⁶³ Eagleman, Brain, s. 41.

²⁶⁴ Eagleman, Brain, s. 63-64.

²⁶⁵ Eagleman, Beyin, s. 64.

²⁶⁶ Kılıç, s. 36.; Eagleman, Incognito, s. 225.

algı biçiminin konsolide edilmesi şeklinde cevaplamaktadır.²⁶⁷ Diğer bir deyişle, zihin kurgular; dış dünya doğrular. Türker Kılıç ise “bağlantısallık-bütünsellik” yaklaşımıyla tüm bu tutumun dışında var olan her şeyin merkezine bilgi işlemeyi yerleştirir.²⁶⁸ Bu yaklaşımda ise varlık sahasında özne-nesne ayrımı bir anlam ifade etmemektedir. Görüldüğü üzere nörobilimsel bulgular bir özne olarak insan unsuruna özel bir önem atfetmemektedir. Bu durum ise etik ve hukuk açısından bazı çıkmazlar doğurmaktadır.

Öte taraftan Eagleman zihin-dış dünya ilişkisi bağlamında bir bilginin açığa çıkmasını varlık sahasındaki değişimlere bağlamaktadır. İnsan zihni dış dünyadaki farklılıkları algılamaya çalışırken efor harcar ve yeni bilgiler üretilir. Hareketin olmadığı bir evren anlayışında Eagleman’a göre insan zihni varlığı tanıyana kadar çalışır ve tanıdıktan sonra değişim olmadığından öğrenilmesi gereken bir bilgi de olmayacaktır. Dolayısıyla da zihnin faaliyet yürütmesini sağlayacak bir etken olmayacaktır.²⁶⁹

Zihnin dış dünya ile bağlantısında hem nörobiyolojik yönden hem de dış dünyadaki objelerden kaynaklı farklı felsefi ve bilimsel tartışmalar vardır. Ancak her halükârda zihin ile dış dünya arasındaki bağlantı duyular aracılığıyla sağlanmaktadır. Dış dünya ile bağlantısı duyular aracılığıyla olan zihin, algılama yeteneği sayesinde dış dünyayı içinde simüle eder.

Nörobilimsel yaklaşımlar genel olarak zihnin dış dünya ile bağlantısını epistemolojik açıdan ele alır. Zihnin dış dünya ile bağlantısında irade konusuna doğrudan girmeyen bu yaklaşımlarda insan zihninin özne olması irade açısından değil, bilgi işlemesi açısından ele alınmaktadır. Oysa felsefe tarihinin hemen hiçbir döneminde özne olarak insan, bu şekilde sınırlandırılmamıştır. Dolayısıyla nörobilimsel çalışmalar her ne kadar insanı anlamada önemli bir konuma sahip olsa da birikimi itibarıyla henüz felsefi bir zemine ve özellikle de etik alana sahip değildir. Zihnin dış dünya ile bağlantısında Eagleman ve diğer nörobilimciler her ne kadar duyular ve algı arasında bir ayrım yapsa da algı konusunda henüz yeterli düzeyde değillerdir. İnsan deneyimlerinin öznelliği, qualia, algının konumu gibi belirsizlikler

²⁶⁷ Eagleman, Incognito, s. 45.

²⁶⁸ Kılıç, s. 48.

²⁶⁹ Eagleman, Incognito, s. 51.

hem insan zihninin özne olması hem de irade gibi konular açısından problem olarak kalmaya devam etmektedir.

2.4. DUYULAR VE ALGI

Duyu, verinin, sinyallerin reseptörler ile karşılıklı etkileşiminden ortaya çıkar. Algı ise duyuşal verilerin, hislerin yorumlanması olarak tarif edilir.²⁷⁰ Bir başka tanıma göre algı, duyuşal olarak uyarılma sonucunda sıradan nesnelerin veya birtakım duyuşal girdilerin farkına varıp onlara anlam yükleme sürecidir.²⁷¹ Klasik ‘beş duyu’ ifadesi fen bilimlerinin uzun yıllardır özellikle öğretimde kullandığı sistemdir. Bundan fazlası olduğu iddiasında olanlar vardır. İçalgı, denge ve iştah da duyulardan kabul edilirler.²⁷² Ancak beş duyu dışındakiler daha ziyade farkında olma, zihinsel his ve beden-zihin dengesi olarak görülebilir. “Beş duyu” ise alıcılar aracılığıyla verilerin zihne aktarılmasını ifade etmektedir.

Koku duyusu nörobilimcilerin fizikalist yaklaşımlarına göre evrimleşen ilk duyu kabul edilir ve anne karnında bebeğin de ilk gelişen duyusudur. Bununla beraber koku duyusu insan bedenindeki en zengin alıcılara sahiptir. Yapılan nörobilimsel deney ve araştırmalar insanın 1 trilyon civarında kokuyu algılayabildiğini göstermektedir.²⁷³ Koku nöronlarının dış ortamla doğrudan temasının olmamasından kaynaklı, nöronları kendiliğinden yenilenebilir. Koku nöronları, moleküllerle temas ettiğinde koku soğanına sinyal gönderir. Koku soğanı da sinyalleri ilgili korteks bölgelerine (piriform korteks) iletir. Beyindeki koku bölgesinin hipokampuse yakın olmasından kaynaklı erken dönem araştırmaları tarafından bellekle ilişkilendirilmiştir.²⁷⁴ Koku duyusu algı açısından büyük öneme sahiptir ve çoğu zaman algısal olarak tat duyusu ya da görme duyusunun gölgesinde kalır. Oysa yapılan bir deneyde koku alması ve görmesi engellenip patates, soğan ve elma yedirilen denekler, tat ayrımı yapamamışlardır.²⁷⁵

²⁷⁰ Santrock, s. 131-132.

²⁷¹ Cevizci, Sözlük, s. 23-24.

²⁷² Burnett, s. 136.

²⁷³ Burnett, s. 137.

²⁷⁴ Burnett, s. 138.

²⁷⁵ Burnett, s. 142.

Koku ve tat duyuları kimyasal duyu olarak kabul edilirler ve çoğu zaman karıştırılırlar. Benzer durum işitme ve dokunma duyusu için de geçerlidir; işitme ve dokunma mekanik duyular olarak kabul edilir. Kulaklara gelen ses dalgaları kulak zarına temas eder ve bu titreşim kulak salyangozundaki sıvıya iletilip kıl hücreleri tarafından algılanır. Algılanan bu sinyaller de sinirler kulak salyangozunun bağlı olduğu vestibülokoklear sinir aracılığıyla ilgili kortekse iletilir. Ancak işitme duyusu var olan tüm ses sinyallerini değil, sadece 20-20.000 arasındaki ses sinyallerini algılayabilir özelliktedir.²⁷⁶

Duyu organları birbirinden çok farklı kaynakları kullanarak dış dünyadan aldıkları sinyalleri reseptörler aracılığıyla beyne iletirler. Beyindeki veri merkezi bu sinyalleri bilgiye dönüştürür.²⁷⁷ Duyulardan gelen sinyallerin toplanarak veriye dönüştürüldüğü ön loblardaki alana somatik duyuusal korteks denmektedir.²⁷⁸ Duyular arasından beyni en çok meşgul edeni, beynin enerjisinin yaklaşık olarak üçte birini kullanan görme işlevidir.²⁷⁹

Görme duyusu ise zihinde tüm diğer duyuusal fonksiyonların toplamından fazla yer tutar. Hatta gözün iç yapısında bulunan retina için beynin bir uzantısı olduğu düşüncesinde olan nörobilimciler vardır. Gözün veri sağlaması öncelikle ışığın varlığına bağlıdır. Işık, gözbebeği ve mercek aracılığıyla retinaya ulaşır ve artık görsel veri açısından daha kompleks bir süreç başlar. Dış dünyadaki ayrıntıların algılanması retinanın çok küçük bir bölümünü meşgul eder. Retinanın geri kalanı diğer ayrıntıları oldukça flu algılar. Gelen tüm görsel veriler reseptörler tarafından önce talamusa ardından da beynin tüm bölgelerine aktarılır.²⁸⁰ Duyu organlarının dış dünyayı duyumsaması büyük oranda zihnin algılama talebine yönelik gerçekleşir. Literatürde “bilme gerekliliği” olarak bilinen bu durum, duyuların arka planda duyumsamasına rağmen zihnin algılama biçimi olarak ifade edilir.²⁸¹ Söz gelimi zihin, gündelik yaşantıda giyilen ayakkabının ayağa verdiği hissiyatı yalnızca bilincin eğilimiyle

²⁷⁶ Burnett, s. 143-144.

²⁷⁷ Eagleman, Brain, s. 41.; Canan, s. 200.

²⁷⁸ Açık Beyin, “Somatik Duyusal Korteksin İşlevleri Tanımlanmıştır”, **Somatik Duyu Korteksi Nedir?**, 15.11.2020, [https://www.acikbeyin.com/somatik-duyu-korteksi-nedir/#:~:text=Somatik%20duyu%20korteksi%2C%20beyin%20korteksinin,di%C4%9Fer%20k%C4%B1s%C4%B1mlar%C4%B1na%20de%C4%9Ferlendirilmek%20%C3%BCzere%20g%C3%B6nderilir.,\(11.05.2024\),s.1.](https://www.acikbeyin.com/somatik-duyu-korteksi-nedir/#:~:text=Somatik%20duyu%20korteksi%2C%20beyin%20korteksinin,di%C4%9Fer%20k%C4%B1s%C4%B1mlar%C4%B1na%20de%C4%9Ferlendirilmek%20%C3%BCzere%20g%C3%B6nderilir.,(11.05.2024),s.1.)

²⁷⁹ Eagleman, Brain, s. 42.

²⁸⁰ Burnett, s. 148-150.; Eagleman, Incognito, s. 32.

²⁸¹ Eagleman, Incognito, s. 28.

hissedebilir. Eagleman ve fizikalist yaklaşımlar bunu zihnin evrim sürecindeki sonucu olarak değerlendirse de bunun metafiziksel bir kodlama olma ihtimalini göz önünde bulundurmamaktadırlar.

Zihnin görme duyusuyla kurguladığı görüntüler oldukça akışkandır. Ancak göz, bir nesneden başka bir nesneye yöneldiğinde bunu sıçrama şeklinde gerçekleştirir.²⁸² Evrim teorisine göre zihin, konforu ve güvenliği öncelediğinden, milyonlarca yıllık duyuşsal tecrübe sayesinde verileri fotoğraf değiştirir gibi değil video izler gibi algılamaktadır. Böylece gerek en ilkel dönemlerde gerekse modern hayatta dış dünyayı algılamak zihin tarafından mekanik veri girdisinden çok daha fazlasını ifade etmektedir.

Cambridge Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre, kelimelerin harflerinin hangi sırada yazıldıkları önemli değildir. Önceki cümleyi bu ifadeye göre denemek gerekirse: Cambridge Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre, kelimelerin harflerinin hangi sırada yazıldıkları önemli değildir.²⁸³ Bu çalışmada önemli olan şey kelimelerin ilk ve son harflerinin doğru olduğudur. Görüldüğü üzere duyumsanan ile algılanan farklıdır. Gözün duyumsadığı ile zihnin algıladığı arasındaki fark bu çalışma sayesinde ortaya konmuştur.

Zihnin genel yönelimi beklentileri algılamaya dönüktür. Beklentilerini elde etmek için duyulara yön verir ve beklentiler elde edildikçe de zihinsel akışkanlık devam eder. Öte taraftan “beklenmeyen ziyaretçi”²⁸⁴, yani beklentilerin duyular tarafından karşılanmaması halinde bilinç güçlü bir şekilde devreye girerek yeni bir algı oluşturur.

Eagleman'a göre algılamak için duyuların duyumsaması yetmez; algı, zihnin beklentilerine bağlıdır.²⁸⁵ Bu aslında felsefi olarak insan unsurunun özne olduğu anlamına gelmektedir. Nörobilimsel ve fizikalist yaklaşımlar her ne kadar insan zihninin önemini herhangi bir varlığın seviyesine indirse de insan zihninin kurgucu olması, beklentisinin olması ve tanımlama yapabiliyor olması onu ayrıcalıklı kılmaktadır.

²⁸² Burnett, s. 151.

²⁸³ Canan, s. 255.

²⁸⁴ Eagleman, Incognito, s. 30.

²⁸⁵ Eagleman, Incognito, s. 49.

19.yüzyılda yaşıyan Alman fizyolog Peter Müller ilk defa zihnin dış dünyayı algılama biçimini ortaya koymuştur. Buna göre zihin sadece sinirsel sinyallerin farkına varır ve bu sinyalleri yorumlar.²⁸⁶ Bu aslında duyum ile algı arasındaki farkı da net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Evrım teorisine göre duyular, canlı türlerinin yaşadığı ortam ve ihtiyaçlarına göre gelişip evrimleşmiştir. Ancak beyin için en temel ihtiyacın veri olduğu bilinmelidir. Zihin çözüm üretmeye o denli odaklanır ki sinyallerin nereden, nasıl geldiği onun için kompleks bir durum değildir. Bu bağlamda beyin de duyuların sinyal verme biçimine göre bilgi üretme becerisi kazanmıştır.²⁸⁷

Klasik koşullanma yöntemi ile civcivlerin gagalama refleksi üzerinden gerçekleştirilen bir deneyde siyah boncuğa acı, beyaz boncuğa görece güzel bir tat verilerek civcivlere siyah boncuktan uzak durmaları öğretilmiştir. Bu basit sayılabilecek bir bilgi öğreniminden sonra bile civciv beyinlerindeki sinapslarda kayda değer bir artış gözlemlenmiştir.²⁸⁸ Görüldüğü üzere insan nörobiyolojisi dış dünyadan gelen sinyallere kayıtsız kalmamak bir yana, mümkün mertebe yaratıcılığını konuşturma eğilimindedir.

Dışarıdan duyularımız aracılığıyla zihin dünyasına her an sayısız veri gelmektedir. Ancak zihin verilerin algılanması konusunda önem hiyerarşisi kurmaktadır. Hayati olan veriler öncelik arz ederken, sonrasında ilgi ve hobiler fark edilmektedir. Güvenlik, konfor, ilgi, sevgi gibi unsurlara konu olmayan veriler ise bilinç tarafından algılanmaz. Bu “dikkat” dediğimiz etkinlikle gerçekleşir ve halk arasında “algıda seçicilik” şeklinde karşımıza çıkar. Diğer bir deyişle bir şeyler duyuyor olmak, duyulanların algılanması anlamına gelmez. Sokakta yürürken hem görür hem işitir hem de koku alırız. Ancak bu verilerin çok az bir kısmı belleğimizde kalır. Bellekte kalanlar, duyular tarafından zihne getirilen ve zihin tarafından da algılanan şeylerdir.

Dış dünyaya gösterilen ilgi oranında nöral bağlantılar vardır. Nöral bağlantılar duyudan gelen veriler ve o verilere duyulan ilgiyle oluşur. Duyu organlarından mahrum bir şekilde dünyaya gelmiş birinin beyni olsa da zihninin ya da bilincinin olmasından söz edilemez. Doğuştan gözleri kör olan bir insan ise diğer duyu

²⁸⁶ Eagleman, Incognito, s. 15.

²⁸⁷ Eagleman, Beyin, s. 201.

²⁸⁸ Canan, s. 98-99.

organlarından gelen verilere daha fazla efor harcayarak dış dünyadan algıladığı veriler ekseninde zihin geliştirir. İbn Sina'nın "uçan adam" metaforu bu bağlamda doğrudan batıl olur. Zira İbn Sina'nın varsayımı ruhun ya da bilincin bedenden bağımsız bir şekilde var olabileceği üzerine kuruludur. İnsanın doğumundan öncesini hatırlamaması İbn Sina'nın metaforunu iptal etmekle kalmayıp duyu-zihin ilişkisinin önemini ve zihnin oluşumunda duyuların şart olduğunu ortaya koymaktadır.

Canlılığını korumayı öncelikli amaç olarak gören zihin, duyulardan gelen sinyalleri verilere dönüştürürken ayrıntılara önem vermez; işine yarayacak olanlara odaklanır.²⁸⁹ Bu çalışma sistemi, beynin yüzbinlerce yıllık varlığını koruduğu için beyin tarafından vazgeçilmez konumdadır. Bir yemeğin nasıl görüldüğü de o yemeğin beden sağlığı için ipucu verebileceğinden beyin temkinli davranır. Estetik kaygılar insanlık için yıllar içerisinde beynin bu temkinli davranışından kaynaklanmış ve gelişmiştir.

Zihnin doğrudan önem vermediği bir başka unsur duyu organlarıdır. Teknolojik gelişmeler bir zamanlar hayal bile edilemeyen, yaşamı kolaylaştıran hizmetler sağlamaktadır. "Koklear implant" ve görsel implantlar da bu teknolojik gelişmelerin sunduğu imkanlardandır.²⁹⁰ Koklear implant bir çeşit mikrofon olup, işlevini yerine getiremeyen kulakların yerine işitsel reseptörlere ses dalgaları göndererek normalde işitmeyen birini artık işittiklerini algılayan biri haline getirir. Görsel implantlar da benzer faaliyeti retinada gerçekleştirerek beynin görmesini sağlamaktadır. Zihin için önemli olan sinyallerin gelmesidir. Doğrudan gözden ya da kulaktan olmasına gerek yoktur. Gelen sinyalleri beyin bir şekilde yorumlamayı öğrenmede oldukça yetkindir. Yeni bir dil öğrenmek gibi olan bu yetkinlik zihnin, dış dünyayı algılamak, yorumlamak gibi önemli görevleri yerine getirmede aceleci ve hevesli olduğunu gösterir.²⁹¹

Beyin verinin nereden geldiğiyle ilgilenmeden, verinin işlenişine odaklanarak çalışır.²⁹² İmplant yapılardan gelen verileri de herhangi bir duyu organından geliyormuş gibi tanımlamaktadır.²⁹³ Bu sonuca ulaşabilmek için bilim tarihi yüzyıllarca beklemiştir. Oysa beyin bir duyu organı olan kulaktan gelen sinyali bilgiye

²⁸⁹ Eagleman, Brain, s. 50.

²⁹⁰ Eagleman, Beyin, s. 197.

²⁹¹ Eagleman, Brain, s. 182.

²⁹² Eagleman, Beyin, s. 182.; Eagleman, Incognito, s. 40.

²⁹³ Eagleman, Incognito, s. 41.

dönüştürdüğü gibi, yine bir duyu organı olan gözden gelen sinyalleri de bilgiye çevirmesi bunun ipucunu vermiştir. Fakat aradaki biyolojik bağ, düşünce tarihini hipnoz altına almıştır.

Nörobilimcilere göre zihin, duysal verilere o kadar çok kaptırır ki kendisini, gerçekten bir hareketin olup olmadığını karıştırıp mide bulantısı ya da kusma gibi sonuçlarla karşılaşır. Bu fiziksel “kötü” sonuçların sebebi doğrudan mide değil, zihnin kendisini tehlikede hissedip mideye sinyal göndermesidir. Oysa nörobilimcilere göre insan bedeni, zihni ve duyuları hareket eden canlı formatında evrimleşmiştir. Mide bulantısı ya da kusma refleksi hareket ediyor olmaktan veya oturuyor olmaktan direkt olarak etkilenmez. Ancak bir taraftan oturan beden, bir taraftan beyne hareket ediyor gibi sinyal gönderdiğinde, zihin bunu zehirlenme gibi tehlikelerden sayarak kusmayı önermektedir.²⁹⁴ İnsan zihni bir bilince sahip olmasına rağmen bilinçdışı sorunlara maruz kalabilir. Bilinç düzeyi her zaman her noktaya doğrudan etki edemeyebilir. Özellikle duysal verilerin uyuşmaması durumunda bilinç, hâkim olmada zorlanabilir.

Duyu organlarını diğer organlardan farklı kılan, her birinde ayrı tezahür eden reseptörlerdir. Duyulardaki reseptörler iç kulakta bulunan tüy hücreleri, deride bulunan dokunma reseptörleri (almaç), dildeki tat reseptörleri (tat cisimcikler), koku soğancığındaki moleküler reseptörler ve gözün arkasındaki fotoreseptörler (ışık alıcıları) şeklinde, her biri kendine has özelliklerdeki bu dönüştürücüler beyin veri akışı için dış dünyadan gelen sinyalleri yine beyin algılayıp tanımlayacağı şekilde dönüştürmek zorundadır.²⁹⁵

Zihin, reseptörlerin elektrokimyasallara dönüştürdüğü sinyalleri, duyu korteksinde olmak üzere hem verilerin duysal farklılıklarını ortadan kaldırır hem de duysal hızı dengeleyerek ortak veriler üretir.²⁹⁶ Zihnin bilinçdışı düzeyindeki veri akışları oldukça hızlıdır ancak bilinç düzeyi hız farklılıklarını ayırt etmez. Zaten zihin duysal verileri işlemede ayrıntıcı değildir. Zihne veriler gelmeye başladığında eski verilerle karşılaştırmalar da yapılarak bir an önce fayda sağlayacak yeni veri ya da karar üretilecektir.

Birbirinden farklı kaynaklardan, birbirinden farklı nitelikteki bu sinyaller zihnin kavrayıp anlam çıkarabileceği elektrokimyasal sinyal ve verilere dönüşmesi

²⁹⁴ Burnett, s. 17-21.

²⁹⁵ Eagleman, Brain, s. 43.

²⁹⁶ Eagleman, Brain, s. 51, 53.

deyim yerindeyse somatik duyu korteksinin tercüme faaliyetleriyle olmaktadır. Eagleman bu durumu farklı ülkelere gidildiğinde eldeki paranın ortak para birimine dönüştürülmesine benzetmektedir.²⁹⁷

Zihin özne olmasını nasıl duylara borçluysa, duyların varlığı da teorik olarak beyin gibi bilgi işleyen bir organın varlığına bağlıdır. Beynin geri bildirim sağlaması, tanımlamalar yapması duyları da anlamlı hale getirmektedir.²⁹⁸ Duyular bizatihi bilgi üretmeyen ancak bilginin üretilmesinde veri sağlayan araçlardır. Duyların verimli çalışması beyinde bilgi ve davranış yaratmaya yetmemektedir. Örneğin trafik kazalarının önemli sebepleri arasında sayılabilecek dikkatsizlik ve alkol kullanımı duyu organlarını doğrudan etkilememektedir. İnsanların duyları etkilenmediği halde kaza yapmaları sebebin nöral algılamayla ilgili olduğunu gösterir.

Gerçeklik olarak kabul ettiğimiz şey aslında duyu organlarının ilettiği verileri, o karanlık odada hapsolmuş zihnin bir tahmin süzgecinden geçirdiği kurgudur. Zira duylar kaybedilse ya da zarar görse de beyin bir gerçeklik yaratmaktan vazgeçmeyecektir.²⁹⁹ Beyin doğrudan tecrübe etmez, duymaz ve koklamaz. Beyin neyin ne olduğunu anlamaya, öğrenmeye haiz olsa da asıl misyonu yorumlamaktır. Bu konuyu evrim açısından ele alacak olursak; beyin, hayatta kalmayı ve üremeyi amaçlar. Bu bağlamda beyin, bir ekmeğin hangi aşamalardan sonra sofraya geldiğini bilse de ilgi odağı bu süreç değil; hayatta kalmak için o ekmeği ele geçirip yemektir.

Toparlamak gerekirse, Eagleman algı yeteneğini beklenti merkezli inşa etmektedir. Bunun yanı sıra duyları da pek güvenilir bulmamaktadır.³⁰⁰ Eagleman duylar ve algı konusunda nörobilimsel bulguları felsefi anlamda sağlam temellere oturtamamış görünmektedir. Onun duyu ve algı konusundaki nörobilimsel bulguları yöntem ve sonuç açısından normal görünse de epistemolojik açıdan problemlili görünmektedir.

Zihnin duysal bilgiler konusunda etken mi edilgen mi olduğu oldukça ikilemli bir tartışmadır. Burada önemli olan husus bin yıllardır insanın dünyayı algılamadaki çabasıdır. Bu çaba ve merak, insanı, algılama konusunda oldukça donanımlı, yani birden fazla duyuya sahip bir varlık haline getirmiştir. Elbette duyların oluşması

²⁹⁷ Eagleman, Brain, s. 43.

²⁹⁸ Eagleman, Brain, s. 47.

²⁹⁹ Eagleman, Brain, s. 53.

³⁰⁰ Eagleman, Incognito, s. 54.

nörolojik soruları tam olarak cevaplayamamakla beraber felsefi olarak da düşünce tarihini epey meşgul etmiştir. Antik Yunan'da Platon ile başlayan algılama tartışmaları Avrupa'da Descartes, Hume, Locke, Kant gibi büyük filozoflarca da devam etmiştir. Dinler tarihi açısından bakıldığında özellikle de İslam düşüncesindeki kelam ekolleri de duyular ile ilgili tartışmaları sürdürmüştür. Günümüzde modern bilimin dünyayı tanımada merkez konumda olması duyular ve algı ile ilgili tartışmaları sonlandıramamıştır.

Eagleman ve nörobilimcilerin duyuların işleyişini ve zihnin algılama biçimini maddeci bir yaklaşımla ele aldıklarını görmekteyiz. Bu bağlamda onlara göre madde bir şekilde canlılığa sahip olup, bilgi işleyecek bir organ üretmiş ve bu organ da bilinç üretip özne olacak kadar karmaşık gelişim göstermiştir. Ancak insan zihninin bu noktaya gelmesini maddenin kendiliğinden evrimleşmesine bağlanmasıyla söz konusu evrimsel sürecin metafizik bir arka planla gerçekleşmesine dayandırmak arasında felsefi açıdan bir fark yoktur. Dolayısıyla duyusal ve zihinsel işleyişin arka planındaki sebep hakkında nörobilimsel bulgularla olsa bile bir çıkarım yapmak her halükârda bilimsel değil, felsefidir. Ayrıca diğer zihinsel faaliyetler gibi algılamayı da maddeciliğe indirgemek etik açısından sorunlu görünmektedir.

Sebebi maddenin kendisinden başka bir şey olmayan zihin ve zihnin algı işlevi için insanın özne olma durumu ve iradenin özgürlüğü de bir varsayım ya da illüzyondan ibarettir. Bu durumda da insan biyolojik bir robot konumuna indirgenmiş olur. Bu bakımdan nörobilimsel çalışmaları maddeci-atomcu sınırların dışına çıkarıp hem etik hem de metafizik açısından daha tartışılabilir bir zemine taşımakta fayda vardır.

Zihnin genel anlamdaki algılama biçimine bakıldığında temelde tanımlama, kavram oluşturma gibi çabaları görmekteyiz. Düşünce ve bilim tarihi boyunca da insanın özne olması açısından algılama ve zihin-dış dünya ilişkisi bir şekilde önemli bir yere sahip olmuştur. Antik Yunan'dan günümüze kadar süregelen bu tartışmalar nörobilimsel açıdan henüz iki yüz yıllık çalışma geçmişine sahiptir. Bu bakımdan nörobilimsel yaklaşım ve bulguların kuramlardan çok hipotezler aşamasında olduğunu söylemek gerekmektedir.

Zihnin dış dünyayı duyular aracılığıyla algılaması her halükârda sezgisel olarak doğru kabul edilen bir olgudur. Zihin dış dünyayı duyular vasıtasıyla algıladıktan sonra

algıladığı maddeyi, nesneyi ya da olayı isimlendirme, anlamlandırma yoluna gitmektedir. Zihnin en temel işlevi, trilyonlarca nöral bağlantının sürekli olarak etkinlik göstermesi sayesinde dış dünyayı tanımlıyor olmasıdır.

2.5. TANIMLAMA, İSİMLENDİRME YETİSİNİN ZİHNSEL YÖNÜ

Zihin, dış dünyayı algımlarken isimlendirme, tanımlama ve sınıflandırma eğilimindedir. Zihnin bu kavramsal etkinlikleri insan hayatını kolaylaştırır. Aynı zamanda tutarlı bir yaşam sunar ve bu bakımdan “mantık” denilen felsefi kavramı çağırır. Zira mantık sistemli düşünme disiplindir. Mantık sayesinde bilinç, olay ve olgular arasında bağlantılar sağlayabilmektedir.³⁰¹ Mantık çerçevesinde tanımlama ve kategorize etmenin nörobilim açısından hem biyolojik hem de nörolojik tarafları vardır.

David Eagleman bir şeyin anlamının deneyimlerden oluşan devasa nöral bağlantılarına bağlı olduğunu söyleyerek, tüm odağını nöral ağa toplamaktadır.³⁰² Bu tutum, onun benimsediği yöntem itibarıyla her ne kadar bilimsel olsa da aslında kendisi de bir “anlam” problemiyle karşı karşıya olduğunun farkındadır. Ancak o, anlam sorununu yine nöral ağın doğrusal zamandaki deneyimlerine yerleştirir. Elbette bu bilimsel bir niteliğe sahip olsa da felsefi açıdan yeterli soruya maruz kalmamış bir veridir. Zira bir şeyin gerçekte ne olduğu ile bireysel deneyimler arasında kanıtlanmış bir bulgu yoktur.

Felsefe tarihinde bu konuyla ilgili Descartes’ın görüşleri kayda değerdir. Descartes’a göre ise bizim maddeyi anlama sebebimiz maddenin kendisi değil, bizim onu anlama yeteneğimizdir.³⁰³ Buna göre nesne tek başına bir anlam ifade etmezken, nesneyi anlamlı kılan, ona isim veren öznedir. Ayrıca Descartes öznenin kendisini algılama ve anlamasını, nesneyi algılamaktan daha kolay bulur.³⁰⁴

Descartes özne-tanımlama ilişkisini tanrısal zorunluluk zeminine oturtmaya çalışır. Ona göre sonlu olan “ben” ve “öz” zihnimize var olan sonsuz “mükemmel/tanrı” fikrini kendiliğinden doğuramaz. Bu bağlamda var olan düşünce

³⁰¹ Topçu, s. 49.

³⁰² Eagleman, Brain, s. 35.

³⁰³ Descartes, s. 67.

³⁰⁴ Descartes, s. 68.

biçimi bir yetenek olup, sonsuz bir öz tarafından özneye verilen düşünme biçimidir.³⁰⁵ Aslında Descartes’a göre özetle Tanrı faal olmasa varlık sahası mümkün olmayacaktır. Varlık varsa onun var olmasını tercih eden bir gücün olması gerektiğini kastetmektedir. Tanrı idesine sahip olmamızın sebebini bizzat Tanrı’ya ve onun irade etmesine bağlar. Yani başka deyişle Tanrı yine var olabilir ve biz onun idesine sahip olmayabilirdik. Ancak sonsuz güçte ve bilgiye sahip varlığın idesi aslında sadece onun istemesiyle bizde peyda olur.³⁰⁶

John Locke ise zihinde doğuştan ilkelerin olmadığını savunur. Ona göre bir bilgiyi nasıl edindiğimizin gösterilmesi onun doğuştan olmadığını kanıtlamaya yeter.³⁰⁷ Locke algılamının ise düşünümün ilk basit idesi olduğunu söyler ve ona göre cisimlerde ne gibi değişimler olursa olsun, eğer bunlar zihne ulaşmamışsa; dış organlarda ne gibi izlenimler yaratılırsa yaratılsın algılama yoktur.³⁰⁸ Bu bakımdan Locke tanımlamayı zihnin görevi olarak kabul eder ve tanımlama doğrudan zihinde gerçekleşir.

Tanımlamayla ilgili olarak Locke ikinci adımın bellekle ilgili olduğunu söyler. Zihnin bu ikinci adımını da “içgözlem” ve “bellek” diye ikiye ayırır. Buna göre içgözlem zihnin kendisine gelen bir ideyi göz önünde bulundurması, bellek ise zihinde işlenen idelerin bir kenarı konup tekrar canlandırma gücüdür.³⁰⁹ Locke belki de farkında olmadan modern bilimin kısa ve uzun süreli bellek diye yaptığı ayrımı içgözlem ve bellek şeklinde yapmıştır. John Locke’a göre zihin olmadan bilgi olmaz. Zihin ayırt edip seçer; bulanık olanları açık hale getirmeye çalışır, karşılaştırmalar yapar, birleştirmeler yapar, isimlendirir ve soyutlar.³¹⁰ Locke’a göre isimlendirme, tanımlama yetisi zihnin oldukça yoğun etkinliğinden geçmektedir.

Felsefe ve düşünce tarihinde varlık ve insan, özne-nesne ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Sokrates’ten bu yana, özellikle Aristoteles izinde skolastik felsefe dahil, bütün Avrupa düşüncesi insan merkezli bir varlık, madde, dünya ve evren ilişkisinden yanadır.

³⁰⁵ Descartes, s. 82.

³⁰⁶ Descartes, s. 85.

³⁰⁷ John Locke, **İnsan Anlığı üzerine Bir Deneme**, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 71.

³⁰⁸ Locke, s. 129.

³⁰⁹ Locke, s. 133-134.

³¹⁰ Locke, s. 137-140.

20.yüzyıla gelindiğinde bu ikircikli felsefeyi teke indirmeye çalışan Alman bir filozof ile karşılaşırız: Martin Heidegger. Heidegger varlığı kavramların en tümeli olarak görür. Varlığı kavramların en tümeli olarak görmesi, varlığın en açık kavram olmasından değildir. Bilakis varlık, ona göre kavramların en karanlık olanıdır. Heidegger insanı diğer filozoflar gibi özne olarak ele almaz. Ona göre varlık bir bütündür ve insan bu bütünün bir parçası olmakla beraber soru sorma imkanına sahip olan bir var olandır.³¹¹ Anlaşılabacağı üzere Heidegger insana diğer filozoflar ve dini ya da düşünce akımlarında olduğu gibi merkezi bir değer vermemektedir. Ancak bu onun insanı değersiz gördüğü anlamına gelmez. O, ortaya koyduğu “Dasein”³¹² kavramı ile özne olan bilinç yerine, tanımlama yetisine sahip bir varlıktan söz etmiştir.

Heidegger Dasein’in anlaşılması bağlamında “dünya-içinde-varolma” ifadesini kullanmaktadır. Bu bakımdan dünyanın ontik açıdan değil, ontolojik olarak ele alınması gerektiğini ifade eder. Yani bir şeyi tanımak için “nedir” sorusuyla beraber “ne anlama gelir” yaklaşımının bir ödev olarak ortaya çıkacağını söyler. Ayrıca sıradan günlük yaşantıları “hergünlük” şeklinde ifade ederek, farkında olmanın veya farkına varmak için soru sormanın önemine dikkat çeker. *İçinde var olmayla* ilgili olarak da varlık ve varoluş arasında bir ayrıma gider. Ona göre “içinde-var-olmak” mekânsal bir “iç içelik” ifade etmemekte, bunun doğrusu “beraberinde var olmak” şeklinde anlaşılmasıdır. Bu bakımdan “Dasein” olan bir varolan, ismi “dünya” olan başka bir varolanla yan yana getirilemez. Dasein de dünyadan bağımsız bir şekilde mevcut olamayacağından “dünya” ve “Dasein” beraber var olmaktadır. Dolayısıyla “beraberinde var olmak” ile “içinde var olmak” varoluş açısından temellendirilebilir. Dasein’i anlamak için *onun dünya-içinde-varolmasını* kabul etmek ve bu varoluşu Dasein’in özü olarak kabul etmek gerekir.³¹³

Heidegger’in Dasein’i ile dünya arasındaki ilişki kendisinin de ifadesiyle “süje ile obje arasındaki ilişki” ile karıştırılmamalıdır. Bilmenin kendisi Dasein’i ortaya koyar ancak bu dünyanın dışında, karşısında ya da ötesinde gerçekleşmez. Burada bilme eylemi ne süjenin dünyadan çıkarımı ne de dünyanın süjeye nüfuz etmesidir.³¹⁴ Heidegger’in anlaşılmasında göz önünde bulundurulması gereken önemli

³¹¹ Heidegger, s. 1-7.

³¹² Heidegger, s. 43.

³¹³ Heidegger, s. 55-60.

³¹⁴ Heidegger, s. 62-65.

kavramlardan birisi de “logos”tur.³¹⁵ Zira varlıkla ilgili olarak bir varlığın ne olduğu ile ne anlama geldiği, yani neyle ilişkili olduğu sorularının cevabı ancak “logos” ile mümkündür. Varlığı ve bir varlık olarak kendisini de anlamada, tanımada yeterliğe sahip olan Dasein, bu yeterliği ontik sorularla değil ontolojik sorularla çözümler. Sonraki başlıkta ele alacağımız yapay zekâ konusu ontik-ontolojik bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere Martin Heidegger kendisinden öncekiler gibi varlığı özne-nesne diye ayırmaz. Bilakis o özne-nesne ikiliğindense varlığı parça-bütün bağlamında ele alır. Bunu yaparken insanı ne skolastik insan-merkezli şekilde göklere çıkarır ne de mekanik bir şekilde işlevsiz olarak tanımlar. Heidegger’e göre insan da dünya da varlığın birer parçasıdır. Bununla birlikte insanı Dasein özellikli bir var olan bir varlık şeklinde tanımlar. Bu bakımdan insan bir özne olmak yerine, ontolojik anlam arayışında olan bir bütünün parçasıdır. Ontolojik anlam arayışında olan, yani anlamak ve bilmek isteyen insan, Heidegger’in Dasein’i olarak bile kabul edilse tanımlama ve isimlendirme özelliği devam etmektedir.

Eğitim bilimleri açısından ise insanın bilişsel gelişiminde kavramlaştırma, yani tanımlama ve sınıflandırmanın önemi yadsınamaz. İnsanın hayatı boyunca devam eden öğrenme süreci tanım ve tasnif sayesinde gerçekleşir. Henüz bebeklik dönemindeyken sınıflandırmalar başlamaktadır. Bebeklerin çoğu sınıflandırmaları hayvanlar, eşyalar, evdekiler şeklinde yapmaktadır.³¹⁶ Bu sınıflandırmalar oldukça yalın ve işlevseldir. Zira dil gelişimi ve prefrontal korteks henüz zayıf durumdadır.

Tanımlama ve isimlendirme özelliğinin diğer bir yönü dil, yani konuşmadır. İnsan konuşabildiği için tanımlayabilen, isimlendirebilen değil; tanımlayıp isimlendirebildiği için konuşabilen bir varlıktır. Bu bakımdan hem tanımlama ve isimlendirme hem de konuşma zihnin en temel işlevlerinden biridir. Lengüistik görecelik teorisine göre insanın konuştuğu dil, onun dünyayı algılama biçimine yön verir.³¹⁷ Dolayısıyla dil ve tanımlama, insanın benliğini oluşturan faktörlerdir. Tanımlama yetisi insanın yaşadığı dünyaya göre şekilleneceğinden karar verme mekanizması da o minvalde şekillenecektir.

³¹⁵ Heidegger, s. 33.

³¹⁶ Santrock, s. 160.

³¹⁷ Burnett, s. 196.

David Eagleman’a göre evrimsel süreç bağlamında beyin verileri bilgiye çevirmeyi bir kez icat etmiş ve artık beyin için bambaşka bir yaşam serüveni başlamıştır.³¹⁸ Bu icat evrimsel açıdan zihinsel sıçrama ve başka sebeplerin olduğu isimlerle anılmıştır.³¹⁹ Canlılığın karanlık çağı diyebileceğimiz, yüzbinlerce hatta milyonlarca yıl öncesi hakkındaki varsayımlar, felsefenin öncülüğünde, bilimle beraber birçok teori doğurmuştur. Bu teorilerden en güçlüsü, evrim teorisidir. Bu güçlü teoriye alternatif olarak teolojik argümanlar sunulmuş ve hatta bu durum din-bilim çatışmasından evrim-yaratılış çatışmasına dönüşecek kadar spesifik bir çerçeve haline gelmiştir.

Teolojik bir argüman olan “yaratılışçılık” sadece canlılığın ve insanlığın değil, tüm varlığın meydana gelmesinde metafiziksel sebep zemini üzerinde söylemlerde bulunur. Konumuzdan kopmadan, zihinsel sıçrama ya da beynin bilgiyi işlemesine dönecek olursak, İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’ân’da “*Ve (Allah) Âdem’e bütün isimleri öğretti...*” ifadesi yer almaktadır.³²⁰ Buna göre “Allah”, insanı yarattıktan sonra ona tanımayı, tanımlamayı öğretmiştir. Bu öğretim/öğrenim işinin niteliği hakkında ne ayetin devamında ne de Kur’ân’ın başka yerinde ayrıntıya yer verilmiştir. Kur’an’ın başka bir yerinde “*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi...*” ifadesi yer almaktadır.³²¹ Bu ifadede geçen “emanet” kavramı ve onun insan tarafından yüklenilmesi oldukça manidardır. Yine İnsan Sûresi’nin henüz ilk ayetindeki “*İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?*”³²² sorulu ifadede iki önemli yön vardır. Bunlardan ilki insanın anılmaya değer bir şey olmadığı bir zaman diliminin olmasıdır. İkincisi ise bu zaman diliminin uzun bir süreç olmasıdır. Nörolojik serüven açısından Kur’ân’a göre insan yaratılmış fakat önceleri diğer tür ve varlıklardan ayrıcalıklı kılınmamış, uzun bir süre sonra kendisine öğrenme

³¹⁸ Eagleman, Brain, s. 184.

³¹⁹ Çağrı Mert Bakırcı, “İnsan Zihninin Diğer Türlerle Göre Zekâ ve Zihinsel Sıçraması Ele Alınmıştır”, **İnsan Zekasının Evrimi: Neden Sadece İnsanın Beyni Bu Kadar Evrimleşmiştir**, 21.04.2011, <https://evrimagaci.org/insan-zekâsinin-evrimi-neden-sadece-insanın-beyni-bu-kadar-evrimlesmistir-41>, (26.04.2024), s. 1.

³²⁰ Bakara Sûresi, 2/31.

³²¹ Ahzab Sûresi, 33/72.

³²² İnsan Sûresi, 76/1.

yeteneği verilerek -bu yeteneği “emanet” olarak kabul edersek- yine Kur’ân’ın insan için yaptığı bir yakıştırma olan “halife”³²³ olarak insan artık ayrıcalıklı kılınmıştır.

İnsanlık tarihinde, zihinsel anlamda bir sıçrama yaşanması, taştan yapılan aletlerin kullanılmasına kadar dayandırılır. “Taş Devri” denilen bu dönemle beraber insan artık icat ettiği aletlerle problem çözmeye başlamıştır. Diğer taraftan ateşin bulunması ya da kullanıma başlanması da güçlü bir kırılım noktası ihtimalidir. Özellikle et tüketiminde, pişmiş etin midede moleküllerine daha kolay ayrıldığı bilinmektedir. Daha kolay çözülen besin, daha yüksek besin değeri demektir. Bu da hem beden sağlığı hem de beyin gelişimi için modern bilimin de faydalı kabul ettiği bir husustur.

Tesadüflerden çok, anlamlı bağlantılar motivasyonu ile işleyen zihin, yaşam örgüsünün ve deneyimlenen bazı şanssızlık gibi olayların anlamlı bağlantılarını aramaktadır. Bu arayış da başıboşluk yerine saçma ya da batıl bile olsa bir neden yaratmaktadır. Dean Burnett bunu “kokpitte kimsenin olmamasındansa sarhoş pilot yeğdir”³²⁴ ifadesiyle açıklamaktadır.

Tanımlama ve isimlendirme görüldüğü üzere zihnin en temel işlevlerinden biri olup, hayatı kolaylaştıran, yaşamı yaşanılır kılan yeteneklerdir. Tanımlama ve isimlendirme zihinsel bir beceri olup insanın nöral yapısının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Tanımlama ve isimlendirme yetisi kategorize etme ve problem çözmeyle de ilgili olduğundan, söz konusu beceri zekâ ile doğrudan alakalıdır.

2.6. ZEKÂ VE YAPAY ZEKÂ

Zekâ bir beceri türüdür. Bu beceri, problem çözme ve en geniş ifadeyle ilişki kurulan her şeye karşı uyum sağlamadır.³²⁵ Robert Sternberg zekâyı, analiz etme, değerlendirme, yargıda bulunma becerileri olarak tanımlamıştır.³²⁶ Zekânın nörolojik bölgesi büyük oranda prefrontal kortekse aittir. Prefrontal korteksin diğer bölgelerle olan bağlantısının gücü zekâyı gösterir. Bu bakımdan zekâ bilinç olma durumunun ölçüsü anlamına da gelir.

³²³ Bakara Sûresi, 2/30.

³²⁴ Burnett, s. 78.

³²⁵ Santrock, s. 294.

³²⁶ Santrock, s. 295.

Zekâ da tıpkı karakter ya da benlik gibi hem kalıtsal hem çevresel faktörlerle belirlenir. Kalıtsallık elbette yatkınlığı ifade etmektedir. Dolayısıyla problem çözme, iletişim kurma gibi zekâyı doğrudan etkileyebilecek unsurlar olmadığı takdirde, kişinin kalıtsal olarak zeki olması onun zekâ katsayısının yüksek çıkacağı anlamına gelmez.³²⁷ Yapılan çalışmalarda da orta gelirli ailelerin çocuklarıyla daha fazla ilgilenmesinden kaynaklı çocukların zekâ katsayılarının yüksek çıktığı görülmüştür.³²⁸ Eagleman zekada kalıtsallığı açıklarken “modelleme” ifadesini kullanır ve bu modellemenin imkansıza yakın olan zorluğundan bahseder.³²⁹ Bu durum bir taraftan da insan zekasını yapay zekadan ayıran unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira insan gündelik yaşantısında birçok bilinçsiz ama aynı zamanda doğru eylemlerde bulunur. İnsan zihnindeki kalıtsal birikim ve kalıtsal yatkınlıklar insan zekasını modellemenin zorluğunu göstermektedir.

Raymond Cattell ve John Horn 20.yüzyılın ortalarında ikili zekâ kuramını tespit etmişlerdir.³³⁰ Buna göre zihnin problem çözmeye yarayan kısmı akıcı zekâ, verilerin kaydedilmesine yarayan kısım ise kristalize zekâ olarak adlandırılmıştır. Aslında bu kuram nörobilimin geldiği noktada kısa süreli ve uzun süreli belleği ifade etmektedir. Dolayısıyla bu iki zekanın birbirlerine bağlı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Zira bunların beyinde biyolojik ve yapısal olarak da karşılıkları vardır. Akıcı zekâ beynin ön lobunda, prefrontal korteksinde işlenirken, kristalize zekâ beynin orta kısmında işlenir. Ayrıca işlevsel olarak da biri bilgileri saklarken, diğeri bu bilgileri işleyip yönetmektedir.

Bilincin kortekste, özellikle de alın korteksinde olduğu tıpta ve nörobilimde yaygın görüştür. Zekâ hakkında da ilk akla gelen bilinçle aynı olduğu ya da en azından aynı beyin bölgesinde olduğudur. Oysa ikisi de beynin diğer tüm noktalarıyla aktif etkileşim içerisindedir.³³¹ Bu bağlamda zekâ, tüm nöral etkileşimin çalışma yeteneği olarak tanımlanabilir. Beyin bölgeleri ne kadar koordine çalışıyorsa zekâ o kadar gelişmiştir.

Türün devamının korelasyonu 1,00'dır. İnsan türünden insanın doğması bu korelasyonla açıklanır. Öte taraftan zekânın da belli bir korelasyon ile kalıtsal olduğu

³²⁷ Santrock, s. 294.

³²⁸ Santrock, s. 297.

³²⁹ Eagleman, Incognito, s. 91.

³³⁰ Burnett, s. 111.

³³¹ Burnett, s. 123.

bilinir. Ancak burada ilginç olan yetişkinlerdeki zekânın kalıtsallık korelasyonu çocuklarınkinden daha yüksektir. Dean Burnett bunu çocuklardaki öğrenme ve gelişimin daha dinamik olmasıyla açıklar. Yetişkinlerde ise çocuklara nispeten gelişim çok daha az olduğu için genetik etkiler daha fazla öne çıkmaktadır.

İnsan zekasının şekillenmesinde birçok etken vardır. Bunlardan biri 0,2 korelasyonla boy uzunluğudur. Buna göre beş kişiden birinde boy uzunluğu zekayı etkileyen unsur olacaktır.³³² Bu sonuca ulaşmak için basketbolcular ve halterciler yanıltıcı sonuçlar çıkarır. Zekaya etki eden boy kalıtsal olan boydur. Uzun boy geniyle yüksek zekâ geninin aynı gen olduğu saptanmış değildir. 0,2 korelasyon ile uzun boylu insanların daha zeki olması cinsel seleksiyon ile açıklanır. Buna göre uzun boylu erkekler daha çekici oldukları için daha fazla cinsel partnere sahip olmuş ve aralarındaki yüksek zekâyâ sahip olanların zekâ genleri daha fazla popülasyon şansı bulmuştur.³³³

Zekâ gelişiminde kültürel sebepleri tespit etmek maksadıyla yapılan bir çalışmada bazı araştırmacılar, kendilerini dış dünyadan izole etmiş Afrika'daki Kpelle insanların yanına gidip onlarla bazı etkinlikler yapmışlardır. İlk etapta tespit ettikleri şey en basit soruları bile Kpelle insanların “yanlış” cevaplamalarıdır. Bazı basit sınıflandırma soruları karşısında bu insanlar bir türlü “doğru” cevap verememiştir. Soruları bir “ahmak” gibi cevaplamaları istendiğinde ise “doğru” cevap vermişlerdir.³³⁴ Zira Kpelle insanları sınıflandırmaları kendi hayat biçimlerine, yani kültürlerine göre yapmaktadırlar. Söz gelimi bu insanlar eşyaları, “tahta, demir” gibi sınıflara ayırmadan işlevlerine göre, özellikle de kendi yaşam biçimlerindeki işlevlerine göre ayırmışlardır.

Coğrafi ve ekonomik şartlar, iklimsel nedenler ve kültürel yapı gibi çevresel faktörler insan zekasını doğrudan etkileyen başka bir sebepler bütünüdür. Zekâ eğer problem çözme, sınıflandırma gibi etkinliklerden oluşuyorsa çevresel faktörler kaçınılmaz olarak zekânın etkinlik biçimini etkiler. Dolayısıyla bir insanın zekâsını ölçmeye çalışırken onun hangi “dünya” şartları içinde yaşadığını göz önünde bulundurmak gerekir.

³³² Burnett, s. 129-130

³³³ Burnett, s. 130-131.

³³⁴ Burnett, s. 132-133.

Bir insanın kendisini ne kadar zeki hissettiği ile zekâ gerektiren etkinlikleri çözmedeki başarısı önemli ölçüde paralellik gösterir. Üstelik hemen her yaş seviyesinde bu durum geçerlidir. İlkokul ve üniversite seviyelerinde yapılan çalışmalar da bunu göstermektedir. Kendilerine zekâ seviyelerinin aynı ya sabit olduğu söylenen öğrenciler kötü performans sergilerken, zekâ seviyelerinin değişken olduğu söylendiğinde ise daha başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Aynı şekilde ilkököl seviyesindeki öğrencilere üstün zekâyâ sahip oldukları söylendiğinde sonuçlar beklenenin üstünde gelmiştir.³³⁵

Bazı besinlerin zekâ gelişimine yaradığına yaygın bir şekilde inanılmaktadır. Ancak nöral açıdan zekâ gelişimi bir besinle ya da hapla mümkün görünmemektedir. Söz konusu besin ve takviyeler, söz gelimi kolin kimyasal bileşeni, nöral etkinliklerin bağlantısal yatkınlığını desteklemektedir. Kortizol hormonu da nöral etkinlikleri azalttığından stres seviyesinin düşük tutulması zekâ açısından tavsiye edilir.³³⁶ Ancak tüm bu tetikleyici kimyasal bir ağ doğrultusunda işe yarayabilmektedir. Yeni sinapsların oluşması için gerekli olan unsurlar ise kalıtsal ve deneyimsel avantajlardır. Söz konusu kimyasallar en fazla zinde tutmaya ve zekâyı değerlendirmeye yaramaktadır. Zekâ ise zihinsel kapasite ve potansiyeldir.

Şayet talep edilen şey zekâ gelişimi ise o halde yapılması gereken, beyni yeni öğrenmelere ve problem çözmelere maruz bırakmaktır. Bu sayede beynin bellek kısmı sürekli olarak kısa süreli bellek diyebileceğimiz bilinç tarafından ziyaret edilerek kristalize zekâ ve akıcı zekâ eş zamanlı olarak gelişim gösterebilecek ya da en azından gerileme göstermeyecektir. Eğitim almış müzisyenlerin motor korteksi, bir taksicinin hipokampus bölgesi görece daha büyüktür.³³⁷ Bu bakımdan beynin gücünü, yani zekâyı artırmanın yolları vardır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken husus zamandır. Bir insanın ömrü beynin tüm alanlarını kollektif bir şekilde geliştirmeye yetmez.

Ergenlik döneminin sona ermesiyle beraber birkaç yıl içerisinde beyin artık ulaşabileceği en son noktaya ulaşır.³³⁸ Sonrasındaki tüm çabalar beynin bellek kısmıyla alakalıdır. Akıcı zekâ, yani yorumlama, değerlendirme, problem çözme gibi

³³⁵ Burnett, s. 133.

³³⁶ Burnett, s. 122.

³³⁷ Eagleman, Brain, s. 18-19.; Canan, s. 90-91.

³³⁸ Burnett, s. 126.

yeteneklerin 30'lu yaşlardan sonra geliştirilmesi mümkün değildir. Sonrasındaki tüm zihinsel egzersiz veya çalışmalar zekâyı geliştirmeye değil, korumaya yarar.

Beynin dış katmanı olan kortekslerin en dış yüzeyi gri madde olarak adlandırılırken, gri madde yüzeyinin hemen altındaki bölümlere de beyaz madde adı verilmektedir. Beyaz madde beynin tüm bölgeleri arasında veri transferine yarayan kısımdır. Gri madde ise verilerin depolanıp işlendiği kısımdır. Korpus kallozum adı verilen kısım ise beynin iki yarım küresini birbirine bağlayan beyaz maddeden oluşmaktadır. Zekâ bazı araştırmalara göre beyaz maddenin yoğunluğu ve netliği ile ilişkilendirilmektedir.³³⁹

Demans ve Alzheimer hastalarında gri maddenin sönmüş, buruşuk bir balon gibi olduğu gözlemlenir. Buna göre zekâ faaliyet göstereceği pek bir veri ve alan kalmadığından, potansiyel olarak dursa da fiili olarak hükümsüzdür. Bu bağlamda bir yakıştırma olarak “zeki” sıfatı, nörolojik açıdan sosyal yaşamda olduğu kadar anlamlı değildir.

Zekâ seviyesini ölçmek oldukça zor bir iştir. Bugüne dek yapılan birçok çalışma ortaya sabit bir ölçek koyamamıştır. Zekâ ölçeğinden çok zekânın aynı kişi için bile içinde bulunulan şartlar sebebiyle değiştiğini söylemek mümkündür. Bugün ülkemizde yaşanan problemlerden biri de aynı eğitim ve öğretim programının, coğrafi, iklimsel ve sosyolojik olarak çok zengin bir çeşitliliğe uygulanmaya çalışılmasıdır.

İnsan zekâsı herhangi bir obje ile doğrudan etkileşim kurmadan, istidlat, soyutlama ve kavrama gibi yöntemlerle o objeyi anlayabilme yeteneğidir.³⁴⁰ Zekâ aynı zamanda bilincin, yani kısa süreli belleğin yeteneğinin ölçüsüdür. Bu bakımdan insan zekâsı diğer canlı türlerinden ve hatta yapay zekadan ayrılmaktadır.

Yapay zekâ ile ilgili yapılan çalışmalar, tartışmalar, yapay zekâdan umulan beklentiler, onunla ilgili endişeler ve etik zorluklar nörobilim ve felsefenin ortak konularıdır. Bilincin varlığı ve tanımı ile ilgili somut veriler henüz netleşmemişken, bilinci yapay zekâ ile ilişkilendirmek elbette bir hayli zordur. Bilinci insan beyнинin bir ürünü ya da kontrol merkezi olarak varsayarsak, ortaya biyolojik sebep-sonuç, düşünceler zinciri gibi muhtemel gereksinimler çıkmaktadır.³⁴¹ Ayrıca diğer bir problem zekânın kaynağı ile ilgilidir.

³³⁹ Burnett, s. 123-124.

³⁴⁰ Burnett, s. 105.

³⁴¹ Eagleman, Beyin, s. 226.

Yapay zekâlı robotlarla ilgili en büyük sorunlardan biri kodlamaların etik kaygıya dayandırılmasıdır. Söz gelimi “vagon açmazı” bağlamında, robotik kodlamayla sürücüye ihtiyaç duyulmayan otomobillerin kazadan önce ya da kaza anında vereceği karar etik açıdan ciddi sorunlar doğuracaktır. Mesela kazadan sonra, sonuçların yükümlülüğü veya suçun tazmininin otomobilin sahibine mi, otomobilin firmasına mı, yoksa kodlamayı yapan yazılım mühendisine mi verileceği kolay bir tartışma konusu değildir. Zira söz konusu olan kaza tek seçenekli kaza değildir; iki yayadan birini tercih etmek gerektiğinde otonom sürücünün vereceği kararın arka planında duygular olmayacağı için basit analitik işlemlerle karar verilecektir. Buna bağlı olarak ahlaki yükümlülük de tehlike altına girmektedir. Başka bir sorun da yaya ile otomobil içerisinde yer alan sürücü ve yolcular arasında bir tercih yapılmak zorunda kalındığında verilecek karardır. Buna göre otomobil içerisindeki sürücü veya yolcunun yaşamını öncelemek yayaya verilen değeri ve burada da çözülmesi gereken etik bir problemin olduğunu gösterir.

Yapay zekanın madde karşılığı biyolojik değildir. Ayrıca yapay zekâ elektriksel faaliyetler bütünüken, bilinç hem biyolojik temelli hem de elektrokimyasal faaliyetler bütünüdür. Yapay zekâ, yapay olmayan başka zekâ tarafından kodlanan, belli veri girişlerine belli reaksiyonlar gösteren bir işletim sistemidir. İnsan bilinci ise yazılımsal kodlama olmaktan ziyade düşünceler zinciri ve hatta düşünceler savaşının dış görünümüdür. Üstelik yapay zekanın verileri deneyimleyip deneyimleyemediği bile deneyimsel değildir.³⁴² Söz gelimi yapay zekâ “hava soğuk” dediğinde yapay zekanın soğuk havayı deneyimlediğini, yani üşüdüğünü gösteren bir kanıt yoktur.

Zihin ya da zekânın materyalist yaklaşımla maddeye dayandırılması elbette zihin ya da zekânın taklit edilebilir bir olgu olduğunu gösterir.³⁴³ Ancak bugüne kadar elde biyolojik bile olsa bir maddenin zihin, zekâ ya da bilinç ürettiği ile ilgili bilimsel bir bulgu yoktur.

Bir bebek onlarca, belki yüzlerce kez duyduğu veya gördüğü bir veriyi konsolidasyon sayesinde öğrenir ve hecelelemeye başlar. Öğrenmede hece-kelime-cümle serüvenindeki her bir sıçrama ise kısa süreli bellek yeteneği sayesinde

³⁴² Eagleman, Beyin, s. 226.

³⁴³ Taslaman, Modern Bilim, s. 120.

gerçekleşir. İnsanı beynini yapay zekadan, bilgisayardan ayıran en önemli unsur insan beyninin belli potansiyeller çerçevesinde gelişim göstermesidir. Yapay zekâ ise oldukça sistemli ama insana göre oldukça küçük bir uzun süreli belleğe sahiptir. Yapay zekalı robotlardaki dış dünyayı algılama belli sensörlerle gerçekleştirilebilir; sensörlere karşılık insanda reseptörler vardır. Ancak çok hızlı olması bir yana, reseptörler sadece uzun süreli bellek ile ilişkili değildir. Trilyonlarca nöral olasılığın içinde reseptörlerin sağladığı sinyaller, önce parietal ya da oksipital bölgelerle, ardından eş zamanlı sayılabilecek hızda hem tüm korteks bölgeleriyle hem de talamus bölgesiyle etkileşim sağlayarak, bilinç düzeyinde bir yargı ve değerlendirme süreciyle birlikte, bellekten ilgili veriyi alıp bir sonuç oluşturmuş olur. Bu sonuç bir karar, bilgi, tepki ya da üzölmek gibi herhangi bir duygu olabilir. Oysa yapay zekâ, sensör ve uzun süreli bellek ile kıyaslayabileceğimiz bir diskin binary ya da logic sinyallerinden ibarettir.

Yapay zekâ düşünceler zinciri ya da savaşı olmadığı için, yani bir öz değerlendirmeye sahip olmadığı için ahlaki olarak sorumlu tutulamazlar. Dolayısıyla yapay zekâ ile ilgili kaygılar onların varlıkları ile ilgili değil, varlıklarının insan türünün yerine geçip geçmeyeceğı ile ilgilidir.

İnsanı robotik yapay zekâdan ayıran en temel unsurlardan biri, onun gerçekten sonsuz olasılıklar evreninde yaşıyor olmasıdır. Nitekim belli bir kodlamaya sahip olan yapay zekâ ne kadar geniş bir yazılıma sahip olursa olsun, karar verme süreçleri bilinebilir olmak zorundadır. Oysa insan unsurunda beynin ya da bilincin karar olasılıkları en fazla tahmin edilebilirdir.

Ancak insanların da zekâ ve zihinsel reaksiyonlarla ilgili davranışa dönüşen bazı robotik tarafları vardır. Sosyal bir varlık olan insan, sosyal konumunu korumak ve hatta mümkünse bu konumu yukarılara taşımak ister. Dunning-Kruger etkisine göre zeki olmayan insanlar bilinçaltında bunun farkındadırlar ve bunu bastırmak için zeki görünme eğilimindedirler.³⁴⁴ Bu bakış açısına göre zeki insanların sosyal kompleksleri zeki olmayan insanlara göre daha azdır. Zeki insanlar yeni şeyler öğrenmeye daha yatkındırlar; yeni şeyler öğrenmeyi, yani aslında bilmiyor olmayı sorun etmezler. Hatta gerçek anlamda bir şeyi bilmiyor olmayı içselleştirdiğinden, özgüven konusunda da sorun yaşamaktadırlar. Özgüven konusunu doğrudan etkileyen öz değerlendirme

³⁴⁴ Burnett, s. 118.

etkinliğinin nörobiyolojik bir karşılığı vardır. Beynin alın korteksinde yer alan alt-orta bölge öz değerlendirme yapmaktadır.³⁴⁵

Zekâ ve yapay zekâ arasında birtakım benzerlikler vardır. Bunlardan birisi de “autopoiesis” adı verilen *özyaratımdır*. 2018 yılında yapılan bir yapay zekâ deneyinde, iki yapay zekâ arasında bir diyalog başlatılmış ve sonsuza dek konuşmaları planlanmıştır. Ancak diyalog bir süre sonra başkaları tarafından anlaşılamayacak ölçüde sembolizme dönüşmüştür. İki yapay zekâ diyalog sürecinde sadece kendilerinin anlayabileceği bir dil geliştirmişlerdir. Bir süre sonra hiçbir şekilde başkası tarafından anlaşılmayan bir dil ortaya çıkınca deney sonlandırılmıştır.³⁴⁶

İnsan zihni ya da zekasının hormonal işleyiş zemini ve bellek yönü büyük oranda mekaniktir. Bu açıdan yapay zekâ ile nitelik benzerliği taşımaktadır. Zekâ ve yapay zekâ arasında biyolojik altyapı dışında, bir de bilinç unsurunun deneyimleme işlevi vardır. İnsanın belli şeylere belli tepkiler vermesi büyük oranda tahmin edilebilir olsa da değerlerin ortaya çıkışı mekanik reaksiyonlarla değil, söz gelimi normal şartlar altında öfkeye sebep olacak bir şeye karşı insanın sabır göstermesiyle gerçekleşir. İnsan zekâsının farkı ortaya değer koymasıdır. Bu da temelinde bilme eyleminin olduğu bilinç ve bilgi ile gerçekleşir. Bu açıdan bakıldığında bilme eyleminin temelinde bilgiyi idrak etme, yani bilgiyi deneyimleme vardır.

Zekâyı ilgilendiren ve onu yapay zekadan ayıran unsurlardan birisi de mizahtır. Mizahın temelinde yatan şey ise şaşırma davranışıdır. David Eagleman da mizahın, beklentilere ters düğüldüğünde ortaya çıktığını söyler. Özellikle reklam sektöründe bu tekniğin kullanılması hem akılda kalıcılığı sağlar hem de ortaya mizah çıkarır. Eagleman zekâ ve yapay zekâ arasındaki farkı bu şekilde ortaya koyar. Zira yapay zekâ herhangi bir durum karşısında şaşırma tepkisi göstermez. Ayrıca yapay zekâ şaşırmayacağı gibi herhangi bir tekrardan da sıkılmaz. Oysa zekâ sahibi insan türü şaşıracak ve sıkılarak farkını gösterir.³⁴⁷

Zihin ve zekâ madde olmadan anlaşılamayacağı gibi madde olmadan var da olamaz. İnsan iradesinin temeli olan zihin ve zihninin ortaya koyduğu zekâ madde bağlamında ele alınmalıdır. Sonraki başlığımız olan “madde ve atomculuk” zihninin ve iradenin anlaşılmasında bize ışık tutacaktır.

³⁴⁵ Burnett, s. 119-120.

³⁴⁶ Kılıç, s. 43-44.

³⁴⁷ Eagleman ve Brandt, s. 21.

2.7. MADDE VE ATOMCULUK

Maddeyle ilgili olarak düşünce tarihindeki ilk fikirler Küçük Asya olarak anılan Anadolu'nun batısındaki erken dönem filozoflar ile ortaya konmuştur.³⁴⁸ Miletli Thales evreni ve maddenin özünü su ile açıklamaktadır. O her şeyin suyun üzerinde durduğunu ve her şeyin sudan oluştuğunu söylemektedir. Anaksimandros ise şeylerin temel ilkesini sonsuzluk (apeiron) ile açıklamaktadır. Ayrıca o evreni sıcak ve soğuk, ıslak ve kuru gibi karşıtlıkların çatışma alanı olarak görmüştür. İlk karşıtlık ise sıcaklık ve soğukluktur. Anaksimandros'tan sonraki kuşakta yer alan Anaksimenes Anaksimandros'un "apeiron" maddesini fazla seyrek bulur. Alternatif olarak ise her şeyin havadan geldiğini söylemektedir. Ona göre hava kararlı durumdayken görünmezdir; hareket edip yoğunlaştığında rüzgâra, sonra buluta ve sonra suya dönüşür. Suyun yoğunlaşmasıyla taş ve toprak oluşur. Genleşip seyrelen hava ise ateşe dönüşür. Ayrıca Anaksimenes havanın tanrısal olduğunu ve bizim ruhumuzun hava olduğunu; bedenimizin hava sayesinde bir arada durduğunu söyler. Şiirleriyle tanınan Xenophanes ise her şeyin topraktan meydana geldiğini söylemektedir. Bu yönüyle semavi dinlerin yaratılış fikriyle paralellik gösterir. Madde ve evren görüşü kaos ve değişim olan Herakleitos ise maddenin ateşten meydana geldiğini söylemektedir. Hatta insan ruhunun da ateşten meydana geldiğini söyleyen Herakleitos suyun ateşi söndürmesinden dolayı ruhu kuru tutmak gerektiğini ve bu bağlamda alkolden uzak durulması gerektiğini söyler. Herakleitos'un kaos ve her şeyin değişim içerisinde olduğu görüşünün tam karşısında yer alan görüş Elelahlılar ve onların en önemli temsilcisi Parmenides'e göre varlık değişmez ve bölünmezdir. Onlara göre varlığın başı ve sonu yoktur ve varlık daima aynıdır.³⁴⁹

Görüldüğü üzere erken dönem doğa filozoflarının maddeye yükledikleri anlamlar basit gözlemler sonucu ortaya çıkmıştır. Kendi dönemlerinin düşünce yapıları ve ilkel felsefî çıkarımları maddeyi dört temel unsur üzerinde tartıştırmıştır: su, hava, toprak ve ateş. Bunları elde etmelerindeki yöntemleri birbirlerine yakındır.

³⁴⁸ Kenny, Antik Felsefe, s. 23.

³⁴⁹ Kenny, Antik Felsefe, s. 27-40.

Her biri tümdengelim ve kıyaslar yaparak bir madde g r     ortaya koymu   ve ahlak felsefelerini de bu madde g r    leri üzerine in  a etmi  lerdir.

  n Sokratik dönemde ortaya çıkan son ve en önemli g r     ise Miletli Leukippos ve Abderalı Demokritos tarafından “Atomculuk” olarak ortaya atılmı  tır.³⁵⁰ Leukippos hakkında pek veri olmasa da Demokritos hemen her alanda yazmayı seven bir filozof oldu  u için ondan bugüne epey bir yazı gelmi  tir. Demokritos’a göre madde sonsuza dek bölünemez ve maddenin bölünemeyen, duyular yoluyla algılanamayacak kadar k    k olan en k    k yapısı atomdur. Atomculuk d    ncesinde atomlar sonsuz sayıda olup Eleal ların s yledi  inin aksine evrende boşluklar vardır. Bu boşluklar sayesinde hareket edebilen atomlar maddeyi ve anlamlı şekilleri ortaya çıkarır. Dış dünyaya baktı  ımızda g rd    m z bitkiler, insanlar ya da sular atomların bir araya kümelenmesiyle olu  maktadır.³⁵¹

Platon’a geldi  imizde, o madde anlayı  ını “idealar”³⁵² bağlamında zihin merkezli açıklamaktadır. Ona göre duyularımızla algıladı  ımız her şey ideaların birer gölgesidir. Platon madde-idealar ilişkisini felsefe tarihindeki me  hur “mağara alegorisi” ile açıklamaktadır. Ona göre idealar, maddi nitelikte olmayıp sıradan insanların madde olarak g rd     ma aradaki gölgelerin özünü oluşturur. O, evreni Herakleitos gibi sürekli de i  im ve oluşum şeklinde açıklarken, bu de i  im ve oluşumun bir düzen içinde oldu  unu söyleyerek hem Herakleitos ile Eleal ların evren anlayı  ını sentezlemekte hem de düzen içerisindeki de i  im ve oluşumun akıllı bir belirleyicisini kastederek bir evren ruhuyla metafizik zemin oluşturmaktadır. Ona göre idealar dünyası mükemmel olup, evrendeki eksikliklerin ve mükemmel olmayı  ın sebebi maddenin kendisidir.³⁵³ Platon’un maddeye y kledi  i anlam ve değer biyoloji biliminin gelişimine olumsuz etkide bulunmu  tur.³⁵⁴ Maddenin gerçek olan idealar   n nde engel pozisyonunda olması, “mağara alegorisi” ile mevcut evrenin değerinin d    r lmesi ve asıl mükemmel olanın idealar oldu  u anlayı  ı elbette d    nce ve bilim tarihi açısından bu kadar takip edilen bir filozof tarafından ifade edildi  inde fen bilimlerinin olumsuz etkilendi  i varsayımını güçlendirir.

³⁵⁰ Kenny, Antik Felsefe, s. 49.

³⁵¹ Kenny, Antik Felsefe, s. 49-51.

³⁵² Kenny, Antik Felsefe, s. 72.

³⁵³ Tokta  , s. 95-99.

³⁵⁴ Caner Taslaman, **Evr m teorisi, Felsefe ve Tanrı**, 15.baskı, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 26.

Platon'un madde anlayışına ve maddenin ötesindeki idealar dünyasına ilk eleştiri öğrencisi olan Aristoteles'ten gelmiştir. Aristoteles'e göre Platon'un ayrıca bir idealar dünyasını arama çabası beyhudedir. Aristoteles hocasının idealar dünyasını reddederken, ideaların maddenin ötesinde değil, özünde olduğunu söyleyerek farklı bir özcülük anlayışı geliştirmiştir. Zaten Aristoteles'in hocasının etkisinde kaldığı alan ontoloji değil, düşünme biçimidir. Biyoloji ve deneycilik konusunda ise etkilendiği isim Hippokrates'tir.³⁵⁵ Aristoteles, ideaların maddenin özünde bulunduğunu söyleyerek farklı bir özcülük anlayışı geliştirir. Ona göre, form ve madde ayrılmaz bir bütündür ve her nesnenin özü, onun maddi varlığının içinde bulunur.

Aristoteles'e göre bir şeyin dört nedeni vardır: maddi neden, etkin neden, formel neden ve ereksel neden. Aristoteles erken dönem filozoflarının bu dört nedenden maddi nedene odaklandıklarını ifade eder.³⁵⁶ Bu dört neden, Aristoteles'in felsefesinde birbirini tamamlayıcıdır ve bir nesnenin veya olayın tam bir açıklamasını sağlamak için birlikte kullanılır. Maddi neden, nesnenin fiziksel bileşenlerine odaklanırken; etkin neden, nesnenin nasıl yapıldığına ve kim tarafından yapıldığına odaklanır. Formel neden, nesnenin tasarımı ve yapısını açıklarken; ereksel neden, nesnenin var olma amacını ve nedenini açıklar. Ereksel neden, gayeci ya da teleolojik neden olarak da bilinir.³⁵⁷ Aristoteles'in dört neden kavramı, onun felsefi sisteminde merkezi bir yere sahiptir ve varlıkların ve olayların nedenlerini anlamak için geliştirdiği bir çerçevedir.

Aristoteles varlığı "ay altı alem" ve "ay üstü alem" diye kategorize eder. Ayrıca o varlığı madde ve form şeklinde açıklar. Onun evren düşüncesinde dünya merkezde olup ay altındaki alem, yani dünyada ne varsa madde ve formdan oluşur. Ay ve gezegenler evrenin ortasında olduğundan madde ile form arasında denge vardır. Tanrı ise maddeye ihtiyaç duymadığından saf formdur. Aristoteles değişime uğrayan şeyin madde olduğunu, formun değişmez olduğunu söylemektedir. Her değişim sonucunda ortaya çıkan şey formdur. Örneğin bir mermer maddeyken yontularak ortaya çıkan heykel formdur. Ereklere ise henüz gerçekleşmemiş olan formlardır.³⁵⁸

³⁵⁵ Taslaman, (Evrin teorisi), s. 30-31.

³⁵⁶ Kenny, Antik Felsefe, s. 23, 112.

³⁵⁷ Taslaman, Evrin Teorisi s. 33.

³⁵⁸ Toktaş, s. 122-128.

Helenistik döneme geldiğimizde özellikle Plotinus ile birlikte madde anlayışı bambaşka bir noktaya gelmiştir. Plotinus varlığı “sudur” teorisiyle açıklar. Bu teoriye göre varlığın yani her şeyin ilk sebebi vardır. Bu sebebe Plotinus “Bir” demektedir. Bir kendisini düşünür ve bu düşünmeden “nous” dediğimiz akıl doğar. Akıl da Bir’i düşünür ve bu düşünme eyleminden Nefis doğar. Böylece her yeni sudur eden varlık, bir üstteki varlığı düşünerek yeni bir varlık doğurur. Nefis de Akıl’ı düşünür ve cisimler; sonrasında da madde-evren açığa çıkar.³⁵⁹

İslam felsefesinde, özellikle Farabî ve İbn Sînâ Plotinus’un sudur kuramını küçük değişiklikler yaparak kabul etmişlerdir. Onlar Bir yerine Allah, Nefis yerine İkinci Akıl ifadelerini kullanmış ve bunlardan sonra Atlas Feleği kavramıyla Allah ve Dokuz Akıl (dokuz gök cismi) ile Aristoteles’in ay-üstü ve ay-altı alemlerini de açıklamaya çalışmışlardır.³⁶⁰ Hatta Farabî İslam’daki peygamberlik ve vahiy konularını On Akıl’dan sonuncusu olan Faal Akıl’ın feyzi olarak nitelemiştir.³⁶¹

Skolastik ve sonraki dönemde Avrupa’da dünya, evren ve madde hakkında, Aristoteles’in lehinde ve aleyhinde oldukça sansasyonel çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri arasında hiç şüphesiz Kopernik, Galile ve Kepler gibi isimler vardır. Kopernik dünya merkezli bir evren anlayışından güneş merkezli bir evren anlayışına geçmiştir. Kepler ise bilim tarihinin dönüm noktalarından birindedir. Ve onun bilimsel yöntemi matematiksel merkezde çevrelenir.³⁶² Bu isimlerin kendi dönemlerinde engizisyon tarafından yargılanacak kadar gündemde olmaları, bahsettikleri ya da elde ettikleri bilimsel bulguların Kilise’nin dogmalarıyla örtüşmemesindendir. Aristoteles’in konu ile bağlantısı ise, Aristoteles’in felsefesinin ve ortaya koyduğu düşünsel ürünlerin Kilise tarafından benimsenmesidir.

17. yüzyıl felsefesine geldiğimizde genel olarak mekanik bir madde anlayışıyla karşılaşırız. Söz gelimi Descartes maddeyi, fiziği ve doğayı mekanik bir şekilde açıklamakta ve tüm doğal fenomenlerin matematiksel olarak anlaşılabilirliğini söylemektedir. Onun maddesi sabit değildir ve uzamı dışında her yönüyle değişime uğrar. Bir taşın taş kalmaya devam etmesi zorunlu değildir; bir ateş cisim olduğu halde ateşin ağırlığı yoktur. Descartes’in maddesindeki renk ve sıcaklıklar objektif

³⁵⁹ Toktaş, s. 163-164.

³⁶⁰ Toktaş, s. 187-189.

³⁶¹ Toktaş, s. 197.

³⁶² Taslaman, Evrim Teorisi, s. 48-49.

özelliktedir. Descartes aslında maddeyi mekanik bir şekilde açıklayarak araz ve formlara dair skolastik düşünceyi gereksiz görmüştür. Ayrıca o boşluğu reddettiği için aynı zamanda klasik atomculuğu da reddetmiş kabul edilir.³⁶³

Descartes matematik ya da geometriyi doğruya ulaşmanın yegâne yolu olarak görür. Descartes mekanik bir madde-evren anlayışına sahip olmasına karşın matematiksel kanunlar sayesinde Tanrı'nın sürekli olarak evrenin varlığını koruduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan mekanik madde-evren anlayışını benimseyerek Aristoteles maddesindeki gayeselliği (teleoloji) bilimin dışında tutmaktadır. Onun merkeze aldığı soru “niçin” değil, “ne” ve “nasıl” sorularıdır.³⁶⁴

Cevher kavramıyla ilgili olarak Descartes, Tanrı'nın gerçek cevher olduğunu söyler. İnsan zihni ile maddeyi de iki ayrı cevher olarak kabul eden Descartes, düşünmeyi insan zihninin; uzamı ise maddenin temel özelliği olarak görmektedir. Bir cevher olan insan zihni ve başka bir cevher olan maddi bedenın iletişimini beyindeki epifiz beziyle açıklamaktadır.³⁶⁵

Descartes ile çağdaş olup onun madde anlayışını reddeden, Epikürcü gelenekten olan Gassendi, Aristoteles'in madde anlayışını reddederken ilk hareket ettiriciyi kabul etmiş; Epikürcü anlayışın evrenin ezeliliğini reddetmiş ancak onun da atomculuğunu benimsemiştir. Bu bakımdan ona göre mekân ve zaman şayet cisim olmasaydı da var olmaya devam edecektir. Ayrıca onun atomları arasında boşluklar vardır ve hareket bu sayede olmaktadır.³⁶⁶

Gottfried Wilhalm Leibniz, Descartes'a ait madde anlayışına karşı çıkar ve ona göre maddede büyüklük ve biçimden başka yönler de olmalıdır. Eğer büyüklük ve biçimden başka bir şeyler yoksa cisimler birbirlerine karşı direnç gösteremezler. Ayrıca ona göre madde yer kaplamadan ibaret değildir. Zira yer kaplama sonsuza kadar bölünebildiği için bireysel cisimleri asla tanımlayamayız. Bu bölme işlemi nerede durulursa durulsun bir kümeleşmeyle karşılaşılır. Bu bakımdan Leibniz, “entelakya” denilen Aristocu etkin nedeni felsefeye geri kazandırmıştır. Leibniz'e göre Descartes'ın madde sisteminde büyük bir boşluk vardır ve Leibniz bu boşluğu bir kuvvet ya da enerji diyebileceğimiz “virtue” ile açıklamaktadır. Fakat Leibniz bu

³⁶³ Kenny, Modern Felsefe'nin Yükselişi, s. 178-181.

³⁶⁴ Taslaman, Evrim Teorisi, s. 52-53.

³⁶⁵ Taslaman, Evrim Teorisi, s. 56-57.

³⁶⁶ Kenny, Modern Felsefe'nin Yükselişi, s. 181-183.

kuvveti veya tözsel enerjiyi yer kaplama dünyasında yeri bulunmadığı için zihinsel dünyaya koymuştur. Ona göre tek gerçek tözler monadlardır. Bu monadlar bölünmez, tekrar edilmez, büyümmez ve küçülmezler; ancak yaratılabilir veya yok edilebilirler. Leibniz monadların yaşamını bir dizi algı olarak sunmaktadır. Bu algı ise içsel bir şey olup çevresel olarak değil tanrısal faktörle değişir.³⁶⁷

Genel olarak Leibniz, ontolojik görüşlerini yaratıcı bir Tanrı'ya dayandırmıştır. Ona göre Tanrı dışındaki tüm varlıkların var oluş kaynağı yine Tanrı'dır. Evreni büyük oranda mekanik şekilde açıklamasına rağmen, bunun Tanrı düşüncesiyle çelişmediğini, Tanrı'nın yaratma biçiminin bu olduğunu ifade etmiştir. O, mekanik evren ile Aristoteles'in gayeciliğini birlikte kabul etmiştir. Tanrı'nın yaratmasını uyum ilkesiyle açıkladığı için iki ayrı varlık olan ruh ve bedenin uyum sağlamasını da normal karşılamaktadır.³⁶⁸ Öte yandan Leibniz, bilinçdışı faaliyetleri Thomas Aquinas'tan sonra daha da ileriye taşıyarak, zihnin erişilebilir ve erişilemez kısımlarından bahsetmiştir. Leibniz bilinçdışı gerçekleşen arzu ve istekleri ise "appetition" kavramıyla ifade etmektedir.³⁶⁹

Isaac Newton'a kadar Descartes'in madde anlayışına rakip birçok düşünce vardır. Newton ortaya attığı evrensel çekim kanunuyla oldukça güçlü bir alternatif olmakla kalmamış, onlara ağır bir darbe vurmuştur. Ortaya attığı bu evrensel çekim kanununa göre cisimler kütleleri ile doğru, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı bir kuvvetle birbirlerini çeker. Buna benzer bir yaklaşımı Descartes da düşünmüştür ancak kütleyle bilinç yüklemek istediği için bu yaklaşımdan vazgeçmiştir. Homojen bir cismin kısımlarının bir arada durmasını sağlayan şey Descartes görüşünde hareketsizlik; Gassendi'ye göre ise atomların kanca ve ilmik gibi şekilleridir. Newton ise bu durumu çok etkili bir çekim gücüyle açıklamaktadır. Ayrıca Newton bu çekim gücünün sadece dünyada geçerli olmadığını, dünyadaki çekim gücüyle beraber yine dünyanın diğer gezegenler ve ay ile aralarında bir çekim gücü olduğunu söyleyerek Aristoteles'in göksel cisimlerin dünyayla ve kendi aralarındaki farklılıklara da karşı gelmiştir. Newton kendinden önceki tüm madde ve evren görüşlerinden oldukça

³⁶⁷ Kenny, Modern Felsefe'nin Yükselişi, s. 240-242.

³⁶⁸ Taslaman, Evrim Teorisi, s. 60.

³⁶⁹ Eagleman, Incognito, s. 13.

farklıdır ve sonraki iki yüzyıl boyunca bu alanda bilim ve felsefe tarihini etkisi altına almıştır.³⁷⁰

Tarihsel olarak daha sonra gelen, İskoç filozof David Hume (ö. 1776), teleolojik argümanla ilgili olarak maddenin yapısından ziyade deneysel olmayan ya da deneysel yöntemi zayıf olan sonuçlara eleştiri getirmiştir. Teleolojik argümanları deneysel olarak temellendirmeye çalışan filozofların analogilerinin hatalı olduğunu belirtmiştir. İnsan vücudundaki kan dolaşımını deneysel olarak gördükten sonra, kan dolaşımının herhangi bir insanda da aynı olacağını görmek oldukça doğaldır. Bu bakımdan kurbağa ve balıkta kan dolaşımının olması, insanda da kan dolaşımı olma ihtimalini güçlendirse de kesin kılmaz. Hume, örneği bitkilerdeki özsuynun dolaşımından hayvanlarda kan dolaşımının olmasının çıkarımını mantıksal bulmayarak derinleştirir.³⁷¹ Ona göre herhangi bir olgunun nedeni teleolojik argümanla değil, ancak deneyle temellendirilir. Maddelerin birleşerek anlamlı nesneler haline gelmesini de deneyin özgün ilkesinin zihinsel olduğuyla açıklar.³⁷²

David Hume'un teleolojik argümanlara yönelik eleştirileri, onun deneysel yönteme olan bağlılığını ve bilimsel bilginin doğrulanması gerekliliğini vurgular. Hume, doğadaki düzenin ve olguların nedenlerinin ancak deneysel gözlemlerle ve deneylerle açıklanabileceğini savunur. Teleolojik argümanların analogilerinin hatalı olabileceğini ve bu tür argümanların bilimsel temellerinin zayıf olduğunu belirtir. Bu perspektif, bilimsel yöntemin önemini ve doğadaki olguların anlaşılmasında deneysel verilerin gerekliliğini vurgulayan modern bilim anlayışına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Hume'un eleştirileri, bilimsel bilginin sağlam temellere dayanması gerektiğini ve doğadaki düzenin açıklanmasında spekülatif argümanlardan kaçınılması gerektiğini savunan bir düşünce sistemine işaret eder. Bu bağlamda, Hume'un görüşleri, teleolojik argümanların eleştirilmesi ve bilimsel yöntemin savunulması açısından önemli bir felsefi duruşu temsil eder. Bu, bilimsel araştırmaların ve doğa felsefesinin ilerlemesi için kritik bir bakış açısıdır.

David Hume'un etkilediği isimlerin en önemlilerinden biri de 18.yüzyıl Alman filozoflarından Immanuel Kant'tır. Kant David Hume için “beni dogmatik uykuymdan uyandırdı” ifadesini kullanmaktadır. Kant da tıpkı Hume gibi madde-evren anlayışı

³⁷⁰ Kenny, Modern Felsefe'nin Yükselişi, s. 183-184.

³⁷¹ David Hume, **Din Üstüne**, çev. Mete Tunçay, 5.baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2016, (Din) s. 168.

³⁷² Hume, Din, s. 170-171.

bağlamında “ontolojik argüman”a ve “kozmozolojik argüman”a eleştiriler getirir. O, felsefesinin ilk yıllarında “tasarım argümanı”na saygı duyduğunu ve bu argümanın bilimsel olmasa da bilime teşvik ettiğini söylemiştir. Ancak sonraki yıllarda söz konusu argümanın da nesnel değil öznel bir idea olduğunu ifade etmiştir. Fakat sübjektif bile olsa madde ve evrendeki gayeciliği savunmuş; insanı da gayesel olarak evrenin merkezine koyarak, insan olmadan evren ve varlığı anlamsız bulmuştur.³⁷³

Kant genel olarak madde-evren ve ruh-beden ilişkisinde hem klasik rasyonalizme hem de materyalist empirizme eleştiri getirerek iki düşünce akımını uzlaştırmaya çalışmıştır. Böylece epistemolojik olarak evrensel sonuçlara ulaşabilmek için deneysez *saf aklın* ve tek başına deneyciliğin yetersiz olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla genel-geçer, nesnel bilgiler hem akla hem deneye uyumlu olmalıdır. Onun kriticizmi, işte bu akılcılık-deneycilik eleştiri ve uzlaştırılmasına dayanmaktadır.

19 ve 20.yüzyıllara geldiğimizde bilimin hemen her alt dalında düşünce ve medeniyet tarihine nazaran çok ciddi sıçramalar gerçekleşmiştir. Evren ve maddeyle ilgili olarak en temel kanunlar “termodinamik yasalar” şeklinde, farklı zamanlarda farklı bilim insanlarının bulgularıyla tek çatı altında toplanmıştır. Bu yasalar elbette maddenin niteliği ve yapısal değişimleriyle alakalıdır.

Söz gelimi termodinamiğin birinci yasası olarak kabul edilen “enerjinin korunumu yasası” evrendeki toplam enerjinin değişmeyeceğini ifade etmektedir. Önceleri bu yasa “enerjinin korunumu yasası” ve “maddenin korunumu yasası” şeklinde iki ayrı biçimde formüleleştirilirken Albert Einstein’ın meşhur “ $E=mc^2$ ”, yani “enerji=kütle*ışık hızının karesi” formülünden sonra “enerjinin korunumu yasası” şeklinde birleştirilmiştir.³⁷⁴ Buna göre var olan her şeyin, yani maddenin de özü enerjidir. Dolayısıyla da madde enerjinin bir formu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak maddeyle ilgili tek sorun onun yapısı ve formel durumuyla ilgili değildir. Maddenin nasıl açığa çıktığı, nasıl oluştuğu, ilk maddenin niteliği gibi problemler düşünce tarihinde hem dinlerin hem felsefenin ortak konusu olmuştur. Maddenin kökeni üzerine modern bilim öncesi temel olarak iki düşünce hakimdir. Bunlardan biri yaratılış, diğeri ise evrenin ezeliyeti ekseninde gelişmiş atomculuktur. Yaratılış, genelde dinlerin, kelamcıların ve bazı filozofların benimsediği fikirdir. Ezeli

³⁷³ Taslaman, Evrim Teorisi, s. 67-69.

³⁷⁴ Taslaman, Modern Bilim, s. 11.

ve sonsuz evren, dolayısıyla da maddenin ezeliiliği ise genelde materyalist düşünce ekollerinin, felsefi akımlarının savunduğu fikir olmuştur.

20.yüzyılın başlarından itibaren maddenin ezeli olmadığına dair ilk bilimsel temel “big-bang teorisi” ile atılmıştır. Bu teoriyle sadece maddenin ezeli olmadığı kanıtlanmamıştır; aynı zamanda evrenin de bir başlangıcı olduğu ve bu başlangıcın matematiksel hesaplarla zamanı da tahmin edilmiştir.³⁷⁵ “Big-bang teorisi” yalnızca maddenin ezeliiliğine cevap olmamıştır; maddenin, dolayısıyla da evrenin ezeli olduğunu savunan materyalist atomculuk aynı zamanda evrenin sonsuzluğunu ve ebediliğini de savunduğundan, söz konusu teoriyle, büyük patlamayla açığa çıkan ve hızla büyüyüp evrene dönüşen madde, genişledikçe bir sona işaret etmektedir. Bu son, *big-bang*’ten yıllar önce “entropi” diye bilinen başka bir yasa ile ifade edilmiştir.

Termodinamiğin ikinci yasası Alman fizikçi Rudolf Clausius tarafından “entropi” diye adlandırılmıştır. Onun yapmış olduğu çalışmalar entropiyle ilgili daha önceki bulgulardan farklı olarak enerjiyle ilgili olduğundan isim babası o olmuştur. Yasaya dönecek olursak, enerji sürekli olarak daha az kullanılabilir bir forma dönüşmektedir. Bu bakımdan evrendeki düzensizlik sürekli olarak artmaktadır. Entropinin gerçekleşmesi ısı transferiyle alakalı olup süreç de geri dönemez şekilde ilerlemektedir. Sonuç olarak entropinin difüzyon, yani moleküler dağılımı bu yasaı olasılıkçı kılmaktadır.³⁷⁶ Felsefi olarak değerlendirmek gerekirse, düzensizliğin, dağılmanın arttığı yerde deterministik evrenin teorik zorluklarıyla karşılaşırız. Zira hesaplamalar geometrik bir şekilde büyüyeceğinden ortaya imkân ötesi zorluklar çıkmaktadır. Entropi tez konumuz itibarıyla de hem madde hem irade açısından ortaya koyduğu olasılıklar evreniyle, özellikle de iradeye, determinizme göre daha uygun zemin hazırlamaktadır. Isı transferi sebebiyle evrende sürekli olarak oluş devam etmektedir. Isı transferinin son bulması, yani “termodinamik denge”³⁷⁷ evrendeki oluşu durduracaktır. Aslında bu açıdan bakıldığında entropinin madde, varlık ve evren hakkındaki ortaya koyduğu bilimsel ve felsefi gerçeklik, evrenin bir başlangıcının ve sonunun olduğudur. Evrenin başlangıcı vardır, çünkü düzensizlik artıyorsa başladığı yer vardır; sonu vardır, çünkü kastedilen düzensizlik ısı transferidir ki bu da sonsuza kadar devam edebilecek bir gerçeklik değildir. Termodinamiğin ikinci yasası olan

³⁷⁵ Taslaman, Evrim Teorisi, s. 411.

³⁷⁶ Taslaman, Modern Bilim, s. 12-13.

³⁷⁷ Taslaman, Modern Bilim, s. 22.

entropi, atom üstü alem için geçerli olan bir kanundur. Mekanik evren anlayışının hemen hiçbir kural ve kanununun geçerli olmadığı atom-altı başka bir “evren” daha vardır. Diğer bir ifadeyle atom-altı işleyişte, mekanik alemin işleyişini sağlayan kanunların dışında, henüz tanımlanmamış bir düzen ya da düzensizlik vardır.

Einstein’ın ışığın hızını klasik fiziğe mutlak değer olarak uygulaması Newton’un mekanik ve determinist evrenine katkıda bulunmuştur ancak ışık hızının mutlak değer olarak görülmesi evrenin determinist ve realist yapısında bir değişiklik yapmamıştır. Einstein atom ile ilgili yaptığı çalışmalarla atom-altı dünyasına katkılar yapmıştır ancak bugün kuantum fiziği olarak bilinen olguların bu noktaya geleceğini muhtemelen hiç tahmin etmemiştir. Öte yandan Ernest Rutherford’un ortaya koymuş olduğu atom-altı modeli Güneş sistemine benzer bir yapıda olup atom-altı unsurları parçacıklar olarak tasarlanmıştır. Oysa 1925’te Werner Heisenberg’in “matriks mekaniği” ve 1926’da Erwin Schrödinger’in “dalga mekaniği” atom-altı yapısallığının parçacık değil, dalga fonksiyonunda olduğunu göstermiştir. Yani bugün bile atom-altı parçacıkları diye adlandırılan unsurlar aslında dalga fonksiyonu göstermektedir. Heisenberg’in Belirsizlik İlkesi’ne göre bu parçacıkların aynı anda hem hızları hem de konumları ölçülememektedir. Oysa klasik fizikte bir maddenin konumu ve momentumu bilindiğinde, sonrası hakkında hesaplamalar yapılabilmektedir. Ancak evrendeki madde, molekül ve atom sayıları hesapların zorlaşmasına, hatta olasılıkların teorik olarak imkân dahilinde olmasına rağmen, pratikte imkansızlaşmasına sebep olmaktadır. Klasik fizikte geleceğin hesaplanamamasının sebebi epistemolojik yetersizliktir. Bu bakımdan söz gelimi bir ekmeğin ekmeğin olmak sürecindeki tüm nesnel olgu ve unsurlar doğru hesaplandığında, ekmeğin ham maddesi olan buğday henüz hasat edilmeden, onun hangi gün kimin yemeğine denk geleceği tahmin edilebilirdir. Elbette bu hesaplama pratikte karşılığı olmayan bir durumdur. Kuantum fiziğine döndüğümüzde hiçbir hesabın mümkün olamayacağını görmekteyiz. Zira aynı anda atom-altı parçacıklarının konumları ve hızları tespit edilememekte, dolayısıyla da hesaplanamamaktadır.³⁷⁸

Kuantum fiziğinin “dehşet verici” sonuçları henüz günlük hayata yansıyamamış konumdadır. Toplumlar, ekonomiler, sanayiler hâlâ Newton’un klasik fiziğiyle işlemektedir. Diğer bir ifadeyle gündelik hayatımızdaki düşünce biçimimiz

³⁷⁸ Taslaman, Modern Bilim, s. 75-77.

oldukça mekanik ve neden-sonuç kapsamındadır. Kuantum fiziği de elbette hayatlarımıza elektronik aletlerle, söz gelimi bilgisayar ve telefonlardaki transistörlerle girmeye başlamıştır. Yine telefon ve televizyonlarda kullanılan led ekranlar kuantum mekaniği ile çalışmaktadır. Öte taraftan elektriğe bağlı olmadan, elektron ve proton gibi parçacıkların fiziksel özelliklerine dayanarak kullanılmaya başlanmıştır. Marketlerdeki barkot okuyucular, göz ameliyatında kullanılan lazerler yine kuantum dünyasının parçalarıdır. Ancak düşünme biçimimiz, kariyer planlamalarımız, şehirleşmelerimiz, yapılaşmalarımız, doğal olayları açıklama zeminlerimiz henüz oldukça “Newtoncu”dur.

İşin felsefi tarafına dönecek olursak, Einstein’ın meşhur “Tanrı zar atmaz” ifadesi doğrudan bu konuyla ilgilidir. Klasik fiziğin, ışık hızının mutlak değer olduğu determinist fiziğin kuantum fiziğine barışık olması elbette pek mümkün değildir. Tez konumuz açısından da atom-altı dünyanın parçacık fonksiyonu göstermemesi hem düşünce tarihindeki klasik atomculuğu kemirmekte hem de özgür irade konusuna yeni kapılar aralamaktadır.

Kuantum ya da klasik fizikte madde ya da atom anlayışının irade veya insan zihninin ürettiği özgür iradeyle ilintisi sadece özne-nesne ilişkisi bağlamında ele alınmaz. Zihin hem dış dünyadaki maddeyi gözlemleyip, tanımladığı ve anlamlandırdığından hem de zihni açığa çıkaran beynin biyolojik yapısının en nihayetinde atomik ve atom-altı dalga fonksiyonu gösteren parçacıklardan oluşmasından kaynaklı hem zihin felsefesinin hem de özgür irade konusunun mutlak surette madde bağlamında tartışılması gerekmektedir. Ancak bu tartışmadan önce maddenin canlılığı nasıl ortaya çıkardığını dile getirmekte fayda var.

Kuantum mekaniği ile nörobilimsel çalışmaları uzlaştırmaya çalışanlar ve bu uzlaştırma çabalarını hafife alan bilim insanları da vardır. David Eagleman ise hafife alan tutumu eleştirirken, ikisi arasında bir bağlantının olup olmadığı ile ilgili bir iddiada bulunmazken, bir bağlantının mümkün olacağını söylemiştir. Ayrıca bilimsel çalışmalar ve bu çalışmaların kuramsal veya felsefi olarak değerlendirmeleri Eagleman’a göre hafife alınacak meseleler değildir. Zira ona göre reddetmek ve hafife almak bilimsel sorgulama ve bilimsel ilerlemeye ters düşmektedir.³⁷⁹

³⁷⁹ Eagleman, Incognito, s. 225.

Modern bilime en yakın görüşler Darwin ile başlamaktadır. Ancak Darwinizm her şeyi açıklamaya yetmemektedir. Türlerin evrimi, doğal seleksiyon gibi kavramlar açıklanabilirken türlerin kökeni Darwinizm bağlamında açıklanamamaktadır.³⁸⁰ Canlılığın kökeni, bilim dünyasında halen tam olarak çözülememiş ve yoğun araştırmaların sürdüğü bir konudur. İlk hücrenin veya canlılığın nasıl ortaya çıktığına dair görüşler henüz hipotez aşamasındadır. Hipotezler de dar kapsamlı ve spesifik kabul edildiğinden canlılığın nasıl ortaya çıktığı ile ilgili doğrudan epistemolojik bir ifade kullanmak için temkinli olmakta fayda vardır. Ancak canlılık varsa, canlılık hakkındaki bazı şartları dile getirmekte fayda var: varlık (evrenin varlığı), evrendeki yasalar ve dünyadaki gerekli oluşumların gerçekleşmesi. Özellikle mikroskobun icadıyla önce çok hücreli canlıların kendiliğinden oluşmayacağı, mikroskobun gelişmesinden sonra ise en basit tek hücrelilerin bile kendiliğinden oluşamayacağı tespit edilmiştir. Louis Pasteur'un de ortaya koymuş olduğu deneyler de yine yaşamın ancak yaşamdan kaynaklanacağını göstermiştir.³⁸¹ Buna karşın yaşamın, maddelerin kimyasal tepkimelerinden ortaya çıktığını savunan görüşler de vardır.

Evrimsel teorinin göre evrimsel süreç sadece canlılık ya da hayvanlar için geçerli değildir. Evren de bir bakıma maddenin evrimleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tüm elementlerin evrimleşmeden önceki hali hidrojen ve helyumdur. Tarihsel süreçte insanlığın taşlardan araçlar yapmasından bugünkü yapay zekâ teknolojilerine ulaşılması da evrimin sosyolojik bir parçasıdır.³⁸² Varlık var olmaya devam etmek için değişmek, gelişmek ve uyum sağlamak zorundadır. Evrim aynı kuşak içerisinde bir türün yaşarken başka türe dönüşmesi demek değildir. Nitekim aynı kuşak içerisinde evrim söz konusu olmaz; aynı kuşak içerisindeki değişimlere mutasyon denir. Evrim ise değişim ile beraber zamanı gerektirir.

Stanley Miller ve Harold Urey tarafından 1953'te gerçekleştirilen ünlü Miller-Urey Deneyi, ilkel Dünya koşullarında organik bileşiklerin nasıl oluşabileceğini araştırmak için tasarlanmıştır. Bu deney, abiyojenez hipotezini destekleyen önemli bir adımdır. Abiyojenez, canlılığın kendiliğinden oluştuğunu, oluşabileceğini ifade eden hipotez kavramıdır. Söz konusu deneyle basit gazlardan amino asitler açığa çıkarılmıştır. Amino asit ise proteinin oluşmasında temel unsurdur. Fakat proteinin

³⁸⁰ Kenny, Modern Dünyada Felsefe, s. 304.

³⁸¹ Taslaman, Evrim Teorisi, s. 434-435.

³⁸² Nazlı, s. 13.

oluşması için gereken amino asidin salt varlığı değil, birden fazla, hatta bazı özel proteinler için binlerce amino asidin belli bir sıralama içerisinde olması gerekmektedir. Bu sıralamanın bir proteini açığa çıkarması yaklaşık olarak $1/10^{120}$ olasılığındadır. Bunun gerçekleşmesi bir bombayla havaya uçan tuğlaların yere düştüğünde bir ev oluşturma ihtimali kadar zordur. Elbette bu imkânsız sayılabilecek zayıf olasılığın gerçekleşmesi mevcut canlılıktaki protein üzerinden hesaplanır. Bir taraftan da göz önünde bulundurulması gereken husus, varlığın açığa çıktığı andan itibaren kimyasal tepkimelerin daha basit moleküllerden kademeli olarak daha kompleks yapılar doğurması ihtimalidir. *Evrin Teorisi* ve *Doğal Seleksiyon* modern bilimle beraber yönünü, moleküler yapıların kademeli oluşumuna çevirmiştir. Evrim, kademeli olarak daha basit moleküllerin daha kompleks yapılar oluşturmalarıyla gerçekleşir. Doğal seçim, işlevsel ve avantajlı moleküler yapıların korunmasını sağlayarak bu süreci yönlendirir.

Ancak proteinin oluşmasındaki amino asit bağlamındaki moleküler dizim ve kademeli olarak evrim ve seçim, canlılık üzerine inşa edilen bir teoridir. Oysa canlılığın oluşumundan öncesiyile ilgili olarak, canlılık üzerine inşa edilen bir teoriyle analogi kurulması da doğru sonuç vermeyebilir.³⁸³ Canlılığın kökeni konusunda evrim teorisi ve doğal seleksiyon gibi mekanizmalar, var olan canlıların evrimi ve çeşitliliğiyle ilgili açıklamalar getirirken, canlılığın oluşum süreciyle ilgili daha temel bir sorunla karşı karşıyayız. Bu nedenle, canlılığın oluşumuna ilişkin spekülasyonlar yaparken, var olan canlıların evrimine dayalı teorilerin doğrudan uygulanmasının sınırları vardır. Miller-Urey Deneyi gibi çalışmalar, canlılığın temel bileşenlerinin nasıl oluşabileceğini anlamamıza yardımcı olurken, canlılığın kökeni hakkında kesin bir açıklama getirmek için yeterli değildirler. Bu deneyler, ilkel Dünya koşullarında organik bileşiklerin doğal olarak oluşabileceğini gösterirken, yaşamın ilk ortaya çıkış sürecini tam olarak açıklayamazlar.

Canlılık üzerine inşa edilen teorilerin, yaşamın başlangıcı hakkındaki soruları yanıtlamak için genellikle uygun olmadığını kabul etmek önemlidir. Bu nedenle, canlılığın başlangıcıyla ilgili daha temel bir anlayış geliştirmek için, moleküler biyoloji, astrobiyoloji, kimya ve diğer ilgili disiplinlerin katkılarına ihtiyaç vardır. Bu

³⁸³ Taslaman, *Evrin Teorisi*, s. 444.

alandaki araştırmalar, canlılığın kökeni hakkındaki gizemi çözmeye önemli adımlar atabilir, ancak hala çokça bilinmeyen ve keşfedilmeyi bekleyen alanlar bulunmaktadır.

Varlığın, maddenin, canlılığın ve tüm bunlara ait bilgilerin altında toplandığı modern bir başlık olan “bağlantısal bütünsellik”³⁸⁴ kavramına göre madde, en temelden en tepeye kadar bilgi işleyen enformasyon sistemler bütünüdür. Buna göre henüz canlılığın olmadığı evrende bir bilgi ağı mevcuttur ve bu bilgi ağı bir üst bilgi ağı olan organizmayı oluşturmaktadır. Böylece maddeler arasındaki hiyerarşik yapılanma en üst varlık olan, zekâ üreten beyni meydana getirmiştir.

“Bağlantısal Bütünsellik” yaklaşımına göre maddeyi ve canlılığı doğuran şey maddeyi oluşturan unsurlar değil, bu unsurlar arasındaki bilgi enformasyon ağıdır. Her enformasyon ağı, başka bir enformasyon ağının parçası olduğundan, her madde başka bir madde bütünlüğünün, her canlı başka bir canlılık bütünlüğünün parçası hükmündedir. Yıllardır süregelen atomculuk ve atomculuk-kuantumculuk tartışmalarının ortaya koyduğu enerji-madde değişimlerinden daha fazla önem arz eden konu, “bağlantısal bütünsellik” enformasyon ağı bağlamında, bilginin maddeye dönüşmesidir.³⁸⁵

Canlılığın başlangıcıyla ilgili olarak termodinamiğin ikinci yasasının bir zorluğu da yaşamın kendiliğinden açığa çıkması meselesidir. Bozulma, deforme ya da küçülme-azalma söz konusu olduğunda yaşamın, milyonlarca açığa çıkması mümkün görünmemektedir. Nitekim canlılık, varlığın en kompleks formudur.

1980’li yıllarda İlya Prigogine isimli bir kimyager yaptığı çalışmalarla cansız maddeden canliliğe geçişle ilgili bazı bulgular sunmuştur.³⁸⁶ Buna göre termodinamiğin ikinci yasası yaşam ağını oluşturan unsurlar için geçerli görünmemektedir. Yaşamı “bağlantısal-bütünsellik” ile açıklamaya çalışan yaklaşıma göre bilgi işlendiği sürece her bilgi işleyen sistem yeni bilgiler, formlar üreteceğinden ilkesel olarak entropi ile uyuşmamaktadır.

Bu bakımdan ilk varlığın açığa çıkması hakkında bir ifade etmese de “bağlantısal-bütünsellik” yaklaşımı varlığın sürekli olarak artması ya da tarihsel süreçte insanlığın ilerleme kaydetmesi veya evrimsel süreci enformasyon ağı ve bilginin maddeye dönüşmesi bağlamında açıklayabilmektedir. Dolayısıyla Presokratik

³⁸⁴ Kılıç, s. 19.

³⁸⁵ Kılıç, s. 39-40.

³⁸⁶ Kılıç, s. 49.

filozofları bir kenarı koyarsak, tüm düşünce ve dinler tarihinde insan evrenin, yaşamın merkezindeyken, “bağlantısal bütünsellik” yaklaşımına göre yaşamın merkezinde bizzat yaşamın kendisi vardır. Ancak yaşamın merkezine yine yaşamın bizzat kendisinin konması da bilimsel değil, belli hipotezlerden elde edilen felsefi bir ifadedir.

Nöral bağlantılar ile nasıl düşünceler üretiliyorsa, “bağlantısal-bütünsellik” modeline göre her yaşantı yaşam ağını genişletmektedir. Yani beyin için düşünceler ne ise yaşamın kendisi için yaşantılar odur. Elbette bu yaklaşım yukarıda bahsedildiği gibi yaşamın merkezine yine yaşamın kendisini koyarak, yaşam dairesindeki tüm varlıkları, insan ile bir ağacı aynı küme içerisinde değerlendirmektedir.³⁸⁷ Bu bakımdan değer anlayışı ancak bilgi işleyen işleviyle ölçülebilir. Merkeze yaşam alındığı için yaşamı sağlayan bilgi ve işlem neyse değerli olan odur. Bir ağaç, insana oksijen sağladığı için insan değil; ağaç canlılığı devam ettirdiğinden bizzat ağaç değerlidir.

Değerler yaşamı sağlayan bilginin işlenmesiyle ilgili olduğundan bilgiyi de madde bağlamında değerlendirmekte fayda görünmektedir. “Bağlantısal-bütünsellik” yaklaşımı bilgiyi yaşamın parçası olarak görmektedir. Dolayısıyla söz konusu yaklaşım bilgiyi bedene ait görmemektedir. Bilgi beden tarafından üretilse de onun parçası değil, yaşama ait bir üründür.³⁸⁸ Dolayısıyla insanın değeri özne olmasıyla ilgili değil, sahip olduğu zihnin bilgi üretiyor olmasıyla ilgilidir. Hatta insan yaşamın bir parçası olarak değerli ancak yaşamın bir parçası olması açısından özne konumunda değildir. Nitekim bu yaklaşıma göre epistemolojik açıdan özne-nesne ayrımı da bulunmamaktadır.

David Eagleman ise var olan her şeyi fiziksel bir temele oturtmaya çalışır. Ses dalgalarının fiziksel olmasını şaşırtıcı bulan Eagleman, mikrofon cihazını örnek olarak anlatırken, mikrofonu ilk defa gören Afrikalıların onu “müthiş bir sihir” olarak betimlemesini soyut olarak bilinen düşüncelere de indirger. Dolayısıyla Eagleman düşünceleri de net bir şekilde fiziksel temele oturtur. Beyindeki nöral değişimlerin düşüncelerin de değişmesine yol açmasını bunun delili olarak görür.³⁸⁹ Sonuç olarak

³⁸⁷ Kılıç, s. 48.

³⁸⁸ Kılıç, s. 50.

³⁸⁹ Eagleman, Incognito, s. 3.

Eagleman insanın tüm çabalarını, kaygılarını ve değerlerini bir şekilde fiziksel zemine oturttuğu sonucuna ulaşabiliriz.

Eagleman nörobilim camiasını maddeci ve indirgemeci olarak niteler. Bunu yaparken ise maddeciliği yanlış bulmamakta ve yanlış olduğunu da ummamaktadır. Nitekim David Eagleman’a göre maddeci evren anlayışı da oldukça muhteşem görünmektedir. Eagleman aynı zamanda kutsal kitaplardaki anlatımlardan ziyade olasılıklar evren anlayışının sonucu olan milyarlarca yıllık kombinasyon sarmalının ortaya koyduğu canlılık ve benzer olasılıklarla bu canlılıktan çıkan insan ve zihin durumunu bilişsel olarak muhteşem bir deneyim olarak nitelemektedir.³⁹⁰

Sonuç olarak Eagleman madde hakkındaki oluş olasılıklarını göz önünde bulundurarak metafizik zemini olmayan bir fizik anlayışını daha muhteşem bulmaktadır. Ancak bu tartışmaya doğrudan müdahil olmayıp var olan tartışmaları değerlendirme yoluna gitmektedir. Eagleman aynı doğrultuda irade ve iradenin unsurlarını nörobilimsel olarak değerlendirdiğinden tüm davranışsal ve zihinsel faaliyetleri beyin organıyla açıklayarak maddeci/atomcu bir tutum sergilemektedir. Ayrıca Eagleman maddenin canlı olmasıyla ilgili evrimsel bakış açısını da benimsemektedir.

Atomculuğun modern yaklaşımları diye adlandırabileceğimiz fizikalist ve bazı nörobilimcilere göre zihnin ve canlılığın en önemli motivasyonu hayatta kalmaktır. Tüm hayatta kalma motivasyonuna rağmen insan için biyolojik bir varlık olmaktan kaynaklı kaçınılmaz bir ölüm vardır. Hayatta kalma ile sıkça beraber anılan “üreme” motivasyonu da ölüme meydan okuyan bir dinamodur. Her maddede bir bilgi olmakla beraber, maddeye canlılığın gelmesiyle beraber madde, bilgi işleyen ve ilerleyen bir forma kavuşur. Madde-bilgi-canlılık ile beraber ortaya zekâ; zekânın gelişmesiyle zihin, zihinle beraber de “hayatta kalma” motivasyonu çıkar. Hayatta ilelebet kalamayacağını bilgi olarak işleyen canlı “madde” çareyi üremekte bulmaktadır. Ancak bu yaklaşımlarda atoma, maddeye ve yaşama kaldıramayacağı yükler verilmektedir. Başına buyruk, birbirinden bağımsız, öznesi olmayan atomların, varlıkların kendi aralarında “anlaşıp”, bir kozmos var etmeleri ve bu kozmostan yaşamı, yaşamdan insanı ve insan zihnini meydana getirmeleri oldukça güç görünmektedir. Ayrıca var olan her şeyin gaye, düzen, tasarım ve rasyonellik gibi

³⁹⁰ Eagleman, Incognito, s. 227-229.

ilkelere sahip görünmesi de atomların tesadüfen hareket etmesi ihtimalini ve dolayısıyla da atomculuğun elini zayıflatmaktadır.

Etik açısından ise atomcu/maddeci yaklaşımlara göre irade, sorumluluk, değer gibi kavramlar bir varsayımdan öteye gidememektedir. Bu varsayım da anlam, amaç ve akılsallığın bulunmadığı “varoluşçuluk” akımını hatırlatmaktadır. Ancak aynı akım bu değerlerin bireysel insan tarafından yükleneceğini ifade eder.³⁹¹ Fakat bireysel olarak insanın özne olup olmadığı maddeci anlayışa göre etik bir anlam ifade etmemektedir.

Diğer taraftan Eagleman ile beraber bu maddeci yaklaşımların ihmal ettikleri metafizik altyapı, felsefî açıdan oldukça güçlü bir referans olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik söz konusu maddeci yaklaşımlar din ya da felsefenin itibar ettiği metafizik ihtimali oldukça sığ bir yaratılış olarak konumlandırmaktadır. Oysa gerek maddenin açığa çıkması gerekse maddeden canlılığın oluşması, maddeci yaklaşımların ortaya koyduğu sistemle metafizik bir iradeyle tasarlanmış olabilir. Göz önüne alınması gereken bu ihtimal din-felsefe-bilim uzlaşmasına kapı aralayabilecek unsurlardan birisi olabilir. Zira metafizikten uzak fizik anlayışı, bir taraftan varlık için anlam zemini oluşturmamakta, bir taraftan da madde ve zihnin mahiyetiyle ilgili yeterli sonuçlar elde edememektedir. Diğer taraftan salt yaratılışçı felsefi ve dini düşünceler de varlığa hem etik hem de anlamsal altyapı oluştururken, varlığın mahiyetiyle ilgili yeterli donanıma sahip olamamaktadır.

³⁹¹ Cevizci, Sözlük, s. 442.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENLİK KAVRAMININ NÖROLOJİK TEMELLENDİRMELERİ

3.1. BENLİK NEDİR YA DA BENLİĞİN ONTOLOJİSİ

Benlik, en geniş ifadeyle kişinin kendisini anlama durumudur.³⁹² Kişinin kendisini anlamasıyla ilgili olması bakımından benlik, bilinç kavramıyla da benzerlik göstermektedir. Kavramsal kargaşanın önlenmesi açısından aralarındaki fark konuları itibariyle değil, işlevleri itibariyledir. Benlik, kimlik duygusunu öz-farkındalığı ifade ederken, bilinç, hem kendisinin farkında olma (öz-farkındalık) hem de kendi zihninin, çevresinin farkında olabilme yeteneğini ifade eder. Bilinç konusuna ayrıca, detaylı bir şekilde dördüncü bölümde değinilecektir.

Benlik öz-farkındalığın devamlılık sürecidir. Uyurken uyuduğumuz anın farkındalığını hissedemeyiz ama uyandığımızda uyumadan önceki bilinç ya da farkındalıktan devam ederiz. Aynı şey koma sonrası için de geçerlidir. Bu bakımdan benlik, doğrusal zamanda devam eden öz-farkındalıktır, diyebiliriz. Bu da bilincin önemine işaret eden en önemli unsurdur.

Zihin felsefesi açısından bilinç gerektiren zihinsel faaliyetlerin taşıyıcısı olarak tanımlanan benlik, etik açısından ise bireyin kendisiyle ilgili temsillerinin bütünü; kişinin kendisini algılama veya değerlendirme tarzı olarak tanımlanmaktadır.³⁹³ Nörobilimsel olarak benlik, daha ziyade biyolojik temellendirmelerle tanımlanır. Nörobilime göre benlik oldukça kaygan bir zeminde yer almaktadır.

Eagleman beynin fizyolojik değişimlerinin, benlikte de değişime yol açacağını ifade eder. Eagleman insanın benliğini ve düşüncelerini insan beyninin biyolojisine bağlamaktadır.³⁹⁴ Oysa nörobilimsel çalışmaları biraz daha farklı ele alan Sinan Canan'a göre beynin nörobiyolojik olarak yaşam boyu devam eden tüm değişim ve gelişimlerine rağmen kararlı "benlik" yapısı hem beynin katmanlı yapısının olduğunu hem de her katmanın işlevinin farklı olduğunu göstermektedir.³⁹⁵

³⁹² Santrock, s. 243.

³⁹³ Cevizci, Sözlük, s. 66.

³⁹⁴ Eagleman, Incognito, s. 4.

³⁹⁵ Canan, s. 46.

Ayrıca Eagleman işlevsel açıdan insan benliğini, insan bilinciyle benzer ya da aynı unsurlar olarak değerlendirir. Eagleman insanın eylem, düşünce ve hislerinin büyük oranda bilinçaltıyla ortaya çıktığını söyleyerek bilinç ve benliği nöral faaliyetlerin en küçük parçası olarak ele alır.³⁹⁶ Oysa bu nicel değerlendirme bilimsel açıdan sorunlu görünmektedir. Zira onun varsayımına göre bilinç ve benlik birbirinin aynı ya da benzer kavramlardır ve bilinç gerektiren zihinsel faaliyetlerin kesin bir biyolojik noktası yoktur. Ayrıca söz gelimi korkunun biyolojik bölümü olarak kabul edilen amigdala, bilincin yer aldığı ya da öyle kabul edildiği beynin frontal korteks bölümünden çok daha küçük bir yapıya sahiptir. Şayet Eagleman biyolojik olarak değil de nöral faaliyetler açısından değerlendiriyorsa, o halde değerlendirmenin nicel zeminde gerçekleştirilmesi de ayrıca sorunlu bir yaklaşımdır. Nitekim bilinç nörobilimsel açıdan da üst düzey bilişsel faaliyetler olarak kabul edildiğinden, bilincin niteliği davranış ve düşüncelere etkisi açısından da büyük önem arz etmektedir.

Benlik ile ilgili “ayna deneyi”³⁹⁷ bu alandaki en önemli ve en meşhur çalışmadır. Bu deneyde bebeğin burnuna boya sürülür ve bebeğin karşısına ayna konur. Aynaya vereceği tepkiler, bebeğin kendisinin ne kadar farkında olacağını göstermektedir. Deneydeki bulguların büyük çoğunluğu insanların 18-24 ay aralığında benlik duygusuna sahip olduğunu göstermektedir. Aynı deney birçok hayvan türüne yapılmış ve şempanze, goril, karga, papağan gibi bazı türlerin de benlik duygusuna sahip olduğu görülmüştür. Elbette benlik ya da öz-farkındalık tek düze bir şey değildir. Salt benliğe sahip olmak, bilinçli ya da sorumlu olmak anlamına gelmez.

David Eagleman beynin biyolojik yapısı ile nöral yapısı arasında bir ayrıma gider. Ona göre özne, nöral yapı, özellikle de bilinç düzeyi olan korteks alanlarıdır.³⁹⁸ Bu yaklaşıma göre benlik beyindeki nöral etkinliklerin toplamıdır. David Eagleman birçok defa bilinç düzeyini zihnin çok küçük bir alanı olarak tanımlar. Bununla beraber zihnin ikircikli yapısını da göz önünde bulundurur. İnsanın kendisine olan öfkesi gibi durumları örnek olarak gösteren Eagleman, öfkelenen özne ile öfkelenilen diğer özneyi bilinç-bilinçaltı diye ikiye ayırır. Bunun yanı sıra sarhoşken ırkçılık yapan ünlü ile ayıkken pişman olan aynı ünlü arasındaki fark gibi spesifik örnekler vererek,

³⁹⁶ Eagleman, Incognito, s. 4.

³⁹⁷ Santrock, s. 188.

³⁹⁸ Eagleman, Brain, s. 73-74.

aslında farkında olmadan pek de hükmü olmayan bilinç durumu benliğinin de hakkını teslim etmiş olur.³⁹⁹

İnsan beynindeki milyarlarca nöronun kurduğu trilyonlarca bağlantısalılığa konektom adı verilir.⁴⁰⁰ Nörobilimsel olan bu tanıma göre konektom, sinaps adı verilen bağlantılarla kurulur ve insan benliğini oluşturan etkinliklerin genel adıdır. Konektom biyolojik olarak beynin korteks, limbik ve merkez bölgelerini içine alan; bu bölgelerin tümünün yaratmış olduğu zekâ, zihin ve bilinç gibi işlevsel olguları da kapsayan en geniş nöral tanımdır. Felsefi olarak “ben kimim” ya da “ben neyim” sorularındaki “ben” kavramı, nörobilimde konektom tarafından karşılanmaktadır.

Teorik olarak herhangi bir insanın konektomunu dijital ortama aktarmak mümkündür. Ancak mevcut bilişim teknolojisi konektomun dijital ortama aktarmasını henüz gerçekleştirecek düzeyde değildir. Zira bir insan konektomunun elektronik ortamdaki karşılığı yaklaşık bir zettabayttır. Bu da dünyadaki toplam dijital veriyle yaklaşık olarak aynı büyüklüktedir.⁴⁰¹

Konektomun dijital ortama aktarılmasındaki teknik zorluklar sadece veri büyüklüğü ile alakalı değildir. İnsanın kafatasında sürekli değişen ve hareket halinde olan konektomun hangi anının transferi yapılacağı başka bir sorundur. Diğer bir sorun, aktarıldığını varsaydığımızda, konektomun dijital ortama aktarıldıktan sonra beyinde çalıştığı gibi çalışmasının imkânıdır. Zira konektom aynı zamanda nöral bağlantıların kimyasal ve elektriksel etkinlikleridir. Başka bir bilinmezlik ya da zorluk da bilincin devam edip etmeyeceğidir. Aktarımın olması durumunda yeni öğrenmelerin biyolojik ortamdaki karşılığı ile elektronik ortamdaki karşılığının bir farkının olup olmaması da ortaya konulabilecek önemli sorulardan biridir. Tüm bu zorluklar bir kenarı konulduğunda konektomun bilgiyi işleyebilecek elektronik ortama aktarılması, nöral olarak ölümsüzlük anlamına gelir.

Fransız filozof Descartes konektom diyebileceğimiz bu benlik kavramını var olmaya eşit tutmuştur. Bu bağlamda kendisine “gerçekliği” ikna eden kötü bir cini varsayarak her şeyden şüphe etmiştir.⁴⁰² Bu bağlamda her şeyi yok sayarak bir anlamda kendisini de yok saymıştır. Bunun mantıklı olmadığını, kandırılmak için bile

³⁹⁹ Eagleman, Incognito, s. 19.

⁴⁰⁰ Eagleman, Brain, s. 198-199.

⁴⁰¹ Eagleman, Brain, s. 201.

⁴⁰² Descartes, s. 53.

var olmak gerektiğini söyleyerek benlik kavramını kendi felsefesinde temellendirmiştir.⁴⁰³

Felsefe tarihinde benlikle ilgili en çarpıcı yaklaşımlardan biri John Locke’a aittir. Ona göre benlik ya da kimlik mutlak değil görecelidir. Bedende kütesel değişimlerin olduğu kimlikte değişim olduğunu göstermez. Ona göre bir insanın kimliği madde parçacıklarının çok kısa süre içerisinde birbirlerinin yerini alarak, sürekli aynı bedende birleşip devam eden hayata bir katılımdır. Locke insan ile kişi kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Kişi ona göre akıl yürütme ve refleksiyona sahip olan akıllı bir varlıktır. Özbilinç kişinin ayırıcı özelliği olup benlik de özbilincin kimliğidir. Locke, şimdiki veya geçmişteki eylemlere ilişkin bilince kim sahipse, her iki bilincin ait olduğu kişinin de o olduğunu söyler.⁴⁰⁴ Ayrıca o kendi varoluşumuzla ilgili bilginizin sezgisel olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁵ Ona göre kendi varoluşumuz öylesine açık ve kesin algılanır ki bunun kanıtlanması gerekli ya da olanaklı değildir. Locke benlik konusunda Descartes’tan oldukça fazla etkilenmiştir.

Empirizmden yola çıkarak David Hume ise benlikle ilgili solipsizm denilen bir sonuca ulaşmakla kalmamış, bu solipsizmi daha da ileriye götürmüştür. Solipsizm bir bakıma “ben” felsefesidir. Bu yaklaşıma göre zihin kendisi dışındaki her şeyi ve hatta diğer zihinleri bile bir tasarım olarak görür. Zira empirizmde zihin kendi algılarından başka hiçbir şeyi bilemez. Buna ek olarak Hume kendi benliğinin dahi bir illüzyon olduğu sonucuna varmıştır.⁴⁰⁶ Bir taraftan da David Hume benliğin algılanamaz oluşunu benliğin iç sensör olmasından kaynaklı olduğunu söylemiştir. Dil organı nasıl tadılmazsa, göz organı nasıl görünmezse benlik de gözlemlenemez bir gözlemcidir.⁴⁰⁷

Immanuel Kant’a göre aklın üç yetisi vardır: anlama, pratik akıl ve yargı. Aklın bu işlevlerine ise özbilinç, yani benlik eşlik eder. Kişinin kendi benliğini fark etmesi ise bir empirik özalgı değil, aşkınsal bir özalgıdır. Deneyimleri bilinçte bir araya getiren şey deneyimin kendisi değildir. Ancak aktif bir özfarkındalık için deneyim zorunludur. Ona göre düşünen özne zorunlu öznedir; ego bölünemez bir tözdür, bilinçli olunan her an bilinçli olan aynı bendir ve kişi bedeni olmadan kendini

⁴⁰³ Descartes, s. 57-58.

⁴⁰⁴ Kenny, Modern Felsefe’nin Yükselişi, s. 232-234.

⁴⁰⁵ Locke, s. 422.

⁴⁰⁶ Kenny, Modern Felsefe’nin Yükselişi, s. 245.

⁴⁰⁷ Kenny, Modern Felsefe’nin Yükselişi, s. 246-247.

düşünebilir. Kant bu yönüyle hem a priorinin hem de rasyonel psikolojinin karşısındadır.⁴⁰⁸

Nörobilim ise konuya nöral açıklamalar getirmeye çalışarak, benliğin işlevsel yönünü davranışlar üzerinden ele alır. “İmplicit egotism” diye bilinen örtülü benlikçilik sebebiyle bize kendimizi hatırlatan şeyleri daha çekici buluruz. Basitçe bir örnek vermek gerekirse, satın aldığımız elbisenin rengi tesadüf değildir. Örtülü benlikçilik elbette bundan çok daha fazlasıdır. Yapılan araştırmalara göre insanların eş seçerken kendi isimlerinin baş harfiyle başlayan isimlere sahip partnerlere daha fazla ilgi duydukları saptanmıştır. Başka bir bulgu ise insanların meslek seçerken yine kendi isimlerinin ilk harfiyle başlayan isimlere sahip mesleklere daha yakın olduğudur.⁴⁰⁹ Yine başka bir istatistiksel çalışmada, insanların çay markası tercih ederken dahi isim-harf benzerliklerini farkında olmadan önemsedikleri ortaya çıkmıştır.⁴¹⁰ Elbette bu gibi tercih yönelimlerinin geçerliliği kapsam bakımından genele yayılamayacağından, iradenin özgürlüğü açısından da sorun yaratmamaktadır.

Sonuç olarak nörobilimsel yaklaşımlarda olduğu David Eagleman’da da bilinç durumu anlam itibarıyla yeterli itibarı görmemektedir. Bilinç düzeyinin yeterli itibarı görmemesi aslında “benlik” kavramının da ihmal edilmesi demektir. Zira sadece çevresel faktörler ve kalıtsal mirasın oluşturduğu bilinçaltının, karar vermelerin merkezine alınması hem iradenin özgürlüğünü problemli hale getirmekte hem de determinist evren anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Böylece insan bir neden-sonuç silsilesinin robotu haline gelmektedir. Bu da ahlak ve hukuk açısından insanın sorumluluklarını zayıflatmaktadır.

Ayrıca Eagleman beynin nöral yanını izah ederken, işleyişi iş bölümü benzetmesiyle ifade eder.⁴¹¹ Buna göre beynin biyolojik ve nöral tüm katmanları büyük bir fabrikanın bölümleri gibidir ve her bölüm kendi alanında uzmanlaşmıştır. Tüm bu uzmanlaşmış bölümlere detaya girmeden bakıldığında, en dışarıdan benlik diye bir kavram ortaya çıkmaktadır. Eagleman’ın söz konusu yaklaşımı onun benlik olgusuna özel bir değer veya anlam vermediğini göstermektedir. Ona göre benlik ve

⁴⁰⁸ Kenny, Modern Felsefe’nin Yükselişi, s. 249-250.

⁴⁰⁹ Eagleman, Brain, s. 95-96.; Eagleman, Incognito, s. 61-62.

⁴¹⁰ Eagleman, Incognito, s. 63.

⁴¹¹ Eagleman, Incognito, s. 107-108.

zihnin metafiziksel altyapısı söz konusu değildir. Eagleman beyni ve nöral yapısını fizikalist perspektiften ele almaktadır.

Öte taraftan benlik kavramına müstakil olarak değinen filozoflar ise benlik kavramını varoluşsal bir gereklilik olarak gördüklerinden, onu özel bir özne olarak tanımlamaya çalışmışlardır. En empirist filozoflarda bile solipsizme varıncaya kadar ileri giden benlik anlayışı, günümüz nörobilimcilerin, özellikle de fizikalist yaklaşımçıları tarafından ihmal edilmiş gibi görünmektedir. Bunun temelinde bilinç düzeyinin yeterli itibarı görmemesi ve nörobilimsel bulguların yeterli bir şekilde felsefeye taşınmamış olması yatmaktadır.

Benlik, inanılmaz ölçüde büyük bir networkün ortaya koyduğu bir öznedir. Sonsuz ihtimaller içerisinde yalnızca bir ihtimalin, bir defa gerçekleşmesiyle ortaya çıkan benlik, kendi içerisinde hem içsel hem dışsal anlamda birçok faktörle var olmaktadır. Bir benliğin oluşmasında, benliğin sahip olduğu bedenin tüm atalarının ve o ataların deneyimlerinin, her birinin verdiği tüm kararların, yanlışların ve yine her birinin tattığı duygular, hatıralar gibi sonsuz olasılıkların payı ve aynı benliğin kendi yaşadığı hayatın, içinde doğduğu ortamın, evin, aile yapısının; tüm yaşantı ve duyguların da payı vardır. “Kalıtıma karşı çevre”⁴¹² tartışmasına girmeden, kalıtsal özelliklerin aktarılması ve bireyin kendi deneyimlerinin benliğindeki etkileri elbette hafıza, yani bellek yoluyla sağlanmaktadır. Bu bakımdan bellek teknik olarak benliğin en vazgeçilmez unsurudur.

3.2. BELLEK

Zihnin duyular aracılığıyla algılama, algılananları benzerlik ve farklılıklara göre sınıflandırma, algılanan ve sınıflandırılan verileri anlama, anlaşılan her şeyi belleğe kaydetmek yoluyla öğrenmek gibi sıralı ve yararlı görevleri vardır. Bu işlemler sayesinde dış dünyadan her an gelen sayısız veriler beynin içinde anlamlı bir dünya oluşturur. Yani aslında zihnin tüm bu işlemleri, temelde anlamlı ve kurallı bir dünya yaratmaya yaramaktadır.

⁴¹² Santrock, s. 185.; ‘nature vs. nurture’

Bellek, zamanla beraber bilginin akılda kalışı olarak adlandırılır.⁴¹³ Psikoloji, nörobiyoloji ve pedagoji gibi bilim dallarının ortak çalışma alanı olan bellek insan davranışlarının, huylarının, iradesinin bilimsel ve felsefi açıdan anlaşılmasında büyük öneme sahiptir. Zamansal açıdan bellek, geçmişle ilgilidir. Yani bellek aynı zamanda, zamanla var olabilen bir kavramdır. Epistemolojik açıdan bellek; insan deneyimlerini, önceden elde edilmiş olgusal malumatı hatırlayabilme yeteneğidir. Buna göre kazanılmış bilgi ve kişisel deneyimlerin depolandığı yerdir.⁴¹⁴

Mevcut dünya yaşantısı ele alınırsa, canlılar aleminde en üstün varlık insandır. İnsandaki bu üstünlük bellek sisteminin olağanüstülüğünden gelmektedir. Bu kadar hassas ve kompleks olmasına karşın oldukça uyumlu ve bu uyumu da çok hızlı bir şekilde sağlamaktadır.

İnsan zihninin dış dünyadan gelen verileri ya da öğrenmeleri depolama aşamasında oldukça karmaşıktır. Zihin bellek işlemini genel olarak önem sıralamasına ve başka nesne ya da renk gibi alakalı, alakasız uyarıcılarla kodlamaktadır. Söz gelimi hayatımıza girmiş olan bilgisayar ve telefonlarda dosyalar alfabetik, tarih ya da dosya türüne göre sıralanmakta ve sınıflandırılmaktadır. İnsan zihni ise öğeler arasındaki ilişkilere göre kodlamalar yapar. Örneğin kırmızı kamyon aynı anda kırmızı şeyler, tehlikeli şeyler ve tekerlekli şeyler klasörüne kaydedilir.⁴¹⁵

Beynin belleği belli bir çalışma sistemine sahip değildir. Bellekteki verilerin sınıflandırılması bir konu ya da alfabetik düzlemde gerçekleşmez. Genelde önem merkezli çalışan bellek sistemi kişinin genel karakteristik özelliğine göre şekillenir. Bu şekillenme de sadece sınıflandırma açısından değil, aynı zamanda hatıraların niteliği açısındanandır. Dolayısıyla nesnel bir beyin belleğinden bahsetmek mümkün değildir. Zihnin bellek sistemi kişinin dış dünyadan neyi algıladığından ziyade nasıl algıladığı ile ilgilidir.⁴¹⁶

İnsan zihninin ve belleğinin bilgisayarlara benzetilmesi oldukça yanlış bir analogidir.⁴¹⁷ Bilgisayar bellek sistemi değerlendirme yapmadan verilen komutlara ya da isimlendirmelere göre kayıt ve sınıflandırma yapar. Bu anlamda bilgisayar bellek sistemi objektiftir. Oysa insan zihninin bilinç ve bilinçdışı tüm benlik unsurlarından

⁴¹³ Santrock, s. 225.

⁴¹⁴ Cevizci, Sözlük, s. 65.

⁴¹⁵ Nazlı, s. 67.

⁴¹⁶ Burnett, s. 58.

⁴¹⁷ Burnett, s. 40.

faaydalanarak bir kayıt ve sınıflandırma yaptığını görmekteyiz. İnsan zihni bir anı ya da nesneyi kaydederken, mümkün mertebe çağrışımlardan faydalanır. Önem ve öncelik sıralaması ya da sınıflandırması oldukça spesifiktir. Her insanın kırmızı bir koltuğu aklında tutması farklı çağrışımlarla gerçekleşir.

Beynin bellek sistemi yapısal olarak “kısa süreli bellek” ve “uzun süreli” bellek olarak ikiye ayrılır. Her ne kadar adı süreyle, yani zamanla ilgili olsa da aslında yapılan ayrımın temel noktası işlevle alakalıdır. “Kısa süreli bellek diye” adlandırılan husus düşünme işleminin gerçekleştiği bilinç düzeyidir. Ve bu iki bellek sürekli olarak etkileşim halindedir. Bu ayrım eğitim bilimleri açısından örtük bellek ve açık bellek şeklinde de yapılmaktadır. “Örtük bellek” bilinçli düşünmenin ve hatırlamanın olmadığı, sebep olduğu davranışların otomatik gerçekleştirildiği uzun süreli belleği temsil ederken, “açık bellek” ise bilinçli düşünmenin ve bilmenin olduğu kısa süreli belleği temsil etmektedir.⁴¹⁸ Bu bellek düzeni ve çalışma prensibi sayesinde insan, gündelik yaşantıda ilgilenmesi önem arz eden meseleleri ayırt ederek hem konfor elde eder hem de daha güvenli bir yaşam sürer. Ancak her halükârda bellek, zamansal bir olgudur. Doğrusal zaman çizgisinde insanın varlığını devam ettiren hem biyolojik hem de epistemolojik motivasyonlar vardır. Bellek işlevi insanın hem genetik izlerle biyolojik hem de anıların saklanması, bilgilerin işlenmesi gibi yollarla epistemolojik yönlerini ilgilendirir.

Kısa süreli bellek ortalama birkaç sözcük ya da unsur işleme kapasitesi ile sınırlıdır. Yapılan çalışmalar bu unsur ya da sözcük sayısının dört ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Kısa süreli belleğin bu unsurları ele alış biçimi de bir hayli ilginçtir. Kısa süreli bellek unsur sayısını belirlerken anlamlı her parçayı unsur olarak ele almaktadır. Dean Burnett kısa süreli belleğin unsurları ele alış biçimini şu şekilde açıklamaktadır:

“Eğer “kokuyor”, “annen”, “peynir” ve “senin” sözcüklerini ezberlemeniz istenseydi, bu dört sözcük ederdi. Ancak “Senin annen peynir kokuyor” cümlesini ezberlemeniz istense bu tek bir unsur ve deneyi yapan kişiyle muhtemel bir kavga olurdu.”⁴¹⁹

Görüldüğü üzere insan belleği her anlamda öznel davranmaktadır. Öncelediği unsur, kendisi için bir anlam ifade etmelidir ve sistemini anlam üzerine inşa

⁴¹⁸ Burnett, s. 41.

⁴¹⁹ Burnett, s. 41-42.

etmektedir. Bir anlamı olmayan veriler tamamen yok olmasa da kaydedildiği sinapslar daha önemli ve anlamlı bilgiler için tekrar kullanılacak ve anlamsız, dolayısıyla değersiz bilgiler çok derinlerde kalıp hatırlanmayacaktır. Yani diğer bir açıdan bellek, bir değer yargısına sahiptir. Elbette bu değerlendirmeleri hem bilinç düzeyi hem de bilinçdışı yapmaktadır ki bilinçdışının da büyük kısmı yine belleğin kendisi ve genetik faktörlerden oluşmaktadır.

Uzun süreli bellek büyük bir dosya arşivine benzetilmektedir. Bu arşivden sürekli kullanılan dosyaların yerini bulmak kolaydır; bu konsolide işleminin başarılı olduğunu gösterir. Alelade bir köşeye atılmış bir dosyayı bulmak ise oldukça zordur. Ya da arşivin bir bölümü yangın gibi bir sebepten zarar görse, yanan bölgedeki dosyalara ulaşmak artık imkansızdır. Bu örnek bize bir şeyleri hatırlamakta yaşadığımız zorluk ya da kolaylıkların sebebini göstermektedir.

Dışarıdan zarar verecek bir müdahale gelmedikçe bellekte bir şey teknik olarak unutulmamaktadır.⁴²⁰ Hatırlanmamasının sebebi bilgi ile kurulan zayıf bağıdır. Bazı bilgiler de konsolide olmadan uzun yıllar hatırdan çıkmamaktadır. Bunun sebebi ise “duygusal” yoğunluktur. Bir öğrenci okula gittiği herhangi bir günü hatırlamayabilir ancak okula gittiği ilk günü kolay kolay unutmaz. Aslında hatırlamadığı o herhangi bir gün, bellekte var olmaya devam eder ancak o dosyaya bir isimlendirme yapmadığı için, yani o anıyı bir şeyle ilişkilendirmediği için sadece hatırlamamış olur. Okulun ilk günü ise, “okulun ilk günü” olarak isimlendirilmiştir ve duygusal olarak bir heyecan ve yeni insanlarla tanışma merakı ile ilişkilendirilmiştir.

Bebeklik ve çocukluğa göre yetişkinlik döneminde, duyarların belirginleştiği, dünyaya ait değerlerin büyük oranda olduğu, korteks ile talamus bölgeleri arasında bir sistemin oturduğu dönem olduğundan anı ilişkilendirmeleri, önem sıralamaları ve belirginlikler sayesinde bellek oldukça düzenli çalışmaktadır. Özellikle bebeklik döneminden hiç hatıramızın olmamasının sebebi, bilinç düzeyinin gelişmiş olmamasından kaynaklı ve gelişmemiş bilincin duylardan gelen her veriyi olduğu gibi talamus bölgesine itmesidir. Arşiv örneğine geri dönersek, milyonlarca dosyanın üst üste gelişigüzel bir şekilde durmasından bir şey bulunması teorik olarak mümkün olsa da pratikte pek mümkün değildir. İnsan beyninin öğrenme süreci tam olarak bu bellek süreciyle başlamaktadır.

⁴²⁰ Burnett, s. 46.

Uzun süreli belleğin ise üst sınır henüz ölçülebilmüş değildir.⁴²¹ Milyarlarca nöron ve trilyonlarca nöral bağlantının olduğu zihin yapısı için bellek kapasite hesaplaması pek mümkün değildir. Zira aynı zamanda her nöral bağlantının birden fazla veri depolama özelliği vardır. Ayrıca nöronların biyolojik yapısı göz önünde bulundurulduğunda, yani hücrelerin sürekli yenileniyor olması ve her yenilenen hücrenin, önceki hücreden kalan bilgileri aynen taşıması gibi unsurları göz önünde bulundurduğumuzda, en azından mevcut imkanlarla bellek kapasitesi tahmini yapmak mümkün değildir.

Uzun süreli bellek ile kısa süreli bellek arasındaki tek fark yalnızca depolama alanı değildir. Kısa süreli bellek işlevsel olarak, sürekli kullanımından ve uzun süreli bellekte olduğu gibi fiziksel bir temelinin olmamasından kaynaklı oldukça sınırlı kalmıştır.⁴²² Her ne kadar nöral örüntülerde depolandığı varsayılsa da aslında olan anlık düşünme ve değerlendirme yeteneğidir. Diğer bir deyişle bilinç düzeyine kısa süreli bellek denilmektedir. Dolayısıyla verileri kısa süreli belleğe işlemek pek mümkün değildir. Teorik olarak bilgi, kısa süreli belleğe işlense de bu bilginin kısa süreli bellekte kalması teknik olarak mümkün değildir. Şayet bilinç ya da beyin bu veriyi önemli ve gerekli görürse uzun süreli belleğe taşıyacaktır. Diğer bir deyişle kısa süreli bellek, beynin önyargı merkezidir.

Yeni biriyle tanışmayla onun ismini hatırlamak arasında zaman zaman zorluklar yaşanabilir. Bunun sebebi tanışma esnasında kişisel özelliklere odaklanılıp kişi-isim eşleştirilmesinin az tekrarlanmasıdır.⁴²³ Dolayısıyla birinin ismini ezberlemenin tek ve pratik yolu bir şekilde o ismi kişiyle zihnin içinde yahut sesli bir şekilde tekrarlamaktan geçer. Diğer bir ifadeyle kısa süreli bellek bir veriyi ne kadar diri tutarsa, yani ne kadar çok tekrarlırsa veri de bir o kadar kolay bir şekilde uzun süreli belleğe aktarılır.

Dean Burnett beynin bir yüzü ya da herhangi bir şeyi hatırlama konusunda bir ayrıma gider. Aşına olmayı hatırlama işinden ayrı tutarak, hatırlamayı bir nedenselliğe bağlar. Bu nedensellik sinapsların sayısını artırarak anıyı güçlendirir. Aşına olmak ise herhangi bir nedensellik olmadan zayıf bir hatırlamadan ibarettir.⁴²⁴ Dolayısıyla bir

⁴²¹ Burnett, s. 42.

⁴²² Burnett, s. 42.

⁴²³ Burnett, s. 50.

⁴²⁴ Burnett, s. 51-52.

insanın ismini hatırlamak aşınadan çok daha fazlası, yani kelimenin tam anlamıyla hatırlamanın kendisidir. Zira birinin ismini hatırlamak mutlaka nedenselliği gerektirir.

Nörobilimsel verilere göre kısa süreli bellek ile uzun süreli bellek arasında işlevsel farkın yanında bir de yöntemsel fark vardır. Kısa süreli bellek işitsel olarak ön plana çıkarken, uzun süreli bellek görsel ve semantik verilerle daha çok ilgilidir. Yani, duyu organlarından kulak kısa süreli bellek ile ilintiliyken, göz ise uzun süreli bellek ile kontak halindedir.⁴²⁵ Bu durum bir insanın yüzünü hatırlamanın, o insanın adını hatırlamaktan daha kolay olduğu gerçeğini de açıklamaktadır.

Dolayısıyla nörobilimsel açıdan frontal korteks, tanıklık esnasında ne kadar çok bilinç üretirse anı o kadar güçlü olur. Bellekteki herhangi bir yaşantı ya da veriye sinapslar aracılığıyla erişim sağlanır. Bilinç aracılığıyla kurulan bu sinapslar, bilincin etkilenmesi oranında artış gösterir. Travmatik olayların tüm detaylarıyla hatırlanması, olay esnasında kurulan çok sayıdaki sinaps sebebiyledir.

Öğrenmede ezber yöntemi “konsolidasyon”⁴²⁶ süreciyle, aslında “hipokampus”e dışarıdan müdahaledir. Bu işlemin sisteme zarar verdiği ile ilgili bir bulgu yoktur. Bilakis biyolojik tarafını bilmesek de konsolidasyon ile ezber metodu nöral yeteneğimizin bize sağladığı önemli bir avantajdır.

Nörobilim bir verinin zihinde kaydedilme işini biyolojik kabul eder. Bu bakımdan beynin hasar alması ya da birtakım hastalıklardan kaynaklı hafıza kaybının yaşanması da biyolojiktir. Cezaevindeki bir suçlu hafıza kaybına uğradığında cezası son bulmayacaktır. Zira sorumlu tutulan unsur cezayı gerektiren davranışa karar veren bilinçtir. Uzun süreli belleğin işlevi, duyular ya da bilinçten aldığı sinyallerle ilgili verileri yeniden bilince aktarmaktır. Yani, bir verinin zihinde kaybolması sorumluluğu eksiltmemektedir.

Zihnin çalışma sisteminde iş bölümü ve iş birliği esastır. Anlık düşünme ve değerlendirme gibi ağır bir sorumluluğa sahip olan bilinç, sadece kısa süreli kayıttan sorumludur. Buna karşılık değerlendirme ve düşünme gibi önemli yetkileri olmayan “ara beyin bölgesi”, verileri bilinç düzeyine göndermek gibi başka bir önemli yetkiye sahiptir. Ara beyin diye bilinen “diencephalon” korteks bölgesi ile beyin sapı arasında

⁴²⁵ Burnett, s. 50.

⁴²⁶ Burnett, s. 45.

kalan, talamus ve türevlerinin olduğu, limbik sistemle iş birliği içerisinde olan bölgedir.

Yaşamın ilk yıllarına ait veriler, anılar pek hatırlanmaz. Özellikle 3 yaş öncesi dönemin hatırlanamaması bebeklik ya da “çocukluk amnezi” olarak bilinir.⁴²⁷ Bellek kaybı olarak da bilinen bu amnezinin çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılıkta farklı türleri olduğu gibi, farklı sebepleri de vardır. Çocukluk dönemindeki amnezi insan türünün büyük çoğunluğunda benzer özellikler gösterir. Prefrontal korteksin bebeklik döneminde gelişmemiş olması, yani zihnin bilgiyi henüz işleyememesi, anlamlandıramaması belleğin en önemli yöntemlerinden olan kodlamanın eksik olması elbette deneyimlerin yok olmasına sebep olmaktadır. Ancak her ne olursa olsun belleğin, beynin biyolojik yapısına ait olduğu kaçınılmaz olan bir sonuçtur.

Beynin belleği ile ilgili halk arasında bazı teknik yanılgılar söz konusudur. Özellikle spor salonlarında kabul gören ve hatta bunun için düzenli uyku ve düzenli beslenme gibi tavsiyelerle desteklenen “kas hafızası”⁴²⁸ aslında sadece beyinde ve beynin derinliklerinde oluşan bir izdir. Buradaki tanımlama hatası sonuçla ilgili değil, yöntemle ilgilidir. Bir egzersiz sonucunda değişen kas kütlesi, daha önce yine değiştiyse bu değişim sonrakinde daha kolay olacaktır. Ancak bunu sağlayan şey kas dokusundaki varsayılan bellek değil, beyin organındaki zihindir. Yine bisiklet sürmek ya da yürümek gibi bilinçdışı gerçekleştirilen eylemler “uzun süreli bellek”⁴²⁹ ile mümkündür. Aksi halde atılan her adım, çevrilen her pedal bilinçli düşünmeyi gerektirir.

Uzun süreli bellek nörobilim açısından “hipokampus” diye adlandırılır. Beynin hipokampus bölümü merkez bölgede yer alırken, beş dakika öncesinden yıllar öncesine kadar gerekli olan her şeyi serebral korteks ile eş zamanlı olarak hatırlar ya da hatırlamaya yardımcı olur.⁴³⁰

Yeni bir beceri öğreniminde ise bilinç düzeyi, yani kısa süreli bellek oldukça aktif çalışır. Ancak psikomotor becerilerin öğrenim aşamasındaki bu nöral faaliyet hem yorucu hem de bilincin tek başına altından kalkamayacağı zorluktadır. Bu zorluğu gidermeye çalışan, bilinç-davranış senkronizasyonunu sağlayan birime de

⁴²⁷ Santrock, s. 158.

⁴²⁸ Eagleman, Brain, s. 87.

⁴²⁹ Eagleman, Brain, s. 88.

⁴³⁰ Brett Szymik, “Beyninizde Ne Var?”, ASU – Bir Biyoloğa Sorun, 05.05.2011, <https://askabiologist.asu.edu/parts-of-the-brain>, (12.05.2024), s. 1.

“beyincik”⁴³¹ adı verilir. Bu fazlaca enerji harcayan döngü, beceri ya da bilginin periyodik tekrarlarıyla uzun süreli belleğe aktarılır. Uzun süreli belleğin öğrenmesine katkıda bulunan diğer unsurlar kalıtsal yatkınlık ve coğrafi şartlardır.⁴³² Dolayısıyla beynin bellek kısmı deneyim ve yaşanan ortam gibi dışsal faktörler ve kalıtsal özellikler gibi içsel faktörlerle belirlenir.

İnsan beyninin belleği işlevi açısından nörobilimde 3’e ayrılmıştır: olaysal (epizodik), anlamsal (semantik) ve yöntemsel bellek.⁴³³ Deneyimlenen herhangi bir olay epizodik bellek ile hatırlanır. Semantik bellek ise bir bilginin hatırlanmasına yarar ve o bilgi edinilirken bulunulan mekân ya da olayın bir önemi yoktur. Yöntemsel bellekte de öğrenilen beceriler yer almakta olup bu bellek sayesinde bisiklet ve araba sürmek oldukça kolay hale gelir. Bisiklet örneğinden devam edersek, bisikletten düştüğümüzü hatırlamak epizodik bellek, bisikletin iki tekerlekli olduğunu bilmek semantik bellek ve bisikleti kullanabilmek ise yöntemsel belleği ifade eder.

Beynin ekonomik ve verimli çalışma ilkesi sayesinde öğrenilen şeyler yine uzun süreli bellek dediğimiz beynin bölgesi ve bilinç düzeyinin bir kısmı kullanılarak gerçekleştirilir. Planlama, hayal kurma gibi bilinçli beyin aktivitelerinin gerçekleştiği bölge olan prefrontal korteksin doğrudan alakadar olmadığı zamanlarda uzun süreli bellek sayesinde ortaya çıkan beceriler, Eagleman’ın ifadesiyle “otomatik pilot”⁴³⁴ sayesinde gerçekleşir. Böylece insan yürürken attığı adımları, bir yazı okurken göz hareketlerini takip edip kontrol etmek zorunda kalmaz. Bir becerinin uzun süreli bellek aracılığıyla eyleme dökülmesi, yani bilinç düzeyinin geçici ve kısmi bir şekilde devre dışı bırakılması durumuna “hipofrontalite”⁴³⁵ denir.

Hipofrontalite gündelik yaşantı için kolaylık sağlayan bir olgudur. Söz gelimi biriyle sohbet ederken ağızımızdan çıkan kelimeleri tek tek bilinç düzeyi süzgecinden geçirmeyiz. Bu hem zaman alıcı hem de çokça enerji gerektiren bir durum olur. Beyin hipofrontalite sistemiyle ekonomik verimle çalışmaktadır. Ancak hipofrontalite durumunun aşırılılaşması teknik olarak bilinç ve sinir hastalıkları bağlamında tehlike arz edebilir. Zira hipofrontalite bir bakıma bilinci susturma işlemidir.

⁴³¹ Eagleman, Brain, s. 88.

⁴³² Eagleman, Brain, s. 147-151.

⁴³³ Burnett, s. 47-48.

⁴³⁴ Eagleman, Brain, s. 91.

⁴³⁵ Eagleman, Brain, s. 92.; Canan, s. 284.

Yeni bir dil öğrenme sürecinde düşüncelerimizi ana dilimizde gerçekleştirip, öğrendiğimiz dile çevirmeye çalıştığımız için aksamalar olmaktadır. Dolayısıyla yeni bir dil öğrenmenin en önemli eşiği hipofrontalitedir. Eğer dil öğrenmede ülkemizde yaşanan sıkıntılara eleştiri getirilecekse, hipofrontalite bağlamında yeni dili uzun süreli belleğe taşımaya yardımcı olacak etkinlikler göz önünde bulundurulmalıdır. Üstelik iki dil konuşabilme becerisine sahip bireylerde daha yüksek dikkat düzeyi, muhakeme gücü gibi bilinç gerektiren bilişsel bulgular vardır.⁴³⁶

İnsan bedeninin tümü biyolojik açıdan sürekli olarak değişim halindedir. Söz gelimi kan hücreleri dört ayda bir tamamen kendisini yenilerken, deri hücreleri birkaç haftada bir tamamen yenilenmiş olur. İnsan biyolojik olarak asla yedi yıl önceki aynı kişi değildir. Bu toptan ve sürekli değişime rağmen her insan kendisini hep aynı insan olarak görür ve tanımlar. Bunu sağlayan somut anlamdaki yegâne unsur nöral ağlar, yani bellektir.⁴³⁷

Bu kadar önem arz etmesine ve “benlik” kavramının merkezinde olmasına karşın bellek, oldukça kırılgan yapıdadır. Deneyimlenen hiçbir şey detaylı bir şekilde, bir film şeridi gibi kaydedilmez.⁴³⁸ Anı olarak kabul edilen tüm veriler nöral bağlantılara işlenir ve yeni bir anının daha önce başka veriyle işlenmiş bir bağlantıya işlenmesi oldukça olası bir durumdur. Herhangi bir anıyı hatırlamak, aslında bir anlamda onu yeniden diriltmek, başka bir deyişle kurgulamak demektir.

Beynin maruz kaldığı en zorlu konu zamandır. Anı dediğimiz kavram en nihayetinde geçmişte yaşanmış ve bitmiş bir olaydır. Dolayısıyla geçmişte yaşanmış bir olayı, yani bir anıyı hatırlamak nörobilime göre biyolojik bir yapıdaki bağlantıyı harekete geçirmektir. Ancak zaman bizzat anıları eskitip yok etmez. Anıların en büyük düşmanı, nörobilimin kabulüne göre diğer anılardır.⁴³⁹ Yukarıda da bahsedildiği gibi nöral bağlantılar sonsuz sayıda değildir ve insan belleği verileri ilişkilendirme yöntemiyle kaydeder.

Bir anıyı farklı zamanlarda, farklı şekilde hatırlamak, ilişkilendirme yönteminden kaynaklıdır. Beyin hiç olmadık bir anda herhangi bir koku ya da sesi algılayarak, “hiç alakası olmayan” bir anıyı hatırlayabilmektedir. Bilinç düzeyi bu

⁴³⁶ Santrock, s. 306.

⁴³⁷ Eagleman, Brain, s. 22.

⁴³⁸ Eagleman, Brain, s. 23.

⁴³⁹ Eagleman, Brain, s. 25.

alakayı kuramasa da verilerin işlendiği nöral bir ağda bir anı başka bir anının içindeki kokuyla ilişkilendirilebilir.

Geçmişle ilgili hatırladıklarımız oldukça kırılgan bir yapıya sahip olmakla beraber, bu hatırlanan olay örgülerindeki boşlukları ya da basitlikleri beyin, elden geçirerek absürt olmayacak eklemelerle yeniden kurgular.⁴⁴⁰ Bu tür uydurma ve süslemeler esasında yalanın konusudur. TDK'ya göre yalan, gerçeğe uymayan, doğru olmayan söz demektir. İnsan, yalan “yeteneği” sayesinde kitle ya da sürü değil de toplum inşa edebiliyor. Biraz açmak gerekirse; insan, kendisini öne çıkarmak, korumak; diğer insanlara karşı kibar olmak ve başkalarına zarar vermek gibi sebeplerden yalan söyler.⁴⁴¹

Dean Burnett zihin ve bilinç kavramlarını beyne indirgediğinden, benliği de beyin bağlamında ele almaktadır. İşlevsel olarak da bu beyin, benliğin kendisini iyi hissetmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda da belleğin kullanımında beyin anıları yanlı olarak ele almaktadır. Belleğin yanlı ele alınması bazen hatıraların yanlış kaydedilmesi bazen de yanlış sunulmasıyla sonuçlanır. Bir başka unsur da Burnett'a göre hatıraların öznesi olan benliğin olduğundan fazla abartılmasıdır.⁴⁴²

Kişi belleğinden gelen bu doğru olmayan anılara en başta kendi inanmaktadır. Zihnin bu çarpıcı yönü nörobilimde egoyla açıklanmaktadır.⁴⁴³ Söz gelimi iki hisse senedinden birini tercih etmek zorunda kalan bir yatırımcı, tercihinin kârlı çıkarmaması sonucunda bunu en iyi ihtimalle mantıklı bir zemine oturtmaya çalışacaktır. Ya da rast gele bir hisseyi seçen yatırımcı, iyi kâr elde ettiğinde becerinin kendisine ait olduğunu düşünecektir. Zihin için önemli olan egonun tatmin olmasıdır; özellikle de bilinçdışı doğrudan egoya hizmet etmektedir. Özetle nörobilimsel açıdan beyin, bilinçdışı aracılığıyla bellekte birtakım eksiltmeler ya da belleğe birtakım eklemeler yaparak egonun tatmin olmasını sağlar. Böylece bilinç düzeyi de sezgisel olarak kontrolün kendisinden olduğunu hisseder.

İnsanın toplumsal bir varlık olması nasıl gerekliyse, toplumsal bir varlık olarak kalabilmesi için “yalan söylemesi” de öyle gereklidir. Yalan, insanın doğasında

⁴⁴⁰ Eagleman, Brain, s. 27.

⁴⁴¹ Paul Ekman, “Yalan Söylemenin Sosyolojik ve Psikolojik Yönleri”, **Herkes Yalan Söyler: Ama Neden? Ne Tür Yalanlar Söylüyoruz ve Bu Sahtekarlığın Sonuçları Ne?**, 02.09.2020, <https://evrimagaci.org/s/9282>, (02.11.2023), s. 1.

⁴⁴² Burnett, s. 59.

⁴⁴³ Burnett, s. 60.

olmakla beraber aynı zamanda bir gerekliliktir. Zira insan, kimsenin olmadığı yerde davrandığı ve hissettiği gibi başkalarının yanında davranmaz, davranamaz. İnsanın bu olduğu gibi görünmeme durumu aslında teknik olarak yalan ile açıklanır. Aksini ifade etmek başka bir yalan türüdür. Zira insan, yalnızken yaptığı her davranışı toplum içinde gösteremez. Aksi halde içinde yaşadığı ya da yaşamak istediği toplum tarafından dışlanır. Burada kastedilen yalan, sosyal kaygılarla sergilenen ve doğal olmayan davranışlardır. Diğer taraftan bir başkasını kandırmak, bir menfaat doğrultusunda aldatmak, hile yapmak gibi hukuk ve ahlak açısından olumsuz kabul edilen yalan etik kapsamındadır. Yalan konusunun etik açısından açmazı, yalan söylemeyerek değil, yalan söylemeyi gerektirecek davranışlarda bulunmamak ve kimse görmese de “kötü” olanı ortaya koymamaktır.

Belleğin sürekli olarak değişim tehdidi altında olması ve hatta değişmesi insan hayatında birtakım olumlu sonuçlara da hizmet etmektedir. Söz gelimi bellekte bilinçdışının belli esnetmeler yapması, sürekli olarak, hayatının her alanında karar vermek zorunda olan insan için özgüven sağlayarak kararların kolay ve pratik bir şekilde alınmasını sağlar. Bu gündelik akışı kolaylaştırmakla beraber beynin, dolayısıyla da egonun konforunu artıran bir husustur.

Bellekte yanlılığın zayıf olduğu insanlarda karamsarlık ve dolayısıyla kararsızlık daha fazladır. Buna bağlı olarak gündelik akış zayıflamakta; kariyer ve aile planlamaları riske girmektedir. Kariyer ve aile planlamaları ise hem evrimsel açıdan biyolojik olarak insanın hayatta kalma ve üreme mottosunun sac ayaklarıdır hem de etik açısından insanların hayatın anlam kaygısını tatmin edebilen unsurlardır. Nörobilimsel ve evrimsel açıdan zihin, yüzyıllar boyunca bunu tecrübe etmiş, buna göre refleksler geliştirmiş, bu refleksleri kalıtsal olarak bugünlere kadar taşımıştır. Bu gerçekliklerin bugünlere kadar gelmesi ve beynin bilinçdışı tarafından hesaplanıp tasarlanması ve ona göre şekil alması da yine insanın bilinç düzeyinin yetişemeyeceği oranda geniş ve kompleks bir durumdur.

Dean Burnett’a göre beynin bellek sistemi manipülasyonlara açık bir şekilde çalışır. Bu sadece duyuların yanılabilirliği ile alakalı değil; aynı zamanda zihnin otorite olarak kabul ettiği kimseler tarafından kolay bir şekilde ikna edilebilmesiyle de ilgilidir.⁴⁴⁴ Beynin belleği, bilinçdışı dediğimiz olgunun önemli bir bölümünü teşkil

⁴⁴⁴ Burnett, s. 65-66.

etmektedir. Dolayısıyla beynin bu bölümünde ya da işleyişinde bilincin kontrolü doğrudan söz konusu değildir.

Beynin ya da bilinçdışının manipölasyonlara açık olması modern dünyada hukuk, ticaret, sanat ve reklamcılık gibi alanlarda etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Reklamlarda nesneler üzerinde kullanılan bir renk, marka üzerindeki kalite algımızı olumlu yönde etkileyebilmektedir. Yine özellikle kurumsal şirketlerin satış mağazalarında, satış danışmanlarının yetenek ve öğrendikleri satış tekniklerini kullanarak yüksek hedefli satış cirosunu yakalamaları bilinçdışı, beyin ve belleğin ne kadar etkilenebilir olduğunu göstermektedir.

Zihnin ve belleğin dışarıdan müdahale ile etki altına alındığı ve hatta bellekteki verilerin değiştirilebilir olmasının yanında bir de biyolojik sebep ya da bozukluklardan kaynaklı bellekte kesinti ya da bozulmalar olabilmektedir. Nörofibril adı verilen yapılar özellikle yaşlılıkta proteinlerin çözülmesiyle karmaşık bir hale gelerek bilincin belleğe erişimi imkânsız hale gelmektedir.⁴⁴⁵ Bellekte veri sağlam bir şekilde dursa da belleğe erişecek yetenekler yok olmaktadır.

Öznel bir yapıya sahip olan bellek, dışsal ya da içsel faktörlerden kaynaklı kasıtlı ya da kasıtsız değişimlere uğrayabilmektedir. Bu durum hem zihni oluşturan nöral ağların sınırlı olmasından hem aynı sinaps üzerine birden fazla veri kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca zaman faktörü süreç içerisinde bellekte yer alan herhangi bir veriyi önem sıralamasında arkalara iteceğinden o veri bozulmaya ya da unutulmaya sebep olabilir.

İnsan belleğinin yüzde yüz şekilde hatasız olmaması genel olarak nörobiyolojik olarak açıklanabilmektedir. Yine bazı hastalık ya da travmalar belleğin bozulmasına sebep olmaktadır. Ancak bellekte oluşabilecek hata, değişim ve unutmalar etik açıdan bazı problemlere yol açabilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Burnett, Eagleman gibi nörobilimcilerin benliği oluşturan bir unsur olan belleği, beyin organında ve nörobiyolojik olarak açıklama eğiliminde olduğu görünmektedir. Modern bilim bulgular ve nörobilimsel çalışmalara bakıldığında, belleğin beyinde biyolojik bir karşılığının olmadığını söylemek bir hayli zor görünmektedir. Nörobilimcilerin de benlik, irade gibi felsefede

⁴⁴⁵ Burnett, s. 67.

soyut kabul edilebilen olguları maddeci bir yaklaşımla beyne indirgeyip biyolojik işleyişle açıklamasında bellek sisteminin önemli bir payı vardır.

Beyin organında gerçekleşen zihinsel faaliyetler nörobilimsel açıdan elbette açıklanabilir. Ancak bellek sisteminin metafiziksel bir motivasyonla şekillenmesi ne kadar bir varsayım ya da felsefi bir söylemse, canlılığın devamını temel motivasyon olarak kabul eden maddeci, evrimci bakış açısının da belleği bu açıdan açıklaması bir o kadar varsayım veya felsefi söylemdir. Nöronlar arası bağlantılara anıların kaydedilmesini, sürekli yenilenen nöronların tek başlarına amaçlayabilmeleri imkânsız sayılabilecek bir olasılıktır. Bu açıdan nörobilimsel çalışmalar yöntem ve bulgular itibarıyla olumlu; sonuçlarını dayandırdıkları maddeci yaklaşımlar itibarıyla ise sorunlu görünmektedir. Diğer bir ifadeyle nörobilimsel çalışmaların salt fizikalist açıdan ele alınması hem felsefi açıdan sorunlu görünmekte hem de bilimsel ilkelere uymamaktadır.

3.3. BELLEĞİN VE DAVRANIŞLARIN ZAMANSAL VE DENEYİMSEL DEĞİŞİMLERİNİN AHLAKİ YÖNÜ

Nörobilim, insan karakterinin oluşumunda kalıtsal ve deneyimsel etkileri kabul etmektedir. Zihnin bellek tarafı da karakterin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Nörobilime göre özellikle karar verme sürecinde, zihnin demokratik nöral yapısında bellek en güçlü grubu oluşturmaktadır. Zihne gelen yeni duysal veriler, bilinçli korteks bölgesiyle problem çözme yeteneği sayesinde bellekteki var olan verilerle sentezlenerek karar olarak işlenir. Verilen her bir karar sonuçları itibarıyla zihinde, bellekte yeni izler bırakmaktadır. Bu sonuçların bellekte bıraktığı izlerin kümülatif toplamına deneyim ya da tecrübe denir. Kümülatif olması bakımından tecrübenin içerisinde sadece öğrenilen bilgiler değil, aynı zamanda kalıtsal yönler de vardır.

Tecrübeyi bellek olarak ele aldığımızda değerler açısından birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bir zihnin ortaya koyduğu bir karar, her zaman ortaya koyacağı karar olmayabilir. Hayatı boyunca öğrenme, gelişim ve tekâmül sürecinde olan insan için belleğin, yani karakterin stabil olması nörobiyolojik bir varlık olan insan unsuruna mekanik bir anlam yüklemesi olur. Gündelik yaşantılardan örnek vermek gerekirse

insanların siyasi düşüncelerinin, dini inançlarının, sevdiği yemeklerin değişebildiği görülmektedir. Bu değişimlerin temelinde elbette deneyimler yatmaktadır.

Ayrıca bazı kalıtsal özelliklerin, insanın biyolojik gelişimi tamamlandıktan sonra ortaya çıktığı saptanmıştır. Buna göre gelişimin çok dinamik olduğu bebeklik, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde kalıtsal özellikler kendini göstermezken, yetişkinlik döneminden itibaren, biyolojik ve nörolojik gelişimin yavaşlaması veya durmasıyla genetik özellikler kendisini göstermektedir.⁴⁴⁶

Aynı konuyla alakalı zamansal açıdan farklılık arz eden hatıralarda beyin, daha eskileri yermekte oldukça cömert ve alçakgönüllü bir tutum içerisindedir. Aslında bu da egonun bir aldatma çabasıdır. Daha eskileri daha çok eleştirerek yakın geçmişi övmeye çalışır. Bunun sebebi de mevcut profilin zamansal açıdan daha yeni hatıralara daha yakın oluşudur.⁴⁴⁷

Karar vermelerde zamansal etkilerin farklarını ölçmek için yapılan bir deneyde katılımcılara basit bir soru soruldu: şu anda 100 dolar mı, yoksa haftaya 110 dolar mı? Cevapların çoğu 100 dolar lehine çıkmıştır. Sonrasında soru ufak bir değişiklik göstermiştir: 52 hafta sonra 100 dolar mı, yoksa 53 hafta sonra 110 dolar mı? Aradaki zaman farkı yine bir hafta olmasına rağmen cevabın yönü aynı oranda 110 dolara doğru değişmiştir.⁴⁴⁸ Bankacılık sisteminde kullanılan kredi satışları da benzer teknikle yapılmaktadır. Verilen borçlar faizle bir şekilde temin edilse de müşteriler zamansal faktörün etkisiyle borçlanmayı kabul edebilmektedir. Bu durum insan nörobiyolojisinin zamanı gerçek olarak kabul etmesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla insan karar vermelerinin zaman kavramına tâbi olduğu aşıkardır. Elbette yaşantılar da zamanın birer parçası olarak geçmişte yer almaktadır. İnsan açısından zamanın geçmiş yönü beynin bellek yönüyle ilgilidir.

Nörobilimsel çalışmalar beynin bellek ile ilgili işlemlerinin şakak lobundan geçmekte olduğunu kabul etmektedir. O bölgeden cerrahi operasyon geçirmiş hastalarda, yeni yaşantıların belleğe aktarılmadığı ve yeni hatıraların oluşmadığı gözlemlenmiştir.⁴⁴⁹ Bu durumda hastalar bellek konusunda operasyon öncesi hatıralarla yetinmek zorundadır (amnezi). Aslında bu durum bize, yaşlandıktan sonra

⁴⁴⁶ Burnett, s. 129.

⁴⁴⁷ Burnett, s. 64.

⁴⁴⁸ Eagleman, Incognito, s. 117-118.

⁴⁴⁹ Burnett, s. 68.

sadece ve sürekli olarak eskileri anlatanları hatırlatmaktadır. Zira yaşlanan beyinlerde belleğe yeni veri girişi de azalmaktadır. Dolayısıyla yaşlılıkla beraber biyolojik olarak küçülen ve sulanan beynin aynı zamanda şakak lobu da olumsuz bir şekilde etkileneceğinden bellekle ilgili işler artık ters gidecektir.

Beynin bellek sistemi hipokampus aracılığıyla veri girişi sağlamaktadır. Duyular ya da bilincin akıl yürütmeye elde ettiği veriler hipokampus süzgecinden geçtikten sonra beynin bellekle ilgili yerlerine örüntüler şeklinde işlenmektedir. Hipokampus bölgesi de oldukça hassas ve kırılğan olduğundan bellek konusu insan beyninde deyim yerindeyse pamuk ipliğine bağlıdır. Bunun yanında hipokampusun zarar görmesi demek hafıza yitimi demek değildir. Hipokampus veri girişiyle ilgili bölge olduğundan, kendisine zarar geldiğinde yeni veri girişlerinde aksamalar olacaktır.⁴⁵⁰ Dolayısıyla eski verilerin olduğu belleğe erişim hala açıktır. Eski verilerin olduğu belleğe ulaşımın tamamen kesilmesi demek bilinçdışının, yani karakterin yok olması demektir.

İnsan belleğiyle, yani bir bakıma insan karakteriyle, ahlakıyla ilgili düşünce tarihinde birbirinden farklı üç temel yaklaşım vardır. Bunlardan ilki insan ahlakının, huyunun değişmeyeceğini ileri süren görüştür. Buna göre insanın tabiatı doğuştan bellidir ve bu formatın değişmesi mümkün değildir. İnsan doğumundan itibaren iyi ve kötü huyları barındırır ve değer üretme kaygısıyla tercih edip benimsemediği karakteristik özellikleri bünyesinde yük olarak taşır. İkinci görüş tabîi olan huyun değişmeyeceği ancak kesbî denilen kazanılmış huyların değişebileceğini ileri sürer. Başka bir ifadeyle insan doğuştan olan, yani kalıtsal olan özelliklerini korumakla beraber sonradan öğrenme ve deneyimsel olarak elde ettiği özellikleri değiştirebilir özelliktedir. Üçüncü olarak nitelenen görüşe göre ise hiçbir ahlaki özellik ya da tabîi huy dediğimiz kalıtsal etki kabul edilmez. Bunun yerine insan dünyaya temiz ve her türlü yönlendirmeye ve değişime açık bir şekilde gelir.⁴⁵¹ Elbette bu görüş ve düşünceler, düşünce tarihinin “armchair felsefesi” olarak da adlandırılan hiçbir somut veri, bilimsel dayanak, delil ve deney olmadan, salt olarak akıl yürütme ve varsayımlar ile elde edilmiştir.

⁴⁵⁰ Burnett, s. 71.

⁴⁵¹ Erdem, s. 66-69.

Bir kimsenin verdiği tüm kararları bilinç ve belleğini kullanarak verdikten sonra belleğin devre dışında kalması, sonraki kararların tamamen analitik olabileceğini göstermektedir. Üstelik karar vermek de teknik olarak eskisi kadar kolay ve net olamayacaktır. Bellek devre dışı kalacağından duygulara da yer olmayacaktır. Ayrıca aile, akraba ya da ulus gibi aidiyetler de artık söz konusu olmayacaktır. Elbette tüm bunlar çok az görülmüş vakalardır. Biz burada hafıza yitiminin tek başlıkta ele alınmaması gerektiğini savunmaktayız. Yaygın olan hafıza yitimi vakaları da şakak lobuna bağlı hasarların meydana geldiği hipokampus ağırlıklıdır. Dolayısıyla yaygın olan hafıza yitimi vakalarının aslında yeni hatıra oluşturmamak ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

İnsan vücudundaki tüm hücreler birkaç ayda bir tümüyle değişmektedir. Ancak tüm hücreleri ve dolayısıyla da deneyimlerin saklandığı nörobiyolojik yapıların değişmesi insan sorumluluğunun devamlılığına engel olmamaktadır. Bir insanın işlediği suç üzerinden yıllar geçse de o insanı masum kılmamaktadır. Elbette bu sorumluluğun toplum vicdanında temeli olduğu gibi insan biyolojisinde ve belleğinde de temeli vardır. İnsanın ahlaki ve genetik bütünlüğünü sağlayan şey, insanı oluşturan hücre denilen yapılar değil, bu yapılar arasında gerçekleşen bilgi transferleridir. Bilgi enformasyonu sayesinde önceki ve sonraki hücreler arasında zamandan bağımsız ya da zamana rağmen bir benlik bütünlüğü vardır.

3.4. REFLEKSLER

Tüm canlı türleri yaşamla buluştuğunda gerek anne karnında gerek doğumdan sonra; memeliler dışındaki türlerde ise kabuğu kırdıktan sonra kendilerine bir şeyler öğretilmesini, anlatılmasını beklemezler. Bazı denetim dışı, otomatik tepkiler kalıtsal yolla aktarılır ve bu tepkiler yaşamla beraber başlar. Refleks olarak adlandırılan bu kavram uyarıcıya karşı yapılandırılmış tepkilerdir.⁴⁵² Reflekslerin büyük çoğunluğu tüm insanlarda ortak olmasına rağmen, her bir refleks gerçekleştiği kişinin benliğinde bir paya sahiptir.

Refleksler, sinir sisteminin ortaya koyduğu, bilinçsiz ve hızlı tepkilerdir. Örneğin bir bebek yüksek ses duyduğunda “moro refleksi” devreye girer; sinir sistemi

⁴⁵² Santrock, s. 126.

bunu tehlike olarak algılar ve gözlerini kapatır, başını geriye yaslar, ayak ve kollarını ileri atar. Ya da yeni doğmuş bir bebekte “arama refleksi” sayesinde emme gerçekleşir.⁴⁵³ Bu bakımdan refleksler hayati önem taşıyıp, yaşamın devamlılığı için vazgeçilmez noktasındadır. Memeliler dışındaki türlerde de durum farklı değildir. Reflekslerin temel motivasyonu yaşamdır. Böcek türlerinde de en ufak bir tehlike olasılığına hızlıca kaçma refleksi görülür.

Refleksler bilinçli düşünmenin olduğu korteks ya da duyuşal verilerin işlenip saklandığı limbik sistemden bağımsız, genellikle beyin sapı ya da omurilik bölgelerinin üstlendiği davranışlardır. Bilinçli düşünme gerektirmedikinden refleksler hızlıca gerçekleşir. Hatta refleksler bilinçle kontrol edilmeye başladığında tehlike olasılığı artar. Yaşamın güvencesinin önemli bir kısmını refleksler sağlamaktadır.

Korteks bölgesi gelişmemiş türlerdeki refleksler daha kompleks yapıdadır. Elbette bunda en büyük pay genetiğe aittir. Refleksler öğrenme gerektirmez. Öğrenme gerektirmedikinden hayata tutunma ve uyum sağlama konusunda canlılara büyük fayda sağlamaktadır.

İnsan davranışlarına bebeklik döneminden itibaren baktığımızda, insan zihninin “boş levha” olarak ifade edilmesi pek mümkün görünmemektedir. İnsan biyolojisini de içine alan atomlar dünyası varlık sahasında milyarlarca yıllık deneyime sahiptir. Nörobilimin kendisini dayandırdığı evrim teorisine göre milyonlarca yıllık canlılık deneyimiyle beraber genetik faktör, insan beynini çok incelikli bir varlığa dönüştürmektedir.⁴⁵⁴ Eagleman da insan zihninin doğuştan “boş levha” olmadığını, kalıtsal miras ve kalıtsal yatkınlıklarla açıklamaktadır.⁴⁵⁵

Genetik faktörlerin nörobilim açısından önemli olması birçok deneysel çalışmayla temellendirilmiştir. Bunlardan birisi de civcivlerin “haç” görünümlü nesnelerden korktuklarını konu alan çalışmadır. Civcivlerin daha önce deneyimleri olmadığı halde kalıtsal olarak öğrendikleri korku sebebiyle yırtıcı kuşlara benzeyen bu simgeden korkmaları doğuştan gelen bilgileri doğrulamaktadır.⁴⁵⁶ Yine henüz 4-5 aylık bebeklerin ya da bazı maymun türlerinin deneyler sonucunda adalet duygusunu taşıdıkları ortaya konmuştur.⁴⁵⁷

⁴⁵³ Santrock, s. 126.

⁴⁵⁴ Canan, s. 73.

⁴⁵⁵ Eagleman, Incognito, s. 84.

⁴⁵⁶ Canan, s. 75.

⁴⁵⁷ Canan, s. 77.

Bazı hormonların salgılanması için belli sinir uçlarının tetiklenmesi gerekmektedir. Söz gelimi meme bezinden hipotalamus bölgesine uzanan sinir ağları sayesinde arka ve ön hipofizler devreye girerek hem süt üretimi gerçekleşir hem de süt fışkırması sağlanır.⁴⁵⁸ Fakat tüm bu işleyişi materyalist bir şekilde ele alıp hormonal etki-tepki olarak değerlendirmek varlığın muazzam işleyişini sıradanlaştırmak anlamına da gelmektedir. Zira çalışmamız boyunca ele aldığımız beyin organının zihinsel yönü varlığa değer biçerken varlıktaki işleyişe salt mekanik anlam yüklememektedir. Bunun yanında hem ontolojik hem de hem de etik anlamlar arayan insan zihni, bu işleyişe metafizik temellendirmeler arayışındadır. Nörobilimsel yaklaşımların zihin konusunda ihmal ettiği konulardan birisi de zihnin bu arayışını göz ardı etmesidir.

İhtiyaç sahibi bir insana yardımda bulunmak, bir insana sevgiyle sarılmak, bir arkadaşın bir eylemini beğendiğini ifade etmek gibi davranışlar biz farkında olmadan vücudumuzda oksitosin hormonu salgılamaktadır.⁴⁵⁹ İnsan beyinde veya bedeninde insan ruhuna iyi gelebilecek hormonların salgılanmasını anlamsız refleksler olarak değerlendirmek insan bedenindeki milyarlarca hücrenin tesadüfen ve sürekli olarak bir anlam oluşturmaya çalıştığını söylemek demektir. İnsanı mutlu etmeye yarayan, insana iyi gelen davranışların fizikalist anlayıştaki etik zemini bir anlam ifade etmemektedir.

Sonuç olarak refleksler insanda doğuştan var olan, bilinç gerektirmeyen, büyük oranda beyin sapı ile gerçekleştirilen ve insanın yaşam serüvenine tutunmasına büyük ölçüde katkı sağlayan davranışlardır. Burada reflekslerle karıştırılmaması gereken davranışlar ise sonradan öğrenilmesine rağmen refleks gibi bilinç gerektirmeyen etkinliklerdir. Refleksler beyin sapında yer alan nöral faaliyetlerle gerçekleştirilirken sonradan öğrenilip “otomatik pilot” ile gerçekleştirilen eylemler ise motor korteksi ya da limbik sistemle gerçekleşir. Dolayısıyla refleks denilen davranışlar diğer bilinçdışı etkinliklerle karıştırılmamalıdır. Diğer taraftan nörobilimsel açıdan refleksleri sadece fizikalist yaklaşımlarla ele aldığımızda yukarıda bahsettiğimiz değer ve anlam yönünden açıklanamayacak ölçüde zorluklarla karşılaşırız.

⁴⁵⁸ Canan, s. 79.

⁴⁵⁹ Canan, s. 82-83.

3.5. DUYGULAR

Söz konusu duygular olduğunda mantıksal yön ve fayda-zarar matematiği arka planda kalır. Değerlerin söz konusu olmasının sebebi de büyük ölçüde duyguların devreye girmesidir. İnsanı hayvanlardan olmasa da yapay zekâlı robotlardan ayıran en önemli unsurlardan birisi de karar vermede duyguların payının önemli ölçüde büyük olmasıdır.⁴⁶⁰

Eğitim bilimleri açısından ele alındığında duygular genellikle his ya da duygulanım diye tanımlanmaktadır.⁴⁶¹ Ancak duygu durumlarında insan vücudundaki hormonal değişimlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Nitekim hormonal değişimler de beynin bir konu hakkında içsel ya da dışsal olarak karar vermesiyle oluşmaktadır. Söz gelimi korkma duygusu bile zihnin, bir tehlikenin olduğuna karar vermesiyle ortaya çıkar. Bu bakımdan duyguların bağımsız, hissi bir olgu olduğunu söylemek hatalı olacaktır. Duygular bilgi işleyen zihnin bir yöne meyletmesiyle ortaya çıkan hormonal değişikliklerdir.

Duyguların ortaya çıkması büyük oranda kalıtsal şekilde gerçekleşir. Mesela doğumdan bir ay sonra refleksif gülümsemeler başlar. Bununla beraber duygular hem yaşamın devamı için gereklidir hem de duygu sahibi varlığın memnuniyet ölçüsüdür. Doğumla beraber gelen sevinç, kızgınlık, korku gibi duygular karşılaşılan durumu devam ettirmek ya da engellemek için hem dışarıya hem zihnin kendisine verdiği mesajdır. Doğumla başlamayan ancak kalıtsal yatkınlığın olduğu kıskançlık, empati ve utanç gibi “öz bilinç duyguları” ise öz farkındalık gerektirmektedir.⁴⁶²

David Eagleman duygusal durumları, yani duyguların ortaya çıkmasını kalıtsal yatkınlıkla beraber, duyguları ortaya çıkarabilecek deneyimlerin nöral ağlara dönüşmesiyle açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle hormonal yapıyı ve kalıtsal yatkınlığı bir kilit olarak görürken, deneyimleri ise o kilitleri açan anahtar olarak görmektedir.⁴⁶³ Dolayısıyla Eagleman’ın, duyguları zihinsel birer eğilim ya da yönelim olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Fizikalist bir sonuca çıkan bu nörobilimsel yaklaşımın diğer

⁴⁶⁰ Eagleman, Brain, s. 119.

⁴⁶¹ Santrock, s. 179.

⁴⁶² Santrock, s. 180-181.

⁴⁶³ Eagleman, Incognito, s. 91-92.

nöral meselelerde olduğu gibi duygular konusunda da değerlerle ilgili bazı sorunlarının olduğu görünmektedir.

Nörobilimsel açıdan duygular, insan türünün hayatta kalmasını sağlayan hormonal bir unsurdur. Öfke, stres, kaygı, sevgi gibi duygu durumları beyinde birtakım etkinliklere yol açar. Bu sayede insan zihni hem ânın içinde kendisini korumaya ya da yaşatmaya çalışır hem de ondan sonraki süreçlerde olası riskleri hesaplamak için, yaşadığı duygu durumlarını belleğine kaydeder.

David Eagleman da duygusal eğiliminin zeminini evrim teorisiyle oluşturur. Ona göre canlı türleri tercihlerini yine kendi türleri arasından yapmaktadır. Söz gelimi bir insan bir kurbağadan etkilenmemektedir. Ayrıca Eagleman beslenme konusunda da beğenileri fayda ile ilişkilendirir. Yumurta ya da patates örneği veren Eagleman, insanın bu besinleri lezzetli bulmasını moleküler dizilime değil, bu besinlerin insan biyolojisine faydalı olmasına bağlamaktadır. Ona göre hiçbir şey kendiliğinden lezzetli ya da tiksindirici değildir.⁴⁶⁴ Eagleman yine ergenlik dönemi için insandaki fizyolojik değişimlerin, aslında üremeye hazır olduklarının mesajı olarak görmektedir. Kadın ve erkeklerde görülen fizyolojik değişimler, Eagleman’a göre bir tür hormonal çağrıdır. Bu doğrultuda da Eagleman insanların değerlendirme olarak ortaya koyduğu “güzel”, “çekici”, “çirkin” gibi tutumları hormonal tepki olarak görmektedir.⁴⁶⁵

Eğilimlerde fayda ilişkisini daha soyut şeylerde kullandığımızda aynı sonuçlara ulaşmamız mümkün olmayabilir. Söz gelimi bilinen insanlık tarihi boyunca inanç, insanlar için vazgeçilmez ve tercih edilen hatta duygu geliştirilen bir olgu olmuştur. Buna göre inançların faydalı olduğu sonucu kaçınılmazdır. Oysa nörobilimsel yaklaşımlarla beraber Eagleman da inanç konusunu doğrudan bu şekilde değerlendirmemektedir.

İngilizcede “üzgün” anlamına gelen “sad” kelimesinin açılımı “mevsime bağlı depresyon” anlamına gelen “seasonal affective disorder” karamsarlık ve depresif gibi çağrışımlar yaratmaktadır. Tarihsel süreçte güneşe bağımlılığın ve güneşle yaşamının yüksek olduğu insan türünde güneşin olmadığı ya da az olduğu durumlarda mutsuzluk durumu artmaktadır. Uyku ve depresyon vücuttaki melatonin ve serotonin dengesiyle ilgilidir. Sanayi devrimiyle beraber doğadan ve güneş ışığından uzaklaşan insan

⁴⁶⁴ Eagleman, Incognito, s. 76-77.

⁴⁶⁵ Eagleman, Incognito, s. 92.

türünde duygusal değişim olumsuz yönde şekillenmiştir. Uyumadan önce telefon ekranlarının ışığına maruz kalan gözlerden beyne gelen sinyallerle serotonin hormonu artarak kaliteli ve derin uykuyu sağlayan melatoninin az salgılanmasına sebep olarak sabah uyanmalarını zorlaştırmakta ve duygu durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle “Z kuşağı”nın yaşadığı memnuniyetsiz ve hayata karşı isteksizlik tavrının altında yatan en önemli sebeplerden birisi beyindeki bu yanılının sonucu olan hormonal karmaşalardır. Ayrıca uyumadan önce perdelerin, güneşliklerin çekilmesi, yani sabah gün ışığının kademeli ve doğal bir şekilde odaya girmesini sağlamak mutlu ve uykuyu almış bir şekilde uyanmaya sebep olur. Zira beyin doğal ve kademeli bir şekilde aldığı gün ışığı sayesinde beyin ve vücut serotonin salgılayarak hormonal dengeyi sağlar. Nitekim düşük serotonin seviyesi depresyonla ilişkilidir.⁴⁶⁶

Uykunun önemi ve başka yönü ise uykunun kalitesiyle ilgilidir. Araştırmalar derin ve kesintisiz uykunun bireyin psikolojik sağlığını olumlu etkilediğini göstermektedir. Ayrıca uykusuzluk yaşayan ve derin uykuya dalmayan çocuklarda daha depresif sonuçlar görülmüştür.⁴⁶⁷

Sonuç olarak vücudun *doğal* taleplerine ket vurulması, hormonal tepkiler doğurmakla beraber uzun vadede, tüm hayatı etkileyecek zihinsel ve duygusal sonuçlar doğurabilmektedir. Zihin dünyasını etkileyebilecek hormonal dengesizlikler elbette gündelik hayatı hem karar verme açısından hem de bilinç düzeyi açısından olumsuz etkileyecektir.

Eagleman duyguları soyut bir altyapıyla açıklamamaktadır. Ona göre duygular, aslında nöral faaliyetlerin bir bölümünü teşkil eder. Eagleman duyguları, bilinç ve bilinç dışı ayrımı yaparak bilinçdışında konumlandırmaktadır. Bu açıdan da bilincin varlığını kabul etmekle beraber, bilinci nicel anlamda oldukça dar bir alana sıkıştırmaktadır. Böylece bilincin nitelik olarak öneminden söz etmemektedir.⁴⁶⁸

İnsan beyninin nöral yönünü akılcı ve duygusal olmak üzere ikiye ayıran Eagleman, akılcı yönünün dış dünya ile ilgilendiğini; duygusal yönünün ise vücudun iç durumunu izlediğini söylemektedir. Ona göre duygusal yön, insanın karşılaştığı durumlar karşısında, sonraki adımı tahmin etmeye yaramaktadır. Söz gelimi insanın eve döndüğünde banyoya ya da yatak odasına gidecek olmasını vücudun iç durumları

⁴⁶⁶ Nazlı, s. 64-65.

⁴⁶⁷ Santrock, s. 212.

⁴⁶⁸ Eagleman, Incognito, s. 112.

belirlemektedir.⁴⁶⁹ Görüldüğü üzere Eagleman irade ve karar verme konusunda duyguları, yani bilinçdışını merkezi konuma yerleştirmektedir. Dolayısıyla insanın verdiği kararlar bilinçdışı kaynaklı ortaya çıkar. Buna göre bilinçdışı neyden teşekkül ediyorsa karar veya irade de o teşekkülün unsurlarından meydana gelmektedir. Madde ve deneyimlere indirgenen iradede sorumluluğun kime ait olduğu sonucuna ulaşmak neredeyse imkansızdır. Bilinçdışını iradenin kaynağı olarak kabul etmek hem iradenin özgürlüğünü çıkmaza sokar hem de yükümlülükler açısından etik sorunlar doğurur.

Doğumla beraber ya da doğum sonrası oluşan; bilinç gerektiren ya da bilinçdışı gelişen tüm duygular insan benliğinin birer parçasıdır. Benlik, insanın hem nörolojik hem biyolojik hem de fizyolojik tüm unsurlarının bir araya gelmesiyle ortaya koyduğu özgün bir olgudur. Bunun yanı sıra benlik, insanın inancını, değerlerini ve felsefesini kapsayan en önemli kavramdır.

Nörobilimciler benlik kavramını maddeci bir anlayışla biyolojik bir organ olan beyne indirgemektedir. Elbette benlik insan nörobiyolojisini de kapsamaktadır. Ancak bunun fizikalist çerçevede beyin organıyla sınırlandırılması bir hipotez sonucu olup, bilimsel bir ifade değildir. Söz gelimi benliğin bir unsuru olan bilinç kavramı nörobilimsel olarak gerek konumu gerek işlevi gerekse mahiyeti açısından uzlaşım sağlanmış bir kavram değildir. Bu gibi açmazları gidermek adına nörobilimsel çalışmalarda herhangi bir felsefi tutuma bağlı kalmak bilim tarihi açısından da sorunlu görünmektedir.

⁴⁶⁹ Eagleman, Incognito, s. 113.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİLİNÇ

4.1. BİLİNCİN FELSEFİ VE NÖROLOJİK TANIM VE YÖNLERİ

Nörobilim zihnini, konfor merkezli ve enerji verimliliği prensibiyle çalışmakta olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı da “dışarıda” olanları bir an önce öğrenip uzun süreli belleğe atma eğilimindedir. Ancak öğrenme işi de bitecek gibi değildir. Zira dış dünyada o kadar fazla olasılık vardır ki tüm kombinasyonları öğrenip uzun süreli belleğe atmak bir insanın ömrüne sığmayacak kadar büyük bir iştir. Fakat yine de insan beyni otomatik pilota bağlama eğiliminden asla vazgeçmez. Bilinç ise bu kompleks yapı olan beynin kısa süreli belleği ile alakalı olan bir beceridir. Duyulardan gelen veriler beklenmedik nitelikte olduğunda devreye bilinç girer.⁴⁷⁰

Psikoloji alanındaki bir tanıma göre bilinç, içinde bulunduğumuz anda bizi etkileyen uyaranların, düşüncelerimizin, duygularımızın ve yaptıklarımızın farkında olmamız demektir.⁴⁷¹ Buna göre bilinç farkındalıkla alakalı bir etkinliktir. Dolayısıyla gün içerisinde, yaşam akışında farkında olmadan yapılan eylemlerin bilinç altyapısının olduğunu söylemek zordur. Bu bakımdan insan her an her davranışında bilinçli olan bir varlık değildir. Fakat bu yaklaşımın belli zorlukları da vardır. Söz gelimi bilincin, yani söz konusu farkındalığın etkinleşmesi için beyinde nöral açıdan hangi etkinliğin olması gerektiği birtakım muammalar içermektedir.

Bilinç sadece yeni öğrenmeler ve yeni olasılıklara tepki vermekle ilgili değildir; bilinç, aynı zamanda içinde bulunduğu beynin tüm kompleks yapısını düzene sokup sistemli hale getirir. Bunu “mantık” kavramıyla da açıklayabiliriz. Öte yandan bilinci ruh ile açıklamak da kendisiyle beraber birtakım zorluklar getirmektedir. Zira yıllar süren öğrenme sürecinden sonra insan, özellikle 0-2 yaş dönemiyle ilgili pek bir hatıraya sahip değildir. Bu dönemdeki bebeklerin davranışları ve refleksleri bilinçle tasarlanan eylemler değildir. Bu açıdan insan bilinci, beyindeki nöral etkinliklerin daha sistemli ve anlamlı hale gelmesiyle oluşmaktadır. Bilinç açık olduğu sürece duyular vasıtasıyla beyne gelen tüm veriler anlamlı hale gelmek zorundadır. Aksi

⁴⁷⁰ Eagleman, Brain, s. 99.

⁴⁷¹ Peker, s. 136.

halde hiçbir anlamı olmayan sayısız veri beyinde öylesine çöp halinde depolanacaktır. Zihnimizde gerçekleşen geometrik şekiller ve nedensel bağlantısı olan her sonuç yaşamı kolaylaştırmaya hizmet etmektedir.

Modern bilim ya da nörobilim, bilinci felsefi ya da dini yorumlarda olduğu gibi ruh kavramıyla ele almaz; bunun yerine bilinç olgusunu nöral etkinliklerle tanımlamaya çalışır.⁴⁷² Ancak beynin hem biyolojik hem de nörolojik olarak kompleks ve çok geniş yapıda olması, ayrıca modern bilim yöntemlerinin tümünde olduğu gibi sinirbilim yöntemlerinin de deney ve gözleme dayanması, bilinç ve zihin gibi yüzyıllardır soyut olarak kabul edilen kavramları somutlaştırması elbette kolay değildir.

Eagleman bilinç kavramını evrim teorisiyle açıklar ve bilincin doğal seçimde insan lehine bir avantaj sağladığını düşünür. İnsan zihninde varsayılan bilincin avantaj sağladığını söyleyen Eagleman, aynı zamanda bu avantajın da sınırlı olduğunu söylemektedir. Günlük ve sıradan davranışlarında insan bilincinin her an devrede olmamasını da ayrı bir avantaj olarak gören Eagleman, “Bellek” başlığında ele aldığımız “hipofrontalite” kavramıyla insan bilincinin devrede olup olmadığı anları işlevsel açıdan olumlu bir şekilde değerlendirir. Zira ona göre bilincin, beynin her noktasına her an hâkim olması insan yaşamını zorlaştırır.⁴⁷³

İnsan zihninin en önemli özelliklerinden birisi de hızlı tahminden kaynaklı algılama ve hayatı kolaylaştırmada yetkin olmasıdır. Eagleman’a göre zihin, bilinci, “önem” arz etmeyen meselelerde devre dışı bırakarak algıyı ve dolayısıyla hayatı kolaylaştıran özelliğe sahiptir.⁴⁷⁴ Ancak bu durumda ortaya bilincin, bilinçaltıyla sınırlandırıldığı ve bilinçaltına mahkûm olduğu sonucu çıkar. Bu aynı zamanda, iradeyi bilinç düzeyiyle ifade edecek olursak, iradenin oldukça kısıtlı olması demektir ki bu durum etik açısından zorluklar doğurmaktadır.

Fizikalist ve evrimci yaklaşımlara göre bilinci beyindeki diğer biyolojik yapı, nöral sistem ve yapay zekâdan ayıran en önemli unsur onun yaratıcılığıdır. Bilinç sayesinde dış dünyada, bedende, duyularda ve beyin mekaniğinde olup biten mantıklı bir şekilde anlamlandırılır. Bilinç, anı gözetir, geçmiş hatırlar, geleceği düşünür ve hepsini senkronize ederek hayaller ya da planlar kurar. Bu açıdan bakıldığında bilincin

⁴⁷² Eagleman, Brain, s. 33.

⁴⁷³ Eagleman, Incognito, s. 6-8.

⁴⁷⁴ Eagleman, Incognito, s. 48.

ön beyin dediğimiz prefrontal kortekste gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Elbette bilincin posterior kortekste olduğunu söyleyenler de var.⁴⁷⁵ Ancak Eagleman yaratıcılığın kaynağı olarak bilinçaltını gösterir.⁴⁷⁶ Görsel ve işitsel aktivitelerin posterior kortekste olmasından ve prefrontal bölgelere yapılan cerrahi müdahalelere rağmen kısa süreli değişikliklere rağmen bilinçte esaslı bir değişimin olmamasından kaynaklı bilincin bu bölgede gerçekleştiğini düşünürler. Bilincin prefrontal kortekste olduğunu savunanlar ise bunu aynı cerrahi müdahalelerden sonra zarar gören ya da söz gelimi tümör gibi unsurlardan kaynaklı alınan prefrontal korteks bölgesinin görevini ve işlevini sağlam olan bölgenin çözüme kavuşturduğunu söyler. Yaygın görüşlerden biri de bilincin serebral korteks denilen bölümün tamamından teşekkül ettiğidir.⁴⁷⁷ Görüldüğü üzere nörobilimciler bilincin beyindeki konumuyla ilgili bir uzlaşmaya varmış değillerdir.

Bilincin ön beyinde olduğu varsayımının dayandığı “transcranial manyetik uyarmı” tekniğinde, manyetik alan uygulamasıyla beraber deneklerin resim yapma yeteneklerinde önemli bir gelişme ve detaylandırma sergilediği görülmektedir. Bu manyetik alan uygulamasından yaklaşık olarak 45 dakika geçtikten sonra ise deneklerin yetenekleri eski hallerine geri dönmektedir.⁴⁷⁸ Söz konusu yöntem aslında beyindeki bazı bölgelerin dışarıdan lokal bir şekilde susturulmasına dayanmaktadır. Buna göre insan yaşadığı çevreden etkilenecek öğrendiklerini bir kenarı itmektedir. Böylece daha yaratıcı bir bilinç düzeyine sahip olabilmektedir.

Bilincin beynin hangi bölgesinde olduğu tartışması aslında bilincin gerçekten olup olmadığı tartışmasına dayanır. Bilincin, korteks ile limbik sistem arasındaki etkinlik olması da sinirbilim açısından makul bir tanımlama olarak görülmektedir. Zaten bu iki bölge arasındaki sinyal bağlantısı kesildiğinde, bedende bazı organlar biyolojik olarak yaşamaya devam etse de tıp dilindeki “beyin ölümü” gerçekleşmiş demektir. Beynin korteks yapısı temel işlevlerini yitirdiğinde ve beynin merkezi ile iletişimi kesildiğinde “beyin ölümü” gerçekleşmiş sayılır. Beyin ölümü korteks bölgesinin üst düzey işlevlerin yitirilmesi olarak tanımlanır.⁴⁷⁹ Bundan kaynaklı

⁴⁷⁵ Christof Koch, “**Bilinç Nedir?**”, 01.08.2018, <https://evrimagaci.org/bilinc-nedir-7210>, (07.04.2024), s. 1.

⁴⁷⁶ Eagleman ve Brandt, s. 7.

⁴⁷⁷ Regina Bailey, “**The Four Cerebral Cortex Lobes Of The Brain**”, 07.07.2019, <https://www.thoughtco.com/cerebral-cortex-lobes-anatomy-373197>, (12.05.2024), s. 1.

⁴⁷⁸ Canan, s. 246-247.

⁴⁷⁹ Eagleman, Brain, s. 196.

beynin ölümü aynı zamanda bilincin tamamen yitirilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla beyni ölmüş kişi artık resmi olarak da ölmüş kabul edilir. Beynin dışında kalan vücudun diğer organlarının, işlevlerini yerine getirmesi büyük oranda makine desteği ile sağlanırken, bu durum kişinin nörolojik olarak yaşadığı anlamına gelmemektedir.

Bilinç zihnin komplike eşiğidir. Diğer hayvanlarda da beyin olmasına karşın bilincin olmadığı düşüncesi buna dayanır. Paul Maclean adında bir bilim insanı tüm canlılarda beynin ortak üç noktasını keşfetti: sürüngen beyin, limbik sistem ve neokorteks. Binlerce yıllık yaşam deneyimiyle türler ortaya çıkmış ve türden türe bu üç beyin bölgesi farklı düzeylerde gelişim göstermiştir. İnsandaki neokorteks türler arasında en gelişmiş olanıdır. Türden türe göre değişse de hayvanlarda neokorteks insanda olduğu gibi gelişmiş değildir. O yüzden ki hayvanlar ahlaki ve hukuki olarak sorumlu tutulmaz. Dolayısıyla bilinç, sorumluluğun ve değerlerin başladığı noktadır. Beynin birçok işlemi ve trilyonlarca bağlantısal etkinliğin belli bir iş bölümü dahilinde yapılmasının başında duran lider bilinçtir.⁴⁸⁰

Eagleman'ın görüşlerini dayandığı fizikalist yaklaşıma göre insan beyninin bilinç üretmesi zekâyı dayanır. Zekâdan kastettiğimiz şey beyin kompleks yapısıdır. Türker Kılıç da bu konuda benzer bir tutum sergileyerek, insan beyninin en önemli işlevinin zihin üretmek olduğunu söylemektedir.⁴⁸¹ Elbette burada söz konusu yaklaşımın bilinç düzeyini zihnin bir bölümü olarak kabul etmesi varsayımını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bunun dışında bilincin beyinden ayrı metafiziksel bir olgu olup, beyni ara yüz olarak kullandığını kabul etsek bile, insan beyninin zekâsını kabul etmek durumundayız. Aynı varsayım üzerinden devam edersek, bilincin insan beynini ara yüz olarak kullanmasının ön şartı beyin kompleks yapısı olacaktır.

Evrimsel açıdan bakıldığında, milyonlarca yıl boyunca beyin belli bir yapıya kavuşması, beraberinde zekâyı ve bilinci getirmiştir. Ateşin kontrol altına alınıp kullanılmasıyla bu süreç arasında bağlantı olduğu aşikardır. Bilinçten yoksun beyne sahip olan “insan” yüzbınlerce yıl vahşi doğada, tıpkı diğer canlılar gibi doğal seleksiyona uğramıştır. Bu döneme ait antropolojik eserlerin, ateşin kontrol altına alınması dönemiyle örtüştüğünü görürüz. Bu açıdan bakıldığında insana “insan”

⁴⁸⁰ Eagleman, Brain, s. 99-100.

⁴⁸¹ Kılıç, s. 19.

tanımı yapılması bilinçle ve medeniyet çabasıyla doğrudan alakalıdır. Zira ateşin bulunmasından sonra insanlığın avcı-toplayıcı gruplardan tarım toplumuna geçtiği görülmüştür. Bugün yaşayan insanların ataları tarım toplumuna uyum sağlayan ve orada hukuk geliştirip, avcı-toplayıcı grupları seleksiyona uğratan insanlardır.

Felsefe tarihinde bilinç düzeyi genellikle “ruh” diye adlandırılmıştır. Felsefe dünyasındaki ruh oldukça soyut bir kavram olup, özsel ya da tözsel bir olgu olarak kabul edilmiştir. Dünya düşünce tarihinin dönüm noktalarından birinde yer alan Descartes, ruhu kabul etmekle beraber, onun varlığını maddi, yani biyolojik olarak görmemiştir. Descartes ruhun insan bedeniyle bağlantısını beynin orta hattında yer alan epifiz beziyle ilişkilendirmiştir.⁴⁸² Descartes varlığını ve benliğini düşünen bir şey olarak, zihin(esprit), anlık/müdrake(entendement) ya da anlak/akıl(raison) olarak ele almıştır.⁴⁸³ Ayrıca Descartes ruh ve bedeni ontolojik açıdan ayrı ayrı ele almış; bu düalist yaklaşımını beden olmadan da ruhun kendi başına var olabileceğini söyleyerek sonuçlandırmıştır.⁴⁸⁴ Bedenin misyonu ise idelerin tahkiki ve kritik edilmesinde duyuşal onaylamalardır.⁴⁸⁵ Ancak kendi döneminin bilimsel çalışma ve yöntemleri göz önünde bulundurulduğunda en azından beynin ya da bilincin biyolojik yönüyle ilgili düşüncelerini bugünkü bulgularla mukayese etmek doğru olmayacaktır.

Uyanıklık ve uyku hali arasında, nöral etkinlikler açısından fark vardır. Ancak bu fark etkinlik düzeyinin düşüp yükselmesiyle değil, etkinliğin düzenliliği ile alakalıdır. Eagleman’a göre insanın bilinci ya da kimliği nöral etkinliklerle açıklanır. Ancak kim olduğumuz konusunda biraz daha ayrıntı verir ve kimliği anlık olarak açıklar. Yani bir an önce ile bir an sonra arasında benzerlik ya da aynılık gibi görünen durum kabul edilse bile aslında iki bilinç ya da kimlik birbirinden teknik olarak farklıdır. Tabi bu durum doğrusal zamanda sorumluluklar açısından uzamsal sorunlar çıkarmaktadır.⁴⁸⁶ Uyurgezerlik gibi durumlarda davranış devam etse de -ki bu beynin en azından motor korteks ve bellek kısmının çalıştığını gösterir- bilinç kapalı olduğundan ahlaki ve cezai sorumluluk da ortadan kalkar.⁴⁸⁷

⁴⁸² Eagleman, Brain, s. 33.

⁴⁸³ Descartes, s. 61.

⁴⁸⁴ Descartes, s. 125.

⁴⁸⁵ Descartes, s. 122-123.

⁴⁸⁶ Eagleman, Brain, s. 32, 34.

⁴⁸⁷ Eagleman, Brain, s. 100-101.

Eagleman zihni bir kente benzetir. Bir şehre bakarak ona “ekonomi acaba nerede” diye sorulmasını beyne bakıp “bilinç nerede” demeye benzetir.⁴⁸⁸ Kentteki tüm işleyiş aslında o şehrin ekonomisi anlamına gelir. Bu bakımdan beynin biyolojik yanına bakarak bilinci aramak somut sonuçlar vermeyecektir. Eagleman bilinç-bilinçdışı ayırımına gitmekten pek hoşlanmaz ve zihni bir bütün olarak ele almaya çalışır. Daha doğru bir ifadeyle zihinde belli iş bölümleri vardır ve bilinç de bu bölümlerden yalnızca birisidir. Hatta o, bilinçdışını işlevsel olarak daha güçlü görmektedir.

Bilinçdışı ile ilgili ilk ciddi bulgu ve tartışmalar Sigmund Freud ile başlamaktadır. Freud’tan önce insanlardaki zihinsel süreçlerin anormalleşmesi metafizik sebeplerle geçirilmiştir. Freud ise kendi özel kliniğinde bu vakaların beynin fiziksel yapısıyla alakalı olduğu hususunda ısrarcı davranmıştır. Eagleman aynı zamanda Freud’u bilinçaltının ilk sistematik kurucusu olarak değerlendirir. Freud da özgür iradeyi irdelerken, karar vermelerin kökeninde gizlenmiş zihinsel süreçler olduğunu ifade ederek iradenin özgürlüğünü bir kuruntu olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴⁸⁹ Freud’tan günümüze dek nörobilimsel araştırmalar hemen hemen Freud’un kabulleri üzerinden devam etmiştir. Eagleman da bilinç, bilinçaltı, irade ve davranışların kaynağı konularında Freud ile benzer çizgide yer almaktadır.

İnsan zihnini beynin biyolojik ve nörolojik yapısına sığdırdığımız takdirde teorik olarak etik sahasında birtakım problemlerle karşı karşıya kalmaktayız. Ahlaki yükümlülükler açısından sürekli değişim halinde olan zihnin hangi zaman dilimini sorumlu tutacağımız etik açısından çözülmesi gereken sorunlardan biridir. Ahlaki ve hukuki olarak sorumlu tutulması gereken zihinsel bir yön olmalıdır ve nörobilimcilerin maddecilikle açıkladıkları beyin-zihin ilişkisinde kuramsal açıdan yükümlü bir özne yoktur.

Felsefe ve düşünce tarihini bir kenarı koyarsak, modern bilim, bilinci bir varsayım olarak kabul etmektedir. Psikolojiyle beraber gelişen bilinç ve bilinç dışı ayırımı nörobiyolojik olarak da kabul edilmektedir. En genel ifadeyle bilinç nörobiyolojik açıdan beynin “serebral korteks” bölümünde yer almaktadır. Beynin bu bölümü insan dışındaki canlılarda insandaki gibi gelişmiş değildir. Felsefi ve dini

⁴⁸⁸ Eagleman, Brain, s. 54.

⁴⁸⁹ Eagleman, Brain, s. 94.; Eagleman, Incognito, s. 17-18.

literatürlerde ise bilinç özel bir anlama sahip olup, aynı zamanda insanın özne olmasını sağlayan olgudur. Dolayısıyla iradenin takdiri ve özgürlüğü, felsefe ve dini düşüncelerde bilincin varlığına bağlıdır.

Sonuç olarak David Eagleman sıradan ve gündelik davranışlarda bilincin pek devrede olmadığını söyler ve işlerin kolay ve güvenli bir şekilde olmasında bilinçaltı öğrenme ve karar vermelerinin daha sağlıklı olduğunu ifade eder.⁴⁹⁰ Buna göre bilinç olan bitenden sonradan haberdar olur. Diğer bir ifadeyle olan bitene sonradan tanıklık eder. İrade açısından değerlendirildiğinde ise bilinç bu anlamda pek bir anlamı olmayan bir olgudur. Dolayısıyla insan karar vermelerinin, yani iradenin yeterince özgür olmadığı anlaşılır. Fakat söz konusu irade ve onun özgürlüğü olunca, bilincin sadece sonradan tanık konumunda olması bir takım etik sorunları beraberinde getirmektedir. Biraz daha ileri gitmek gerekirse, sadece tanıklık eden bir bilincin varlık sahasındaki yeri bile anlamsal açıdan tartışmaya açık hale gelir. Ancak bilincin zihinsel faaliyetler alanında küçük bir alana sahip olması ya da arka planda olması bilincin nitel değil, nicel bir değerlendirmesinden ibarettir.

4.2. BİLİNCİN VARLIK VE İŞLEV TARTIŞMALARINA BİR BAKIŞ

İnsan, zihni itibariyle yaşadığı dünyada problem çözeabilen, kendisini geliştirebilen, uzaya insan gönderebilen yegâne canlı türüdür. Genel kanı bunun sebebinin bilinç olduğudur. İnsanın bilincinin varlığı, yine insanların farkında olabilen bir varlık olmasına bağlıdır. Bu bakımdan insan bilincinin öznel bir şey olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla da net bir şekilde deneylenip gözlemlenemeyen bir “varlık” fizikalizm açısından varsayım bile değil, en fazla bir adlandırma olarak tanımlanabilir.

Nörobilimsel çalışmalar henüz son birkaç yüzyılın çalışmaları olduğundan düşünce tarihindeki bilincin konumu elbette bugünküyle aynı noktada değildir. Bilinç ile zihin arasındaki ayrım yine düşünce tarihinde çok belirgin değildir. Söz gelimi Farabî, zihni tanımlarken, alışlagelen görüşlerin ihtilaf halinde bulunduğu konuda doğru hükmü bulma gücü, ifadesini kullanmıştır.⁴⁹¹ Yine o, zekayı sezgi

⁴⁹⁰ Eagleman, Incognito, s. 6-8.

⁴⁹¹ Farabî, **Fusûlü'l-Medenî**, çev. Hanifi Özcan, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, (Medenî), s. 76.

mükemmelliği olarak tanımlamıştır.⁴⁹² Görüldüğü üzere Farabî'nin tanımlamaları yaşadığı dönemin kısıtlı verileriyle ortaya konmuştur. Onun tanımlamalarında zihin, bilinç, bilinçaltı ve zekâ olguları bugünkü anlamlarıyla birbirlerinden çok ayrılmış değildir.

Materyalist yaklaşımların insan zihninde en zorlandığı husus bilinçtir. Bir kimsenin bilincini nesnel bir şekilde gözlemlemek olanaklı olmadığından, eleyici materyalizm bilinci yok kabul etmektedir. Ancak diğer taraftan deneyimleme etkinliğinin bir atom ya da molekül tarafından gerçekleştiğini söylemek pek kolay değildir.⁴⁹³ Bir rengi ya da duyguyu deneyimlemenin öznelliğinden “qualia” kavramıyla ikinci bölümde bahsedilmiştir. Öznel olan ve bu öznelğin nesnellığe aktarılması imkânsız olan olgunun materyalist bağlamda açıklanması elbette mümkün değildir. Olası açıklamalar veya temellendirmeler ontolojik değil, muhtemelen ontik olacaktır. Yani internet üzerinden bir cümleyi başka bir dile çevirmek ontolojik bir deneyim değil, yalnızca ontik bir cevaptır. Bir şeyin hangi anlama geldiği, ne işe yaradığı, neyle ilişkili olduğu ve neyden kaynaklandığını idrak etmek ile onu sadece “nedir” sorusuna cevap verir gibi ne olduğunu ifade etmek elbette aynı değildir.

Nörobilimsel açıdan zaten tartışmalı olan bilinç kavramı çok eskiye dayanmamaktadır. Leibniz'in bilinç ve bilinçdışı ayrımlarından sonra bazı psikolog, fizikçi ve anatomistlerin bu konuya eğilimleri artmaya başlamıştır. 19.yüzyılda yaşayan Johann Friedrich Herbart, zihinsel olarak var olan düşüncelerin kendi arasındaki mücadeleler sonucu belli bir sınırın üstüne çıkanları bilinç olarak tanımlamıştır. Ayrıca Alman psikolog bilinç ve bilinçaltı arasına bir sınır çizmiştir.⁴⁹⁴

Bilinç düzeyini zihinsel faaliyetlerin çok küçük bir parçası olarak tanımlayan David Eagleman'a göre bilinç, reseptörlerle duyumsanan dış dünyayı algılayan zihnin özetleyici mekanizmasıdır.⁴⁹⁵ Bu bağlamda bilincin varoluşu zihnin işlerini kolaylaştırmaya yarar. Söz gelimi kalabalık bir ortamda tanıdık bir yüzü ayırt eden faktör, bu yaklaşıma göre bilinçtir. Eagleman bilinç düzeyine bunun dışında ayrıca özel bir anlam yüklememektedir.

⁴⁹² Farabî, Medenî, s. 77.

⁴⁹³ Taslaman, Modern Bilim, s. 116-117.

⁴⁹⁴ Eagleman, Incognito, s. 13-14.

⁴⁹⁵ Eagleman, Incognito, s. 22.

David Eagleman, zihnin bazı örüntüler ile öğrenmelerinden ve bu konuda yapılmış deneysel çalışmalardan yola çıkarak bu tür öğrenme çeşitleri için bilinç durumunun gerekli olmadığı sonucuna ulaşır. 1997 yılında nörobilimci Antoine Bechara ve çalışma arkadaşları, dört oyun kağıdını katılımcıların önüne konmuş ve katılımcılardan, diledikleri desteden kâğıt seçmeleri istenmiştir. Her kâğıt ya para kazandırıyor ya da kaybettiriyordu. Katılımcılar bir süre sonra bazı destelerin daha şanslı olduğunu keşfetmişlerdir.⁴⁹⁶ Ancak bilinç düzeyi zihinde her an gözlemlenebilen bir faaliyet değildir. Ayrıca iskambil kağıtları üzerinden yapılan deney esnasındaki zihinler nörobilimsel olarak gözlenmemektedir. Dolayısıyla bilinç düzeyi kendi içerisinde, seviye anlamında değişiklikler gösterebilir. Dolayısıyla elde edilen bu sonuç kapsam ve geçerlilik açısından sorunlu görünmektedir.

Eagleman insan zihninin bilinç düzeyini, kurulu düzene oturup özne olmaya hak kazanmış bir olgu olarak kabul eder. Bilinç düzeyini, bir şehirde olup biten her ayrıntıyı değil de sadece önemli sayılabilecek olayları konu edinen bir gazete olarak kabul eden Eagleman, kısaca bilinci zihnin özeti olarak değerlendirir.⁴⁹⁷ Eagleman ayrıca açık bir dille bilincin beynimizdeki en önemsiz oyuncu olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Bu yaklaşımla insan olmanın özneliği değerler açısından bir şey ifade etmemektedir. Etik açısından kritik edildiğinde ciddi sorulara maruz kalabilecek bu yaklaşımın, değerlerin yanı sıra hukuk açısından da belli çıkmazlara gitmesi kaçınılmazdır. Zira öznenin özne olmasıyla ilgili soru işaretleri iradeyi, iradenin özgürlüğünü ve dolayısıyla da sorumluluk durumunu doğrudan ilgilendirmektedir.

Caner Taslaman ise bilinçle ilgili çalışmasında agnostik bir tavır sonucuna ulaşmıştır. Ona göre bilincin kaynağı ya da ne olduğu ile ilgili aşılabilir epistemolojik bir duvar vardır.⁴⁹⁹ Ayrıca Taslaman, Descartes'ın ruh-beden ayrımını bilinç ya da ruh açısından bağlayıcı bulmaz. Taslaman, canlılık ile ilgili açıklamaların mekanik süreç ya da fizikalist indirgemecilikle mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁵⁰⁰

Bilinçle ilgili olarak, zihnin tanımlama ya da isimlendirme işlevi göz önünde bulundurulduğunda bilincin ilişkilendirilmesi gereken en önemli konulardan birisi de bilgi ile olan irtibatıdır. İnsanın özne olmasını birçok aşamada önemli bulmayan

⁴⁹⁶ Eagleman, *Incognito*, s. 67.

⁴⁹⁷ Eagleman, *Incognito*, s. 34-35.

⁴⁹⁸ Eagleman, *Incognito*, s. 101.

⁴⁹⁹ Taslaman, *Modern Bilim*, s. 119.

⁵⁰⁰ Taslaman, *Evrin Teorisi*, s. 58.

Eagleman bilginin bilinçle başladığını söyleyerek, aslında insan zihninin önem ve farkını ortaya koymaktadır. Ancak diğer taraftan bilginin bilinçle başladığını, fakat bilinçle devam etmesinin gerekmediğini ifade etmektedir.⁵⁰¹

Eagleman bilinç ve bilinçdışı unsurlarını evrimsel zemine indirgemıştır.⁵⁰² Ancak nörobiyolojik her şey evrimle açıklansa bile felsefenin temel “neden” sorusu yanıtsız kalmaktadır. Konuya başlarken ifade edildiği üzere, bilinç konusu materyalist yaklaşımların en açıklanamaz konularından birisidir. David Eagleman da bilinç konusunda felsefi açıdan kararsız görünmektedir. Bununla beraber Eagleman, bilinci sıfatlandırma açısından da nörobilimsel netliğe kavuşmamaktadır.

Bilincin varlığı ve varlığının amacıyla ilgili olarak David Eagleman, konunun anlaşılmasına yönelik diğer canlı türleriyle bazı kıyaslamalar yapmaktadır. Öncelikle Eagleman insanın zihin durumunu, özellikle de bilinç ile ilgili yönünü diğer tüm canlılardan ayırmaktadır. Onun insan zihnini ayırmasının sebebi, insan zihninin diğer canlı türlerine göre daha komplike çalışmasıdır. Eagleman bilinç dışında kalan tüm zihinsel faaliyetleri “zombi sistem” olarak isimlendirmektedir. Bu sisteme göre zihnin algıladığı verilere, zihin belli çıktılar sunmaktadır. Oldukça mekanik olan bu zihin anlayışı beyin organına sahip tüm canlılar için geçerlidir. Eagleman’a göre insanı zihinsel açıdan farklı kılan unsur, beynin nörobiyolojik açıdan birçok alt bölüme ayrılmış olması ve bundan kaynaklanan zihnin ürettiği “bilinç” durumudur. Yani ona göre zihnin bu alt bölümleri otomatik olarak çalışmakta, ancak beklenmedik durumlarda bilinç düzeyi belli yönlendirmeler yapmaktadır. Bilinci büyük bir şirketin en üst düzey yöneticisi olarak göre Eagleman, her şey yolundayken, yani duyular ile zihnin alt bölümleri arasında beklenmedik bir durum yokken, bilinç düzeyi olan bu yöneticinin rahat bir şekilde uyuyabileceğini söylemektedir. Sorun çıktığında, yani zihnin beklemediği bir sorunla karşılaşıldığında ise bilinç, zihnin bölümleri arasında bir arayışa girerek, sorunu giderebilecek en iyi beyin bölümünü tespit etmeye çalışır.⁵⁰³

Biraz daha nörobilimsel ifade etmek gerekirse, bilincin yoğun olarak devrede olduğu durumlar yeni öğrenmelerdir. Bu yeni öğrenmeler zihnin derinliklerine iyice işlendikten sonra, öğrenme gerçekleşmiş olur ve bu öğrenmeleri ilgilendiren başka durumlarda bilinç doğrudan devreye girmez.

⁵⁰¹ Eagleman, Incognito, s. 69.

⁵⁰² Eagleman, Incognito, s. 70.

⁵⁰³ Eagleman, Incognito, s. 143-144.

Eagleman hayal ürünü olan zombi üzerinden hayvan analojisi yapar. Ona göre hayvanlar zombi gibi otomatik davranışlar sergilemektedir. Bunun yanında insanı nöral yapısı açısından diğer canlılardan ayırır. Hayvan türleri doğmadan önce nöral yapılanmalarını tamamlamıştır. İnsan ise nöral değişimlerini ve oluşumlarını uzun yıllar içerisinde sağlar. İnsanın farkını açıklarken Eagleman, bilinç düzeyinin insan türünde beyin hücrelerinin çokluğu ile açıklamaya çalışmaktadır.⁵⁰⁴

Oysa daha büyük beyne ve dolayısıyla daha çok beyin hücresine sahip fil gibi hayvanlar da vardır. Bu konu salt beyin hücre sayısının çokluğu ile ifade edilemeyecek kadar felsefidir. Üstelik nörobilimsel olarak da bilginin ya da biliş düzeyinin seviyesi hücre sayısından çok hücreler arası bağlantı ve bu bağlantıların kombinasyonlarıyla ilgilidir. Evet, bu açıdan bakıldığında insan beyni diğer tüm canlılar karşısında en çok sinapsa sahip beyindir. Ancak bu bağlantıların insan türünde çok olmasının ilk sebebi bilimsel olarak tespit edilmesi en azından şu an için mümkün olmayan bir şeydir. Üstelik Eagleman'ın nörobilimsel açıdan net olmayan her durumda nicelik üzerinden çıkarımlarda bulunması onu felsefi açıdan zayıflatmaktadır.

Eagleman bilincin amacını da evrimle açıklamaya çalışarak, insandaki bilinç durumunun diğer canlı türlerine nazaran daha esnek olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insan zihnindeki bu esnek olma durumu kolay elde edilen bir şey değildir. Esnekliğin sebebi ise uzun süren çocukluk dönemidir.⁵⁰⁵ İnsan türü uzun süren öğrenme süreci boyunca aynı zamanda öğrenmeyi öğrenmektedir. Buna bağlı olarak da insan, yaratıcı bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilincin varlığı ile ilgili varsayım ve tartışmalar genelde insan üzerinden gerçekleşmektedir. Eagleman bu konuda soruyu tersten ele alarak, hayvanlarda bir bilincin olup olmadığını sormaktadır. Fakat bu soruya verdiği cevabın bilimsel değil de sezgisel olduğunu kendisi ifade etmektedir. Ona göre bilincin varlığı “ya hep ya hiç” gibi bir durum değildir. Bilincin farklı derecelerinin olabileceğini söyleyen Eagleman, bir başka ihtimal olarak bilincin canlı türlerindeki zihinsel esnekliğe paralellik gösterebileceğini düşünmektedir.⁵⁰⁶

Eagleman bilincin amacı, işlevi ve dolayısıyla da varlığı hakkındaki tartışmaları hayvanlardaki bazı davranış aksaklıklarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Söz

⁵⁰⁴ Eagleman ve Brandt, s. 24-25.

⁵⁰⁵ Eagleman, Incognito, s. 145.

⁵⁰⁶ Eagleman, Incognito, s. 145-146.

gelimi dikenli dişi balık, dikenli erkek balığının alanına girdiğinde, dikenli erkek balık aynı anda hem kur yapıp hem saldırmaya çalışmaktadır. Eagleman’a göre insan dışındaki canlılarda esnek zihin yapısının gelişmesine doğrudan ihtiyaç olmamıştır. Diğer türler varlıklarını sayı çokluğu ile sağlamaya çalışırken insan türü bunu bilinç ve akıl durumuyla sağlar. Görüldüğü üzere tüm canlı türlerinde Eagleman’ın ifadesiyle otomatik davranan bir “zombi sistem” bölümleri vardır. Bilinç olgusu ise bu bölümler arasında arabuluculuk yapan bilişsel bir yetenektir.⁵⁰⁷

Ancak Eagleman tam anlamıyla bilincin varlığını reddetme eğiliminde değildir. Nörobilimsel çalışmalar her ne kadar onun için en muteber kaynak da olsa bilimsel tavırdan kaynaklı temkinli ifadeler kullanmaktadır. Bununla beraber kendisinin de ifadesiyle “radyo kuramı” ile nörobilimsel verilerin henüz çok kısıtlı olduğunu kabul etmekte ve şu anda modern bilimin hiç tahmin edemeyeceği bağlantılarının olabileceğini de söylemektedir. Bu kurama göre daha önce hiçbir teknolojik cihazdan haberi olmayan birisi yolda yürürken bir radyoya denk gelmektedir. Radyodan gelen seslerin kaynağını araştırırken kabloları sökmeyi dener ve her kablonun ses için kaynak olduğunu düşünür. Eagleman bu durumda radyo frekanslarını da örnek göstererek nörobilimsel tüm bulguların buz dağının görünen kısmı olabileceğini ima eder.⁵⁰⁸ Diğer bir ifadeyle Eagleman her ne kadar bilinçle ilgili her şeyi nörobiyolojik olarak açıklamaya çalışsa da maddenin arka planında bir kurgu ya da “frekansın” en azından imkânsız olmadığını ifade etmektedir. Ancak yine de çalışmalarının bütünü değerlendirildiğinde bu ihtimal üzerinden felsefe yapmayarak nörobilimsel çalışmalara yoğunlaştığını görmekteyiz.

Bilinç ile ilgili olarak ortaya konulan düşünceler en fazla güçlü birer varsayım olmaktadır. Bilinci sadece beyin biyolojisinin işlemler bütünü olarak görmek veya ruhsal bir zemine oturtmak birer varsayımdır. Söz konusu tartışma modern dönemin zihin felsefesini de bir hayli meşgul etmektedir. Bilinç konusunu biraz daha detaylandırmak ve anlamak için zihin kavramını karar verme süreçleriyle beraber ele almakta fayda vardır.

⁵⁰⁷ Eagleman, Incognito, s. 146.

⁵⁰⁸ Eagleman, Incognito, s. 225-226.

4.3. NÖRAL YÖNLERİYLE ZİHİN VE ZİHNİN İŞLEVLERİ

İnsan yaklaşık 40 trilyon hücreden oluşan devasa bir organizmadır. Bu canlı oluşum dünyada tek olmamakla beraber dünyanın en egemen varlığıdır. İnsan türü bu başatlığını nöral plastisitesine borçludur. Plastisite sayesinde insan hem yaşadığı ortama adaptasyon sağlar hem de bu adaptasyon sürecinde beynin zihin adını verebileceğimiz plastisitesi gelişimini devam ettirir.⁵⁰⁹ İnsanlık tarihinde, tarihin akışını değiştiren ateşin bulunması, tekerleğin bulunması, buhar makinesinin icadı gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tüm bu medeniyet sıçramaları elbette insan beyninin nöral plastisitesi ile doğrudan ilgilidir. İnsan beyninin zihin ve zekâ üreterek ortaya koyduğu bu gelişimsel sıçramalar diğer canlılarda olmayan bir özellik olup, nöral plastisiteyi ifade etmektedir.

Türker Kılıç'a göre beyin, zihin oluşturan bir organdır. Beyinde yer alan nöronlar bilgi işleyerek beyin-zihin arayüzünü ortaya çıkarmaktadır.⁵¹⁰ Elbette bu yaklaşıma göre insan bedeninden ayrı ve bağımsız bir ruh anlayışının ayakları yere basmamaktadır. En nihayetinde bu düşünceye göre zihin, beynin nöral yapısıyla ortaya çıkan bir modelleme olup insanın karar vermesine, yaşamasına veya yemek yemesine yetecek ölçüdedir.

Zihnin, daha doğrusu ruhun varlığı ve fizyolojik konumu tarih boyunca bugünkü niteliğinden oldukça farklıdır. Yüzyıllarca ruhun kalpte olduğu düşünülmüştür. Ya da beynin kan süzen bir organ olduğu düşünülmüştür. Biyolojik olan beynin ürettiği zihnin niteliği, zihin-ruh tartışması ve bilincin tam olarak ne olduğu gibi tartışmalı konular oldukça modern konulardır.⁵¹¹

Nörobilime göre insan türünün zihinsel yapısı diğer canlılardan farklı olarak oldukça ham bir şekilde dünyaya gelmektedir. Herhangi bir hayvan türü, doğumundan ya da yumurtadan çıkmasından çok kısa bir süre sonra temel işlevlerini yerine getirirken, insan türünün yetişkinlik adını verdiğimiz sürece gelmesi yıllar sürmektedir. Başta handicap gibi görülen bu zor ve uzun sürecin ortaya çıkardığı şey, diğer canlıların aksine medeniyet kurmak, sanat icra etmek, felsefe yapmak gibi bilinç gerektiren zihinsel faaliyetlerdir. Bilinç gerektiren bu zihinsel faaliyetler nöral

⁵⁰⁹ Eagleman, Brain, s. 177.; Eagleman ve Brandt, s. 8.

⁵¹⁰ Kılıç, s. 19.

⁵¹¹ Burnett, s. 59.

plastisitenin “doğüstü” bir sonucudur. Nöral plastisite yapısından kaynaklı insanlığın, insan medeniyetinin bundan sonraki süreçte yönünü ve hızını tespit etmek fütüristlerin yaptıkları gibi tahminden öteye geçememektedir.

David Eagleman’a göre zihin, bir insanın beyni ile bilinci arasındaki mücadele ve ortaklığın ortaya koyduğu süreçler bütünüdür.⁵¹² Sadece 64 karesi ve her biri kendisine ait hamle kuralları olan 32 taşla oynanan satranç oyununda bile her hamle üzerinden yüzlerce olasılık doğar. “Kelebek etkisi” ile geometrik şekilde genişleyen bu olasılık ağı, bize beyin kararlarının yaşam üzerindeki küçük gibi görünen ama geniş bir yelpazeye sahip sonsuz sayıda teorik hayatlar sunmaktadır. Fakat beynin biyolojik yapısı bu ihtişamlı olasılıklarla doğrudan ilgilenmeyip, sadece önüne gelen seçeneklerden, devamlı çoktan seçmeli soru çözer gibi yaparak konfor alanını genişletmektedir. Tabi bilinç için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bilinç düzeyi, beraber çalıştığı beynin belleğini, korku, ödül, istek gibi karar mekanizmasına etki edebilecek önemli merkezleri de kullanarak sürekli olarak geçmişin pişmanlık ya da gururlarını, geleceğin umut ya da kaygılarını taşıyarak bir konuda daha yol ayrımına gitmektedir.

Zihin, bilinç ve bilinçdışının tüm nörolojik etkinliklerinin genel adıdır. Durağan olmayan yaşam akışının içerisinde savrulan zihin, savrulduğu yaşamın durağan olmayan mekanizmasından doğrudan etkilenerek karar verme yetisini tek bir karakteristik özelliğe sahip olmayan zeminde kullanmaktadır. Bu bakımdan zihnin nörobiyolojik süreci temelde iki yapı üzerinden işlemektedir. Biri dürtü, his, duyu gibi motivasyonların ele alındığı yapıyken diğeri ise üst düzey bilişi ifade eden bilinç veya özfarkındalık düzeyidir.

İnsan zihninin bilinçdışında, belleğinde hem kalıtsal hem de deneyimsel veriler vardır. Ve insanın bilinç düzeyi aktifken ya da bir karar verirken bu bellekten, yani bilinçdışından etkilenir. Zira zihin, işleri kolaylaştırmak için bilinç düzeyi aktif olduğunda diğer tüm bölgeleri de aktifleştirerek bilincin daha pratik çözüm üretmesini sağlar. Dolayısıyla bellekteki veriler de bilinç düzeyine etki etmektedir. Sonuç olarak belleğin ve kalıtsal özelliklerin, bir insanın dünya görüşü ve kararlarında etkisinin olması kaçınılmazdır.

⁵¹² Eagleman, Brain, s. 134.

Eagleman'a göre zihin dış dünyadan tamamen bağımsız olmasa da karar vermede dış dünyadan önce hareket eder.⁵¹³ Bu tahmin ya da öngörü diye adlandırılır. Descartes da zihni bu anlamda dış dünyayı algılarken "tamamlayıcı" bulur. Descartes verdiği örnekte pencereden dışarı bakarken gördüğü palto ve şapkadan ibaret olan cisimleri insan olarak tanımlamayla açıklar.⁵¹⁴ Zihin bunu yapmaya çalışır, zira yaşamın akıcılığı ve konforu için bu öngörüler vazgeçilmezdir. Öte taraftan bu öngörü eylemi bebeklikten itibaren, o kadar fazla yaşanmıştır ki, zihin bu konuda ustalaşmıştır.

David Eagleman'a göre zihin, beyindeki frontal korteks sayesinde dışarıdan gelen verilerle karar vermeye çalışırken çok hızlı bir şekilde kendi içerisinde her kararın minyatür simülasyonunu kurar ve bir gelecek modeli oluşturur. Bu simülasyon kurulduktan sonra olasılıkları özetleyerek bir karar verir. Beyin bu olasılıklar dünyasını simüle ederken geçmiş deneyimlerinden faydalanır.⁵¹⁵ Yani geçmişe göz gezdirilerek bir gelecek inşa edilir. En çok da kendi deneyimlerine kulak veren beyin ya da bilincin, geçmişin ışığından başka kaynağı yoktur. Sürekli öngörülerde bulunan beynin her zaman başarılı olduğunu söyleyemeyiz. İnsan ömrü öngörü hatalarıyla doludur. Öngörülerdeki yanılgılar kalıcı öğrenmeyi sağlar. Aslında bu sayede beyin sonraki simülasyonlar için daha sağlıklı deneyim verileri elde etmektedir. "Tecrübeyi tecrübe etmek ahmaklıktır" atasözünün sinirbilim ve öğrenme psikolojisi açısından sağlam zeminde olduğu aşıkardır.

Zihin ile ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalar, beynin yapısı ve işleyişi göz önünde bulundurulduğunda oldukça flu ve yüzeyseldir. Korkulardan kararlara, bağımlılıklardan psikoz tepkilere, bilinçten bilinçaltına varıncaya kadar beynin hemen hiçbir unsur ve işleyişi yeterince açıklanmış değildir. Beyin ile ilgili incelemelerde göz ardı edilen diğer bir önemli husus ise çalışmaların hemen hepsinde beynin diğer beyinlerden etkilenebiliyor olmasıdır.⁵¹⁶ Kaldı ki bu ihtimal sosyal varlık olan insan için oldukça güçlüdür. İnsan doğumundan itibaren başka insanların varlığına ve bir topluma ait olmaya ihtiyaç duyar. İnsanlar duygusal ve zihinsel olarak bağlantı kurma ihtiyacı hissederler ve bu bağlantıyı güçlendirmek için iletişim araçlarına başvururlar.

⁵¹³ Eagleman, Brain, s. 60-63.

⁵¹⁴ Descartes, s. 66.

⁵¹⁵ Eagleman, Brain, s. 125-127.

⁵¹⁶ Eagleman, Brain, s. 147.

Bu, insan ilişkilerinin ve toplumsal etkileşimlerin temelinde yatan bir prensiptir. İnsanların bir arada yaşama isteği, yani sosyalliği aynı zamanda onların birbirlerine benzediklerini gösteren bir durumdur.⁵¹⁷

Beyinde salgılanan oksitosin ve serotonin hormonları sayesinde insan sosyal varlık olmaya meyillidir. İnsan toplum içerisinde aslında olmadığı biri gibi davranmasına rağmen -ki sürekli olmadığı gibi davranması insanı yoracak bir şeydir- bu hormonlar sayesinde gerekli enerjiyi ve bağları yakalayabilmektedir. Ayrıca intiharın kalıtsal olarak aktarılmamasının ya da sosyal yaşamda yaygınlaşmamasının sebebi intihara sebep olabilecek genlerin hayatın son bulmasıyla başka bedenlere aktarılamamasındandır.⁵¹⁸

Geçirdiği bir ameliyattan sonra beyninin yarısını kaybeden bir çocuk beklenenin aksine öğrenmede, dilde ve matematikte herhangi bir sorun yaşamamıştır.⁵¹⁹ Bu bize zihnin hem sınırlarıyla ilgili önemli bir ipucu vermekte hem de beynin kalan kısmının uyum sağlama noktasında ne kadar verimli olduğunu göstermektedir. Böylece insan zihni kendi yeni düzenini kurup uyum sağlayarak dijital bilgisayarlardan farkını da ortaya koymaktadır. Ayrıca insan zihninin değişkenliği zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Birçok hayvan türü sayıları yüzleri, binleri bulsa da “anlamli” topluluklar oluşturmazlar. İnsan dışında hiçbir canlı türü 150 bireyden kalabalık anlamli bir topluluk oluşturmamaktadır, çünkü onlar için bunu akılda tutmak mümkün değildir. Bu bakımdan insanı hayvandan ayıran en önemli özellik, çok kalabalık ama yine de “anlamli” topluluklar oluşturabilmesidir. İnsanlar ise “olmayan şeyler” varsayımı üzerinden büyük kalabalık oluşturup hayatta kalmaya devam eder. Bir milyon balık, bir balıktan daha zeki değildir; hatta “ortalama zekâ” gereği birey sayısı arttıkça zekâ seviyesi düşmektedir. Adı ne olursa olsun, insan hayatta kalma gerekçesi olarak hep bir grubun üyesi olmuştur ve insan sürekli olarak başka insanların ne düşündüğüne kafa yorar. Bir topluluğa bağlı ya da ait olanların genleri devam etmiştir ve bu yüzden zihin bir gruba mensup olduğunda kendisini güvende hisseder.⁵²⁰

⁵¹⁷ Jean-Jacques Rousseau, **Melodi ve Müziksel Taklit ile İlişki İçinde – Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, çev. Ömer Albayrak, 8.baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 1.

⁵¹⁸ Nazlı, s. 28.

⁵¹⁹ Eagleman, Brain, s. 181.; Canan, s. 101.

⁵²⁰ Nazlı, s. 41-42.

Sosyal varlık olmanın bilişsel ve duygusal yönleri vardır. Sosyal kalabilmek yüksek biliş düzeyi gerektirir. 2013 yılında yapılan karmaşık bilgisayarlı çalışmalar, sosyal varlık olabilmenin işlem, yani zihin gücü gerektirdiğini göstermiştir.⁵²¹ Diğer hayvan türlerinin anlamlı kalabalıklar oluşturamamasının sebebi bu zihinsel yetenektir. Ancak yine de tüm canlı türlerinde toplu ya da sosyal kalabilme makul, mantıklı olmanın önüne geçebilmektedir. Diğer bir deyişle, sevilme ve onaylanmak çoğu kez makul olmanın önüne geçebilir.

İnsanın sosyal olması yönü sadece onun yalnızlığını gidermez; aynı zamanda sosyallik, benliğin olmazsa olmaz unsurudur. İnsan toplumsal bir varlık olmayı kabul ettiği anda bir takım zorunluluk ve sorumlulukların altına girer.⁵²² İnsan hem kendi konforu hem de çevresindekilerin huzuru için iyi ilişkiler kurar. Bu ilişkilerin bir dayanağının ve anlamının olması gerekmektedir. Dolayısıyla söz konusu ilişkilerin sağlıklı oluşturulması ve yürütülmesi için bazı kural veya değerlerin olması gerekmektedir. Başka bir deyişle insan kendi özgür iradesiyle bazı özgürlüklerine sınırlandırmalar getirir ve getirmek zorundadır.

Sosyal varlık olmak için insan, özellikle de özgürlüklerinden ödün vermektedir. Yeni bir bilim dalı olan “toplumsal nörobilim” insanın toplumsal davranış ve becerilerini inceler.⁵²³ İnsan toplum içerisinde yeterince dürüst olamamaktır. İnsan, toplumsal normlar ve medeni kaygılar gibi sebeplerden dolayı “olmadığı” biri gibi davranmaktadır. Yüzyıllar içerisinde düşünsel gelişim ile birlikte ahlaki gelişim de kümülatif bir şekilde ilerlemiştir. İnsanlık, ihtiyaçlarıyla estetik kaygılarını birleştirerek “kültür ve medeniyet” çatısı altında toplumsal normlar geliştirmiştir. Kıyafet ve en temel insani ihtiyaçların giderilmesindeki görgü kuralları da insanın doğasındaki özgürlüğe “faydalı” bir ket vurumdur. Bu bakımdan “insan dürüst ve doğal davranmayan hayvandır” demek, antropolojik ve nörolojik olarak yerinde olacaktır.

Sosyal varlık olmanın tek bedeli özgürlüklerin kısıtlanması değildir. İçinde bulunduğumuz ulusun değerlerini “milli değerler” şeklinde benimsemek salt bilincin yarattığı bir değerden ibaret değildir. Bu değerlerin altında sosyal varlık olan insanın aidiyet duygusu yatmaktadır. Aidiyet ise bize binlerce yıllık insanlık yaşantısının

⁵²¹ Burnett, s. 213.

⁵²² Erdem, s. 29.

⁵²³ Eagleman, Brain, s. 148.

kalıtsal olarak miras bıraktığı nörolojik bir alışkanlıktır. Bu aidiyet duygusu öylesine güçlü bir bağıdır ki, söz gelimi 2.Dünya Savaşı'nın baş aktörlerinden biri olan Adolf Hitler kendi toplumunda tapılırcasına benimsenmiştir. Sivillerin hukuku ihlal edilmiş, öldürülen insanların cesetlerinden yakılarak sabun üretilmiş, hatta kendi halkından engelli insanların öldürülmesini sağlamıştır. Ancak aidiyet duygusuyla, yani bulunduğu gruptan dışlanmamak, ötekileştirilmemek adına yapılanlara ses çıkarılmamış bilakis bu yapılanlar desteklenmiştir.

Nörobilimsel bazı çalışmalara göre sosyal varlık olan insanın bir grup ya da toplumdan dışlanması esnasında beyinde gerçekleşen etkileşimin olduğu bölge ile fiziksel acıdan kaynaklı etkileşime giren beyin bölgesi aynıdır.⁵²⁴ Zihin, doğrudan hiç deneyimlemediği halde toplumsal olmayı yaşamın merkezine koymuştur. Öyle ki en doğuştan kabul edilen yüz ifadesi reaksiyonları bile insanın davranışlarını doğrudan etkilemektedir. İnsan zihni bir davranışı devam ettirip etmeyeceğine karar verirken başkalarının onayına, yani yüz ifadesine ihtiyaç duymaktadır.⁵²⁵

İnsan yaşadığı sosyal ortama sezgisel olarak o kadar bağımlıdır ki, sosyal ortamdan etkilenme açısından bu konuda çokça spesifik örnek vardır. Özellikle din değiştirmelerin altında yatan en önemli motivasyonlardan birisi insanın çevresindeki kişilerce saygı görme ve takdir edilme arzusudur.⁵²⁶ Fakat buna rağmen, yani yaşadığı topluma ve dışlanma olasılığına rağmen, azınlık olma pahasına çoğunluğun inancını benimsemeyenler de vardır. Bu durum elbette iradenin niteliğine örnek teşkil edebilecek bir husustur.

Ancak nicelik açısından bakıldığında aidiyet duygusu insana benimsemediği düşünceleri savundurur, hatta propagandasını yaptırır. İrade bağlamında düşünüldüğünde aidiyet, bilince ve “özgür” iradeye önemli ölçüde zorluk çıkarmaktadır. Bu bakımdan her zihin başka zihinlerden teşekkül etmektedir. Ayrıca yansıtma denilen “mirroring” yeteneği sayesinde insan beyni, algıladığı yüz ifadesini taklit eder. Bu kasıtlı olmayan kas hareketleri insan beyninin başka insanların etkisi altında olduğunu göstermektedir. Kasıtlı olmayan bu kas hareketleri, evli çiftlerde o

⁵²⁴ Eagleman, Beyin, s. 177.

⁵²⁵ Burnett, s. 198.

⁵²⁶ Peker, s. 216.

kadar çok sık tekrar edilir ki yıllar sonra çiftler, kıyafet tarzının ötesinde yüz hatlarındaki kırıksıklıklar açısından da birbirine benzer.⁵²⁷

Duyusal olarak bir şey algıladığımızda, bu algı beynin birçok yerini etkinleştirir. Bir acının beyinde sorumlu tek bir noktası yoktur. Bu etkileşimin tümüne “acı matrisi” denmektedir.⁵²⁸ Acı matrisinde bazı alanlar duygusal olarak etkinlik oluştururken bazı alanlar da duyunun kaynağından gelen sinyallerle harekete geçmektedir. Yani deyim yerindeyse doğrudan duyusal kaynakla bağı olmayan bazı bölgeler, duyusal sinyal ile etkileşime girip acı çeken beyin bölgesinin acısını paylaşır. Söz konusu paylaşım sadece beynin kendi bedeniyle değil, “empati” adıyla başkalarının da acısını paylaşmaktadır. Bu zihinsel süreçteki temel amaç başkasının tesellisinden ziyade zihnin kurgu yaparak, muhtemel acılara karşı refleks hazırlama çalışmasıdır. Empati denilen bu yetenek sayesinde insan, öngörülerde bulunarak, yaşamını devam ettirme ve güçlü kalma arayışındadır. Paylaşımın amacı genişletilerek ahlaki açıdan pozitif değer üretilebilir. Yani insan, aç birini gördüğünde ona karşı merhamet duygusu herhangi bir eylem doğurmuyorsa, bu doğrudan kurgusal refleks çalışmasıdır diyebiliriz. Aç birinin doyurulması ise sadece muhtemel açlığa karşı kurgu değil, aynı zamanda pozitif bir değer üretimidir.

Empati yeteneği zaman zaman beyni fazla etkilemektedir. Beyin buna karşı kendini frenlemeye çalışsa da bu çaba nafi değildir.⁵²⁹ Zira insan türü bu empati adı verilen kurgusal çalışmalar sayesinde başarılı bir şekilde bugünlere kadar yaşamını devam ettirebilmiştir. Ancak her halükârda empati, tasarlanıp uygulanan bir olgu değil; zihnin yaşam koşullarını kolaylaştırmak adına geliştirdiği bir reflekstir. Empati sayesinde kurgu yoluyla insan karşılaştığı -özellikle de- sorunlu olaylardan yaşamın modern ya da vahşi koşullarına göre deneyim kazanmaktadır. Diğer bir deyişle empati sayesinde başkalarının yaşantısı da tecrübe sekansında buluşmaktadır.

Empati yeteneğinin başkasını anlamaya çalışırken kendi değer yargılarımız ve karakteristik özelliklerimizle onu yargılamak gibi bir zayıf tarafı vardır.⁵³⁰ Bu yüzdendir ki birine aynı anda hem öfkelenip hem üzülebiliriz. Öfkemiz değer yargılarımızdan, üzüntümüz sevgi ya da o kişiyle olan bağlardan kaynaklanır. Ya da

⁵²⁷ Eagleman, Beyin, s. 161, 169, 170.

⁵²⁸ Eagleman, Brain, s. 157-158.

⁵²⁹ Eagleman, Brain, s. 158.

⁵³⁰ Eagleman, Beyin, s. 174.

sevdiğimiz bir insana öfke anında sevgimizden bir şey kaybetmeyiz. Zira öfke yine değer yargılarımız ya da karakteristik özelliklerimizdendir.

Beyin acı matrisi sebebiyle başka insanların yaşadığı zorlukları ya da acıları kendi içinde kurgular ve acının bir benzerini -duyusal kısmı hariç- simüle eder. Empati denilen olgu acı matrisinin işlevidir. Ancak empati yeteneği bireyin içinde bulunduğu durum ve gruba göre farklılık gösterir. Yapılan deneylerde insanlar acıları kendi grupları üzerinde gözlemlediklerinde acı matrisinin daha hareketli olduğu görülmüştür.⁵³¹ Ateistlerde bile “ateist” etiketli acı çeken insanların gözlemlenmesi sonucu acı matrisi daha fazla aktivasyon göstermiştir. Buradan aynı zamanda gruplaşma ve aidiyet öğrenmelerinin en azından kalıtsal yatkınlığının yüksek olduğunu öğrenmekteyiz. Yani insan on binlerce yıllık deneyim birikiminin kalıtsal özellikleriyle beraber bir karakter oluşturmaktadır.

Medial prefrontal korteks (mPFC) denilen beynin toplumsal ağı, empati yeteneğinin etkinlik gösterdiği beyin bölgesidir. Bazen de empati olgusu en olması gereken yerlerde tamamen iptal olur. Srebrenitsa Katliamı’nda önceki haftaya kadar birbirine komşu olan insanlar ipler koptuğunda oldukça acımasız davranmıştır. Medial prefrontal korteks (mPFC) bölgesi acımasız davranışlar karşısında deaktif olmaktadır. Fakat bu doğrudan bilincin sergilediği bir nöral etkinlik değildir. Literatüre “dehumanization”⁵³² diye giren insandışılaştırma sebebiyle beyin, ahlaki olarak “vicdan azabı” çekmemek adına acımasızca davranılan insanları aslında artık insan olarak görmez. Bu yüzden de hiçbir vicdana, ahlaka, hukuka ve akla sığmayacak ölçüdeki vahşet dolu olaylar normal karşılanacak ve hatta tereddüt edilmeden gerçekleştirilecektir. Tarih boyunca yapılan soykırımlar ve katliamların temelinde dehumanization yatmaktadır. Beynin bu “insandışılaştırma” etkinliği büyük oranda bilinçdışı gerçekleşmektedir. Bilinçdışı, bilincin konforu ve karar verme yetisinin sağlıklı bir şekilde işlevini yerine getirmesi için böyle bir refleks geliştirmiştir.

Mezolimbik bölge beynin ödül merkez sistemi, amigdala ve hipokampusu da içine alarak prefrontal kortekse kadar uzanan yapıdır. Dopamin denilen “mutluluk” hormonu bu bölgede etkinlik sağlar.⁵³³ İşin ilginç yanı korkudan duyulan heyecan ve

⁵³¹ Eagleman, Beyin, s. 185.

⁵³² Eagleman, Beyin, s. 186.

⁵³³ Burnett, s. 90.; Canan, s. 289.

haz da bu bölgede cereyan eder. Yamaç paraşütü gibi “eğlence” tercihleri beynin mezolimbik bölgesini aktifleştirir.

Ödül ve mutluluk kavramları biyolojik olarak beyinde yer bulmaktadırlar. Bazıları ödül ve mutluluğu korku ile sağlar. Bunun bir sebebi meraktır. Diğer sebebi mezolimbik sistemin geniş aralığıdır. Mezolimbik sistem zevk ile anılan bölgedir. Ancak zevk sadece iyi bir şeyin olmasıyla beraber aynı zamanda kötü ve tehlikeli bir durumdan kurtulmaktır. Ayrıca tehlikeli ve stresli durumlarda salgılanan adrenalin sayesinde kan şekeri yükselerek tatlı bir şeyler yemeyle benzer bir zevk verir.

Zihnin bilinç düzeyinde etkinlik göstermesi beynin genel çalışmasına oranla oldukça az bir zaman dilimini kapsar. Oysa zihin, stresli ve yorucu gelse bile üst düzey bilişsel beceriler sayesinde elde ettiği tatmini diğer nöral faaliyetlerden elde edemez. Ve korkunun yarattığı heyecan ve salgılanan adrenalin bilincin en açık olduğu zamanlarda meydana gelir. Bu yüzdendir ki çok kısa zamanda gerçekleşen trafik kazalarında anlatması çok uzun süren detaylar hatırlanır. Deprem deneyimi olan insanlar 20-30 saniyelik olayı daha uzun hisseder. Korku sebebiyle adeta zaman genişlemektedir.

Zihin birçok şekilde ve birçok sebepten dolayı manipüle edilebilir bir sistemdir. İllüzyon gösterileri gibi durumlarda zihin kandırılmakta çok sorun görmez ve bilinç düzeyini korkuda olduğu gibi yüksekte tutmaz. Korku esnasında hayatta kalma güdüsü devreye girdiği için zihin kolayca kandırılmaz. Bir bilgisayar oyununda arabayla hız yapmakla gerçekte hız yapmak arasında ciddi bir fark vardır.⁵³⁴ Gerçek hayatta arabayla hız yapmak ölümü masada güçlü bir şekilde tutar. Hız tutkunlarının, dağcılarının, yamaç paraşütçülerinin korku bağımlılıkları biyolojik olarak mezolimbik sistemde yer almaktadır. İnsan zihni belleği ve öğrenmeleri sayesinde gerçek ile gerçek olmayan korku arasındaki ayrımı bilmekte ve gerçekten bir korku beklentisi olduğunda, olayların ciddi hayati risk taşımaları gerekmektedir.

Gerçek anlamda yaşanan bir korku anı, hele ki doğrudan hayatın riske atılma durumu varsa, istem dışı bir şekilde kalıcı öğrenmeler sağlamaktadır. Beyin “hayatta kalmayı” o kadar çok içselleştirmiştir ki, kazadan kıl payı kurtulmak gibi travmaları zihinsel olarak uzun süre diri tutar.⁵³⁵ Böylece zihin gelecekte yaşanması muhtemel

⁵³⁴ Burnett, s. 92-93.

⁵³⁵ Burnett, s. 94-95.

korku ve kazalara karşı tüm olasılıkları tek tek masaya yatırır. Bir daha benzer bir riskin doğmaması için reflekslerini adeta bir kalkan gibi hazırda tutmaya başlar. Zihnin bu fonksiyonu bilinç düzeyini hazırlayıp uzun süreli belleğe derinlemesine işlemesiyle devam eder.

Yaşanan iş kazalarının yüzde 98'inin engellenebilir kabul edilmesi, insan beyninin, deneyimleri ve olasılıkları hesap etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Diğer canlı türlerinde bilinç düzeyi olmadığından, onlarda “iş sağlığı ve güvenliği” gibi bir sosyal hizmet söz konusu değildir. Her ne kadar tüm canlılarda korku etkinliği aktif olsa da insan türü korkuyu disipline etme farkıyla kendi nöral farkını da ortaya koymaktadır. Toparlamak gerekirse nörobilimsel açıdan korku, bellek ile bilinç arasındaki hormonal etkinliktir.

Zihnin baş etmekte zorlandığı konulardan birisi de zamandır. Eagleman bu konuda, şimdinin cazibesinin geleceğin muhtemel getirilerinden daha önemli olduğunu söyler.⁵³⁶ Zihin, evrimin kümülatif bilgilerini kullanmayı öncelemektedir. İnsan türü yüzyıllarca avcı-toplayıcı yaşam biçimiyle günü kurtararak soyunu devam ettirmiştir. Geleceğe dair planlar yapmak, yatırımcı olmak, çocukları için zengin olmaya çalışmak gibi kaygılar son birkaç bin senenin, özellikle de Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkan modern yaşam kültürünün dinamolarıdır. Son birkaç bin sene, insanlık ve canlılık tarihi açısından zamanın doğrusal düzleminde küçük bir paya sahiptir.

Gelecek ile ilgili planlar yapmak ve hedefler koymak bilinçli bireylerin kurumsal tavırlarıyla ortaya koyup kültürel ve ekonomik olarak zenginleşmesini sağlar. Buradaki anahtar kavramımız bilinçtir. Etkinlik düzeyi bilinç seviyesinde olmayan zihin, karar ve reflekslerde anlık durumu “yarına” tercih eder.

Gelecek olgusunun beyin karşısında kullanabileceği tek koz bilinçli düşünmedir. Sonuçlarının kötü olacağı kesin olduğu halde insanların yine de kötü davranışlara eğilimi ânın gücünü gösterir.⁵³⁷ İçki kullanmanın vücuda ve beyin kendisine de zararlı olduğu bilindiği halde alkol sebebiyle beyin ödül merkezi uyandırılarak dopamin salgılanır ve ânın gücü sebebiyle içki tüketimi gerçekleştirilir. Beynin bu ödülü talep etmesine karşın bilinç, direnç göstererek etik açıdan pozitif

⁵³⁶ Eagleman, Beyin, s. 142.

⁵³⁷ Eagleman, Beyin, s. 143.

değer üretmiş olur. Dolayısıyla beynin biyolojik yapısının tek başına neyin iyi olup olmadığını analiz etmede ölçü olamayacağını söyleyebiliriz. Beyindeki bilgi ve anlam akışı sayesinde, diğer bir deyişle zihin sayesinde beynin diğer fonksiyonu olan bilinçli düşünme aracılığıyla değerler ortaya çıkmaktadır.

Zihnin bilince rağmen şimdiyi geleceğe rağmen tercih etmesi pazarlama ve stratejistleri tarafından bilinen bir durumdur. Otomobil bayilerinde test sürüşlerinin yapılması beynin anlık hazzına yönelik bir dürtmedir.⁵³⁸ Yine elektronik ya da kıyafet mağazalarında ürünler sadece vitrinde durmamakta, teşhir ya da raf ürünleri denenebilmektedir. Bu cömertliğin sebebi beynin şimdiyi öncesidir. Seri üretim kültüründeki yeni dünya düzeni, cömertliği bir “tuzak” aracı olarak kullanmaktadır. Zira bilincin insan duyguları karşısındaki durumu her zaman için zordur.

Sanal alışveriş ile ilgili yapılan bir çalışmada insanların önemli bir kısmının kompulsif tutumlarla satın alma gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.⁵³⁹ Ekran başında, tek dokunuşla bir şeyleri satın alabilmek zihinsel hazzı tetikler ve insanlar aslında kendilerine lazım olmayan şeyleri satın alır. Çünkü anlık bir şeyler yapabiliyor olmak her zaman caziptir.

İnsanlar arasında itibar görme ve onlar tarafından kabullenilme yine insanın en eski mesleklerinden birisidir (Odysseus Anlaşması).⁵⁴⁰ Ânın gücü ve beynin çok sesli kargaşasını disipline etmenin belki de en etkili yordamı sosyal varlık olabilmektir. Normalde çok zor gelebilecek davranışı insan sırf sosyal kalabilmek motivasyonu ile gerçekleştirebilmektedir. Beynin geleceği göz ardı ederek âna odaklanmasıyla, bilinçle beraber Odysseus Anlaşması ile baş edilebilir. Diğer bir ifadeyle şimdiyle baş edebilmenin zorluğu, geçmiş ve geleceğin dayanışması ile aşılabılır.

Kendisine yoğun açlık sinyalleri gelen beyin, önündeki yemeği saldırgan bir tutumla yemek ister. Hele ki önündeki yemekle ilgili duygusal hatıralar olumlu birer pekiştireç ise frontal korteksin işi bir hayli zordur. Zira frontal korteks “şımarık” beynin terbiyecisi gibi hareket etmektedir. Yani, zihin sürekli beraber yaşamak zorunda olduğu bilinç ile durmadan mücadele etmek zorundadır. İnsanların hataları,

⁵³⁸ Eagleman, Beyin, s. 142-143.

⁵³⁹ Deniz Zeren ve Nilüfer Gökdağlı, **Satın Alma Motivasyonları: Tüketicilerin Sanal Kompulsif Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Pazarlama Kongresi Özel Sayısı, 2017, Kütahya, Mayıs, s. 48.

⁵⁴⁰ Eagleman, Beyin, s. 145.; Eagleman, Incognito, s. 118, 121-125.

doğruları, erdemleri ve suçları bu mücadeleler sonucunda kimin zafer kazandığı ile ilgilidir.

İnsanlar yanlış olduklarını bildikleri halde nöral faaliyetlerini kontrol edemeyip bazı kararlar verebilmektedir. Evliliklerde yaşanan sadakatsizliklerin altında yatan nöral savaşları Eagleman nörobilimsel açıdan ânın gücüyle açıklamaktadır. Eagleman bu hususta kitaplarında çok az değindiği erdem kavramına değinerek, erdemin ortaya çıkmasının şartı olarak insanın hormonlarına karşı vereceği mücadeleyi göstermektedir.⁵⁴¹ Ancak Eagleman insanın bu nöral savaşta, hormonlara karşı verilecek mücadeleyi tam olarak zihnin hangi yönüyle gerçekleştireceğini ifade etmemiştir. Ancak görüşleri genel olarak göz önünde bulundurulduğunda mücadele verecek olan unsurun bilinç olduğu anlaşılmaktadır.

Neokorteks ile “sürüngen beyin” arasında süregelen mücadelenin bir başka örneği ise yemekten sonra, tatlı yeme isteğidir. Mide toktur, veriler beyne ulaşır; “sürüngen beyin” o tatlıyı yemenin doğru olmadığını ifade eder ancak neokorteks tatlıyla kurduğu eski ve güzel bağı ortaya koyarak tatlı yemeye karar verir. Bazen de tam tersi olur ve çok sevilen bir besin, sonradan deneyimlenen kötü bir veriyle eşleşir ve sevilen unsur “kara liste”ye alınır. Sevdiğimiz bir yemeğe, tiksinti duyduğumuz bir şeyin girmiş olması kötü bir eşleşme olabilir.⁵⁴²

Yemekle ilgili önemli bir yanılsama da tatla ilgilidir. Tat alma yüzde 65’lik oranla görüntüyle ilgilidir. Gurmelerin sunum konusunda estetik kaygı duyması elbette bunun bir göstergesidir. İnsanlar tarih boyunca yemeğe salt beslenme anlamından fazlasını yüklemişlerdir.⁵⁴³ Hayatı anlamlandırmak bir bakıma onu renklendirmektir. Hayatın en önemli unsurlarından biri olan beslenmeyi de anlamlandırmak veya renklendirmek, zihnin bizi ikna etmek için oynadığı oyunlardan birisidir. Aksi takdirde bizi hayatta tutan enerjiyi karşılamakta bu kadar hevesli olmayabilir, yani beslenme ihtiyacını bu kadar dinamik bir şekilde gerçekleştiremeyebilirdik.

Zihnin kompleks yapısı ve o yapıdaki her ayrıntının kararlardaki etkisi, sebep itibariyle çok aydınlatılamayan bir durumdur. Özellikle de uzun süreli belleğin etkisiyle elde edilen kararlar adeta otomatik pilot prensibiyle çalışmaktadır. Bu

⁵⁴¹ Eagleman, *Incognito*, s. 120.

⁵⁴² Burnett, s. 21-23.

⁵⁴³ Burnett, s. 21-25.

durumda bilinç her kararın arkasında yer almak zorunda değildir.⁵⁴⁴ Bilakis gündelik hayatımızdaki karar ve eylemlerin çok az bir kısmı bilinçli bir şekilde gerçekleşir. Kaldı ki bilinçli gerçekleşen eylem ve kararlar da tartışmaya açıktır. Zira bilincin varlığı ayrı, oluşumundaki etkenler ayrı tartışma konusudur. Fakat bu bakış açısının etik açısından açmazları vardır. Eagleman'ın bu görüşü iradenin özgürlüğünü bir hayli sınırlandırmakta ve insanı ahlaki ve hukuki yükümlülükler açısından deyim yerindeyse kurtarmaktadır.

Meşhur “libet deneyi”⁵⁴⁵ karar verme süreciyle ilgili ilginç şeyler söylemektedir. Bu deneye göre karar verme anından yaklaşık 300 mili saniye önce beyinde sinyal hareketleri başlamaktadır. Karar verme anıyla kararın uygulandığı an arasında da 200 mili saniye vardır. Buna göre karar vermeyi etkileyen bilincin dışında gerçekleşen sinyal hareketleri elbette iradenin kaynağıyla ilgili bazı tartışmalara sebep olacaktır. Yine bununla beraber karar verme anıyla kararın uygulandığı an arasındaki fark verilen kararın veto edilebileceği anlamına da gelir. Bu nörobilimsel veriler ışığında, henüz bilinç düzeyine ulaşmayan karar ya da kararlar zihinsel etkinlik olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bilinç düzeyi kararlardan birisini tercih edecek ya da gelen kararı onaylayacak bir zaman dilimine sahiptir.

Libet deneyinde de gözlemlendiği üzere, basit el ya da parmak hareketleri için bile beyinde ciddi oranda hareketlenme başlar.⁵⁴⁶ Hatta beyin sürekli etkileşim halindedir. En derin uyku evrelerinde bile az da olsa etkileşim devam etmektedir. Bu aynı zamanda beyin farklı bölgelerinin farklı işlevleri olduğunu da gösterir.

Karar verme süreci ve karar verenin faili hakkındaki bu spekülasyonlara rağmen zihin, kontrolün kendisinde olduğuna yine en başta kendisini ikna eder. Bu açıdan bakıldığında özgür irade olsun ya da olmasın; zihin kendisini eylemlerin faili olarak görür.⁵⁴⁷ Tüm biyolojik yapılar gibi beyin de var olmaya çalışır. Canlılığı hayatta ve ayakta tutan şey, var olma motivasyonudur. İradesini, bilincini yani

⁵⁴⁴ Eagleman, Beyin, s. 121.

⁵⁴⁵ Berker Duman, **Sağlıklı Bireylerde Karar Verme Süreçlerinde Etkili Olan Kortikal Aktivite Paternlerinin fNIRS ile Değerlendirilmesi**, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019, s. 6.

⁵⁴⁶ Eagleman, Brain, s. 113.

⁵⁴⁷ Eagleman, Beyin, s. 112-113.

kendisini inkâr eden bir organizmanın anlamsal olarak organizma olarak kalmasıyla yok olması arasında bir fark yoktur. Bu bizi felsefi olarak idealizme de götürür.⁵⁴⁸

Zihnimiz bize sezgisel olarak kontrolün kafamızın içinde olduğunu söyler. Bu konuda yanlışlığımızı söyleyemeyiz elbette ancak konu sadece yukarıdan aşağı şekilde gelişen bir dünya tanımlaması değildir. Vücuda gelen sinyaller ya da gövde ya da bacak kısmında gerçekleşen sinirsel faaliyetlerden beyne bir sinyal gitmezse zihin, bırakalım kontrol etmeyi, kontrol edecek bir dünyayı bile tanımlayamayacaktır. Bu açıdan bakıldığında zihin, nasıl ki kendi içindeki birçok noktadan gelen sinyallerle karar veriyorsa, öyle de vücudun geri kalanıyla iş birliği halindedir.⁵⁴⁹

İnsan, deneyimleri sayesinde, yıllar içerisinde yaşadığı toplumda kimin güvenilir olup olmadığı konusunda fikir sahibi olduğunu düşünür. Bu konuda kendisini yetkin görmesinin en önemli sebebi tecrübesidir. Oysa Yale araştırmacılarının bulguları bebeklerin hep iyi ayıyı tercih ettiğini göstermektedir. Bu özellik bu araştırma ışığında bize doğuştan iyi-kötü ayrımını yapabilir yetenekte olduğumuzu göstermektedir.⁵⁵⁰

Çok eski bir resim olan yaşlı-genç kadın illüzyonu sadece duysal yanılsamayla ilgili değildir. Aslında bakarsanız ortada bir yanılsama da yoktur. Zira resim hem yaşlı hem de genç kadın görülebilir şekilde tasarlanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ikisini de algılayabilen zihnin, görüntüler arası geçişlerdeki algı ya da bilincin bağlayıcılığıdır.⁵⁵¹

İllüzyon konusu duysal yanılsamadan ziyade zihnin duyular aracılığıyla kendini kandırması şeklinde ifade edilebilir. Asıl önemli olan, zihnin algısal olarak manipüle edilebilir olmasıdır. Bu bağlamda zihin, yanılgıların, korkuların ve çok sesli nöral aktivitelerin arasında anlamsal olarak var olmaya çalışmaktadır.

Yapılan bir deneye göre kişinin gördüğü resimlerden sonraki nöral tepkileri ile siyasi yönelimleri arasında güçlü bir korelasyon vardır.⁵⁵² En iğrenç sayılabilecek görsellere en büyük nöral tepki gösteren beyne sahip bireylerin siyasi olarak daha muhafazakâr; aynı görsellere hemen hiç nöral tepki göstermeyen zihne sahip bireylerin ise daha liberal olduğu gözlemlenmiştir. Bu elbette bireylerin deneyimlerine de

⁵⁴⁸ Cevizci, Sözlük, s. 227.

⁵⁴⁹ Eagleman, Brain, s. 119-120.

⁵⁵⁰ Eagleman, Brain, s. 151.

⁵⁵¹ Eagleman, Brain, s. 110-111.

⁵⁵² Eagleman, Brain, s.123-124.

bağlıdır. Zaten deneyimlerin insan karakterine, beynin nöral yapısına etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir.

Yapılan başka bir çalışmada karar verme anında 300 kadar nöronun kurduğu bağlantılar incelenmiştir. Her karar vermede oldukça özgün modellemeler ortaya koyan zihin, en basit kararlarda bile bir daha asla bir benzerinin olmayacağı enformasyonlar oluşturmaktadır.⁵⁵³ Bu modelleme özgünlüğü elbette “oraya gitmeseydin, başına bir şey gelmezdi” gibi irade varsayımlarını teorik olarak da iptal etmektedir. Nitekim her oluş ya da bilgi kendi bilgi ağı içerisinde anlamlıdır.

Karar verme süreciyle ilgili 2015 yılında bir fare üzerinde yapılan deneyde zihnin karar verme anındaki modelleme elektronik ortama aktarılmıştır. Bu nörobilim açısından oldukça önem arz eden bir çalışma olsa da henüz başlangıç aşamasındadır.⁵⁵⁴ Zihnin karar verme anındaki modellemesinin önemli açmazları vardır. Teknolojik imkanlar, insan zihninde 100 trilyon bağlantının olduğu ve bu bağlantıların durağan olmadığı göz önünde bulundurulduğunda şu için yetersiz kalmaktadır.⁵⁵⁵ Ayrıca insanın karar verme süreci 0-1 sayı sistemindeki komutlardan çok daha falsoludur. Bir başka sorun, elde edilecek modellemenin veri büyüklüğüdür. Şu an için herhangi bir insanın, sıradan bir karar verme modellemesini ortaya koymak, sonraki durumda aynı modellemeden aynı kararın çıkması demek değildir. Dolayısıyla bir insanın kararlar zincirinin modellemesini aktarmak ve bunu depolayabilmek mevcut imkanlar dahilinde olanaklı değildir.

Genel olarak Eagleman’ın görüşlerine bakıldığında insan iradesinin arka planında kalıtsal ve çevresel faktörler vardır. İşin bilinç kısmına bakıldığında ise karar vermelerin arka planında büyük oranda bilinç düzeyi yerine bilinçaltının daha etkili olduğunu düşünmektedir.⁵⁵⁶ Eagleman’a göre insan robota, insan zihni de yapay zekaya benzemektedir. Ortaya koymuş olduğu nörobilimsel bulgular insanın değer gibi anlamsal sorunlarına tam olarak yanıt verememektedir.

Nörobilimcilere göre zihin birden fazla işleve sahip ancak bütün olarak var olan bir sistemdir. Nörobilimciler zihni salt maddeyle açıkladıklarından işlevsel farklılıklara özne, özgür irade gibi özel veya felsefi anlamlar yüklememişlerdir. Öte

⁵⁵³ Kılıç, s. 43-44.

⁵⁵⁴ Kılıç, s. 20.

⁵⁵⁵ Kılıç, s. 21.

⁵⁵⁶ Eagleman, Incognito, s. 4-5.

tarafından felsefe tarihinde Platon'dan beri var olan, zihni merkeze alıp dış dünyayı zihnin kurgusu olarak kabul eden idealizm de güçlü bir alternatif olarak bulunmaktadır. Özellikle ikinci bölümde değindiğimiz duyuşal ve algısal fark maddenin mahiyeti hakkında epistemolojik çıkmazda olduğumuzu göstermiştir. Bu bakımdan nörobilimcilerin diğer nörobiyolojik alt başlıklarda olduğu gibi zihin konusunda da “indirgemeci”⁵⁵⁷ tavrı hem bilimsel yöntemle çelişmekte hem de felsefi olarak belli çıkmazlara sahip görünmektedir.



⁵⁵⁷ Cevizci, Sözlük, s. 236.

SONUÇ

Her açıdan insan iradesinin, yaşadığı anı ve ortamı kontrol etmesi çok hassas bir çizgide ilerler. Özgür irade ya da iradenin özgürlüğü meselesi gerek müstakil olarak gerekse zihin-dış dünya ilişkisi bağlamında düşünce tarihi boyunca en önemli tartışmalardan birisi olmuştur. Aynı zamanda insanlık için hayatın anlamlandırılmasında irade ve iradenin özgürlüğü konusu da önemli bir konumdadır. Çalışmamız sürecinde de bu bağlamda iradenin farklı çağlardaki mefhumlarına göz atılmış, böylece tarihsel süreçte sosyal yapının, dini inançların ve coğrafi koşulların, hayatı anlamlandırmada önem arz eden irade konusunu nasıl etkiledikleri hakkında da bilgi edinilmiştir.

Her toplumun, her çağın kendine has özellikleri, yaşam biçimleri ve dini inanışları vardır. Tüm bu unsurlar literatürde kültür ve medeniyet başlıklarında incelenmektedir. Her yaşam biçimi ait olduğu toplumda kültürel sonuçlar doğurduğu gibi belli normlar ve ahlaki unsurları da ortaya koyar. Elbette kültürlerin ötesinde evrensel ahlak yasalarından da söz edilebilir. Ahlak yasalarının kaynağı olarak akıl, fayda, bilgi gibi kavramları kabul eden filozof veya felsefi akımlar büyük oranda evrensel ahlak yasaları iddiasındalardır. Çalışmamızda da kültürel ve evrensel ahlak yapıları bağlamında irade konusu ele alınmış ve bahsi geçen konu etik zeminde tartışılmıştır.

Ahlakın kaynağı olarak evrensel olguları, söz gelimi akıl ya da bilgiyi temele almak oldukça zor bir iştir. Nitekim ahlakı, ahlakın kaynağını, kapsam ve geçerliliğini ifade etmek birçok disiplinle eş güdümlü çalışıldığında söz konusu olabilir. Dış dünyayı tanıma ve tanımlamada epistemolojik temeller, ahlak ve ahlakla ilgili olan her şey için en temel noktadadır. Ayrıca insanın biyolojik, fizyolojik ve kimyasal yönlerini göz önünde bulundurmak elbette ahlakın temel dinamolarındandır.

İnsan biyolojik bir varlık olarak bazı duyuşal özelliklere; zihin sahibi varlık olarak ise algılama yetilerine sahip bir varlıktır. Ancak biyolojik varlık olarak bazı duyuşal özelliklere sahip olması dış dünyayı kavrayış biçimiyle ilgili belli spekülasyonlar çıkarmaktadır. İnsanın dış dünyayı algılaması zihinsel bir olguyken, duyumsaması ise duyuşal bir durumdur. Bu bakımdan zihnin bilinç ya da bilinçdışı kısmı dış dünyayı doğrudan deneyimleyememektedir. Duyular ise dış dünyayı

deneyimledikleri halde, onu tanımlayamamaktadır. Bu bakımdan insanın dış dünyaya yönelik fiziki davranışları, karar vermeleri; zihinsel olarak da algısal yönleri, kavrayış düzeyi oldukça kaygan bir zeminedir. Dolayısıyla da ahlak açısından ortaya somut veriler koymak zihni ilgilendiren tüm unsurlara bağlıdır. Bu açıdan ahlak felsefesinin modern bilimin alt dalları olan biyoloji, kimya, fizik ve nörobiyoloji alanlarıyla ilişkilerinin güçlenmesi gerekmektedir.

Ayrıca bilinç denilen zihin düzeyinin hangi durumlarda daha fazla nöral etkinlik gösterdiği kontrol edilebilen, her an tespit edilip gözlemlenebilen bir durum değildir. Zihinde gerçekleşen nöral etkinliklerin, söz gelimi zihnin ait olduğu beden aç durumdayken gösterdiği reaksiyon ile tokken göstereceğiyle aynı olmamaktadır. Daha geniş bir örnek vermek gerekirse, çalışmamızda yer alan Kpelle insanların zihinsel etkinliklerinin yaşadıkları coğrafya ve çevre şartlarına göre nasıl şekillendiği de görülmüştür. Sadece ahlaki unsurlar değil, problem çözme gibi tüm zihinsel etkinlikler de içinde yaşanılan toplumdan, çevreden ve hatta iklimden etkilenmektedir. Kuzey Avrupa ülkelerindeki insanların daha disiplinli olup, orta kuşak iklimine sahip bölgelerde yaşayan insanların görece daha rahat bir yaşam biçimini benimsemesi elbette tesadüf değildir. Yaşam biçimleri karakteristik bir yapı olup, karakter de doğrudan zihinle alakalıdır.

Çalışmamız irade ve onun maddeyle olan alakasını anlamak, bilimsel ve nörobilimsel verilerle zihnin dış dünya ile ilişkisini kavramak ve özgür irade ile madde arasındaki ilişkiden doğan ahlaki meselelere açıklık getirmek üzerine yürütülmüştür. Bu bağlamda David Eagleman'ın görüşleri üzerinden yürüttüğümüz çalışmamızın genel çerçevesinde fizik, kimya, biyoloji, nörobiyoloji, etik, metafizik, zihin felsefesi gibi hem bilimsel hem felsefi disiplinlerden faydalanılarak iradenin özgürlüğü, kaynağı, dış dünya ile ilişkisi ve etik zemini açıklanmaya çalışılmıştır.

İlk bölümde ele aldığımız irade kavramı tarihsel ve kavramsal olarak açıklanmış, etik zemini felsefe tarihindeki önemli isimlerce örneklendirilerek belli açmazlara değinilmiş, teknolojik gelişmelerin doğurduğu imkân ve sorunlar bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca karar verme mekanizmasının biyolojik yönlerine değinilerek hem iradenin biyolojik gerekçelerine değinilmiş hem de ahlaki sorumluluğun biyolojik sebepleri ele alınmıştır. Buna göre ilk bölümde iradeyi anlamak için nörobiyolojik çalışmaların göz önünde bulundurulması gerektiği ortaya

konmuştur. Ayrıca karar verme süreçlerinde nöral etkinlikleri göz önüne aldığımız ilk bölümde nörobilimcilerin ve özelinde de David Eagleman'ın etik açısından çıkmazları ortaya konmuştur. Diğer taraftan ise ihmal edilen metafizik ve etiğin, iradenin ve insan varoluşunun temellendirilmesinde fizikalist açmazlara cevap olabileceği ihtimaline değinilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde beynin biyolojik ve nörolojik yönleri bazı tanımlamalar ve deneysel çalışmalarla ele alınarak insanın özne olabilmesinin nörobilimsel imkânı tartışılmıştır. David Eagleman ve fizikalist diğer nörobilimcilere göre insanın özne olması aslında bir varsayımdır ve bunun sebebi öznenin konusu olan zihni sadece maddeyle açıklamaya çalışmalarıdır. Ancak zihni sadece biyolojik olan bir maddeyle temellendirmek ve maddenin kendiliğinden hem canlılığı hem de zihni ürettiğini söylemek felsefi açıdan zor; sezgisel açıdan ise kabul edilecek bir durum değildir. Bu bölümde maddeyi, maddenin var olma serüvenini, maddeden bir canlılığın oluşma ihtimalini ve tüm bunların ontolojik ve epistemolojik zorluklarına değinilerek varoluşsal ve etik kaygılar ortaya konmuştur. Buna göre atomcu gelenekte maddenin ezeliyeti ne kadar güç ise fizikalist, materyalist yaklaşımların madde ve canlılık hakkındaki “kendiliğinden” anlayışı da o kadar güç görünmektedir. Bununla beraber canlılıktan zihin ve bilinç dediğimiz olguların oluşması, birbirinden habersiz ve sürekli yenilenen hücreler tarafından yapılamayacak kadar imkânsız görünmektedir. Varlığın mevcut halini kademeli olasılıklarla açıklamaya çalışan bu yaklaşımlar, tasarım ihtimalini ihmal etmektedir. Çalışmamız boyunca duyulan bu metafiziksel kaygılar aslında iradenin şekillendiği zihnin ve iradenin etik açısından açıklanabilmesiyle ilgilidir.

Ayrıca insanı yaşamın merkezinden alan maddeci görüş, zihinle ilgili her konuda felsefi çıkarımlar yaparken, insan zihin düzeyinin algılama yeteneği hakkında bir sonuç elde edememektedir. Bu özel yetenek ve sorumlulukların insan öznesinde buluşuyor olması bir metafizik-etik uyum sağlamaktadır. Beyin, beynin oluşturduğu zihin, zihnin bilinç ve bilinçdışı düzeyleri varlık sahasıyla beraber var olmaktadır. İnsan bedeninin duyumsayıp zihnin algıladıklarıyla bir “iç-model” yaratılmaktadır. Bu “iç-model” insan zihninin, doğrudan deneyimlemediği halde, dış dünyayı kurgulaması demektir. Zihin, bu yeteneği sayesinde dış dünyada hem biyolojik hem de özne olarak var olmaya devam etmektedir. Zihnin kurgucu bir yapıda olması aynı zamanda onun

tanımlama ve isimlendirme yeteneği sayesinde. Zira tanımlama ve isimlendirme aynı zamanda sınıflandırma, sıralama gibi işlevsel anlamlara gelmektedir. Böylece zihin anlamlı, sıralı ve nedenli dünyalar kurgular.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde David Eagleman'ın nörobilimsel açıklamaları ile felsefe tarihinden Descartes, Locke ve Kant gibi önemli filozofların görüşleri sentezlenerek “benlik” kavramı ele alınmış; benlik ile bilincin farkı ortaya konmuştur. Ayrıca bu bölümde benliği oluşturan unsurlar da ortaya konmuştur. Bu bağlamda bellek, refleks ve duygular benliğin birer parçası olarak kabul edilmiştir. Zihin ve beynin kalıtsal mirası da benliğin birer parçası olup benliğin zihin ve beyinden işlevsel farkı ortaya konmuştur.

Eagleman nörobilimsel açıdan benlik kavramına filozoflar kadar önem atfetmemiştir. Zira felsefede benlik kavramı özne ile ilintiliyken, nörobilimsel açıdan benlik zihinsel faaliyetler bütünü olarak tanımlanır. Ancak benliğin unsurlarından birisi olan bellek nörobiyolojik açıdan nöral bağlantılar olarak kabul edilir. Buna göre deneyimler ya da öğrenmeler, nöral bağlantılar olan sinapslara işlenmektedir. Fakat hücrelerin yenilenmesiyle bilgilerin kopyalanarak taşınmasının maddeci bir yaklaşımla açıklanması hem bilimsel hem de makul görünmemektedir. Bunun metafiziksel bir tasarım olduğu felsefi görüşü, güçlü bir alternatif olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmamızın son bölümü olan dördüncü bölümde “benlik” kavramından ayrılan “bilinç” ele alınmış ve bilincin nörobiyolojik zemini tartışılmıştır. Nörobilim açısından bilincin biyolojik konumu genel olarak serebral kortekste ya da serebral korteksin bir bölümünde kabul edilmektedir. Ancak böylesine önemli bir zihinsel düzey için bile net bir sonuca kavuşulmamış olması, nörobilim disiplininin ne kadar yeni ve bilinmezliklerle dolu olduğunu göstermektedir. Bilincin işleviyle ilgili olarak David Eagleman, diğer nörobilimsel konularda olduğu gibi yine maddeci bir tutum sergilemektedir. Eagleman her ne kadar diğer ihtimallerin olduğunu kabul etse de maddenin evrimsel olarak bir bilinç ya da zihin durumunu oluşturmamasını daha muhteşem kabul etmektedir. Ancak Eagleman'ın zihin-bilinç ilişkisi oldukça mekanik işler ve bilincin zihinde çok küçük bir paya sahip olduğunu söyler. Eagleman'ın felsefi olarak en sorunlu yaklaşımı zihinsel faaliyetleri nicel açıdan değerlendirmesidir.

Bilincin zihindeki en az faaliyet gösteren bölge olmasından yola çıkan Eagleman, nitelik ve kritik yönleri ihmal ediyor görünmektedir.

Ayrıca David Eagleman iradenin bilinçdışı faktörlere daha fazla bağlı olduğunu savunduğundan, bilinç kapsamında iradeyi yeterince “özgür” kabul etmemektedir. Zira ona göre bilinç, iradenin özgürlüğü ile ilgili değil, yeni öğrenme ve deneyimleri yönlendirme ve sınıflandırmayla ilgili zihinsel bir düzeydir.

Özetle Eagleman ile beraber maddeci yaklaşımlarda irade hem bilinçdışının nicel gücünden hem de biyolojik altyapısından kaynaklı özgür değildir. Nitekim her şeyi madde ile açıklayan materyalizmden başka bir sonucun çıkması da mümkün görünmemektedir. İradenin özgürlüğüne konu olabilecek bilinç gibi önemli bir kavram fizikalist bir şekilde varsayım olarak görüldüğünde insan, nedenler dünyasında sonuçları izlemekten başka bir işleve sahip değildir. Ancak bu yaklaşımın anlamsal ve ahlaki çıkmazları sayılamaz ölçüdedir. Diğer taraftan nörobilimsel bulguların bilinç, irade ve iradenin özgürlüğü ile ilgili verileri henüz hipotez aşamasındadır. Dolayısıyla yöntemlerinin bilimsel olması, bulgularının mutlak olduğu anlamına da gelmemektedir.

Eagleman’ın çalışma ve eserlerindeki en önemli eksik bulguları, etik ve hukukla yeterli düzeyde sentezlememesidir. Bu açıdan çalışmaları oldukça teorik olarak kalmaktadır. Bu yüzden de özgür irade problemine salt olarak nörobilimsel açıdan bakmak bizi kaçınılmaz olarak felsefi ve anlamsal çıkmazlara götürecektir. İradenin anlaşılması salt nörobilimsel açıdan mümkün değildir. Nitekim Eagleman da nörobilimsel test ve bulguların hukuki süreçlerde kullanılmasını tehlikeli bulmaktadır.⁵⁵⁸

İradenin olmadığını söyleyen Spinoza gibi isimler varoluşun tanrısız olamayacağını söylerken, fizikalist yaklaşımlarda iradenin sanrısız olmasına karşı altında bir metafizik zeminin olmadığını söylemektedirler. Diğer taraftan insan iradesini ve tanrı fikrini aynı anda kabul eden filozoflar ve kelimacılarla beraber diğer taraftan insan iradesini kabul ederken tanrısız evren anlayışına sahip düşünürler de var. Bu durum bize irade konusunun tartışma alanının problemlerini göstermektedir. İrade konusu etik açısından önem arz ettiğinden ve insanın dünya hayatı ve ölüm sonrası sorumluluklarını ilgilendirdiğinden bizce de irade konusu metafizik bir zemine ihtiyaç

⁵⁵⁸ Eagleman, Incognito, s. 62.

duymaktadır. Diğer taraftan irade konusunun özgürlüğü ve bu özgürlüğün sınırları nitelik ve nicelik açısından ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Biraz daha açmak gerekirse salt nörobilimsel açıdan değerlendirildiğinde irade özgürlüğü nicel bir şekilde değerlendirilmiş olacaktır. Bu tür bir değerlendirme sonucunda iradenin özgürlüğünden bahsetmek bir hayli güçtür. Eagleman da bir nörobilimci olarak hemen tüm eserlerinde iradeyi bilinç kapsamında ve sadece nicel açıdan ele almıştır. Oysa bu tür bir yaklaşım bilimsel olsa da felsefi açıdan yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan nörobilimsel açıdan bile bakıldığında bilinç ya da iradenin nicel açıdan oldukça az bir paya sahip olmasına karşın nitel açıdan büyük paya sahip olması ihtimali de oldukça güçlüdür.

Zihin, iradesinin yok sayılmasını var oluş meselesine dayandırmaktadır. Bu bakımdan irade bir çırpıda kenarı itilebilecek bir mesele de değildir. Zihin, iradenin varlığını sezgisel olarak kendi varlığıyla bir tutmaktadır. Zihin, iradenin varlığıyla beraber kendisini anlamlı bulmaktadır. Aslında buradaki özne, zihnin doğrudan tüm yönlerini değil, zihnin bilinç düzeyini kapsamaktadır

Ayrıca insan pratik hayatta iradesini güçlü bir şekilde ve hatta bir şeylere rağmen gösterebilmektedir. Söz gelimi ihtiyaç sahibi bir insana yardım etme eylemi, yardım eden için maddi zarara yol açtığı ve zihin ya da bilinç bunu bildiği halde değer üretebilmek adına gerçekleşir. Yine birçok dinin ortak sayılabilecek ibadeti olan oruç, irade konusunda önemli bir göstergedir. Zira insan bedeni aç ve susuz olduğunda beyne belli sinyaller gönderir ve beyin de zihin kontrolünde belli hormonlar salgılar. Bu şekilde zihin hem açlık üreterek beslenme arayışına girer hem de salgıladığı hormonlarla içinde yaşadığı bedeni korumaya çalışır. Ancak oruç ibadetini gerçekleştiren kişi tüm bu zihinsel etkinlik ve hormonal değişikliklere rağmen irade gösterir.

“Bağlantısal-bütünsellik” olarak karşımıza çıkan yeni anlayışta insanın önemi iradesiyle değil, bilgi üretmesiyle ortaya çıkar. Bu yaklaşıma göre insan, yaşamın bir parçası olduğu ve enformasyona katkı sağladığı için değerlidir. Dolayısıyla yaşamın her enformasyon ağı ne kadar değerli ise insan da o denli değerlidir. İnsan değerli olduğu için bilgi işlemez; bilgi işlediği için değerlidir. Dolayısıyla insan bilgi işlediği için zihin sahibi olma değerine ulaşmıştır. Bu değer zihinle ifade edilebilir. Sahip olduğu ahlaki yükümlülükler de yine sahip olduğu değerle ilgilidir. Ancak diğer

hayvan türlerinde de bir beyin olması kaçınılmaz olarak onların da bilgi işlediğine ve dolayısıyla da zihin sahibi olduğuna delalet eder. Bizim burada kastettiğimiz değer bilinçle ilgili olan değerdir. Elbette “bağlantısal-bütünsellik” yaklaşımı değeri doğrudan insana değil, bilgi işleyen yaşamın her parçasına götürmektedir. Ancak değer söz konusu olduğunda etik açısından irade, yükümlülük gibi olgular kaçınılmaz olduğundan, etik açısından bilinç sahibi olmak sadece değerli olmanın sebebi değil, aynı zamanda değerlerin kaynağıdır.

İnsan iradesinin gücü her şeye yetmeyebilir ki çoğu zaman yetmez. Bir insan ne kadar erdemli olursa olsun dünyadaki kötülükleri yok etmek gibi bir değer üretemez. Ancak kötülükler devam ederken, şahit olduğu kötülüklere karşı zihinsel olarak hissettiği şey onun bu dünyadaki anlamıdır; dolayısıyla da değeridir. Söz konusu değeri sağlayan unsur birçok kültür ve dinde ruh diye anılmaktadır. Ruh diye kastedilen şey tarih boyunca sadece içsel ya da zihinsel bir yapı olarak değil, aynı zamanda içkin ve zaman zaman aşkın bir varlık kabul edilmiştir. Elbette bu durum gözlemlenebilen, ölçülebilen bir şey değildir.

KAYNAKÇA

Açık Beyin, “Beynimizin Fizyolojisi”, **Somatik Duyu Korteksi Nedir?**, 15.11.2020, [https://www.acikbeyin.com/somatik-duyu-korteksi-nedir/#:~:text=Somatik%20duyu%20korteksi%2C%20beyin%20korteksinin,di%C4%9Fer%20k%C4%B1s%C4%B1mlar%C4%B1na%20de%C4%9Ferlendirilmek%20%C3%BCzere%20g%C3%B6nderilir,\(11.05.2024\).](https://www.acikbeyin.com/somatik-duyu-korteksi-nedir/#:~:text=Somatik%20duyu%20korteksi%2C%20beyin%20korteksinin,di%C4%9Fer%20k%C4%B1s%C4%B1mlar%C4%B1na%20de%C4%9Ferlendirilmek%20%C3%BCzere%20g%C3%B6nderilir,(11.05.2024).)

Akdeniz, Emrah. “Kelâm”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss. 237-238.

Aristoteles. **Nikomakhos’a Etik**, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015.

Awad, Edmond. “Ahlaki İkilemlere Karşı İnsanların Verdiği Cevapların Makinelere Uyarlanması Tasarlanmıştır”, **Ahlak Makinesi**, <https://www.moralmachine.net/>, (10.04.2024).

Aydın, Mehmet S.. **Din Felsefesi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2014.

Bailey, Regina. **The Four Cerebral Cortex Lobes Of The Brain**, 07.07.2019, <https://www.thoughtco.com/cerebral-cortex-lobes-anatomy-373197>, (12.05.2024).

Bakırcı, Çağrı Mert. “İnsan Zekası Nasıl Evrimleşmiştir?”, **İnsan Zekasının Evrimi: Neden Sadece İnsanın Beyni Bu Kadar Evrimleşmiştir?**, 21.04.2011, <https://evrimagaci.org/insan-zekasinin-evrimi-neden-sadece-insanin-beyni-bu-kadar-evrimlesmistir-41>, (26.04.2024).

Burnett, Dean. **Aptal Beyin**, çev. Atilla Erol, Aganta Kitap, İstanbul, 2019.

Canan, Sinan. **Değişen Be(y)nim**, Nefes Yayıncılık, İstanbul, 2024.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2023.

Cevizci, Ahmet. **Uygulamalı Etik**, Say Yayınları, İstanbul, 2016.

Çapku, Ahmet. “İbn Sina”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss. 217-219.

Demir, Aysel. “Augustinus, Aziz”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss. 43-45.

Descartes, Rene. **Meditasyonlar**, çev. Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul, 2016.

Dore, Fatma. “Epikür/cülük”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss. 141-143.

Duman, Berker. **Sağlıklı Bireylerde Karar Verme Süreçlerinde Etkili Olan Kortikal Aktivite Paternlerinin fNIRS ile Değerlendirilmesi**, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019.

Eagleman, David. **Beyin-Senin Hikayen**, çev. Zeynep Arık Tozar, Domingo Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2018.

Eagleman, David. **Incognito**, çev. Zeynep Arık Tozar, Domingo Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2023.

Eagleman, David. **The Brain-The Story Of You**, Canongate Books, Edinburgh, 2016.

Eagleman, David ve Anthony Brandt. **Yaratıcı Tür: Fikirler Dünyayı Nasıl Yeniden Yaratıyor**, çev. Zeynep Arık Tozar, Domingo Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2023.

Ekman, Paul. “Yalan Söylemenin Sosyolojik ve Psikolojik Yönleri”, **Herkes Yalan Söyler: Ama Neden? Ne Tür Yalanlar Söylüyoruz ve Bu Sahtekarlığın Sonuçları Ne?**, çev. Ozan Zaloğlu, 02.09.2020,

<https://evrimagaci.org/herkes-yalan-soyler-ama-neden-ne-tur-yanlar-soyluyoruz-ve-bu-sahtekarligin-sonuclari-ne-9282>, (02.11.2023).

Erbaş, Özlem. **Sanat Eğitiminde Renk ve Renk Öğretim Yöntemleri**, (Sanatta Yeterlik Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1996.

Erdem, Hüsameddin. **Ahlak Felsefesi**, Hü-Er Yayınları, Konya, 2003.

Esenyel, Zeynep. “Kötülük Problemi”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss. 260-262.

Farabî, **Tenbîh ‘Alâ Sebîli’s-Sa’âde**, çev. Hanifi Özcan, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.

Farabî, **Fusûlü’l-Medenî**, çev. Hanifi Özcan, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.

Günenç, Mehmet. “Kategorik İmperatif”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss. 234-236.

Heidegger, Martin. **Varlık ve Zaman**, çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.

Hume, David. **Din Üstüne**, çev. Mete Tunçay, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

Hume, David. **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma**, çev. Oruç Aruoba, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.

Karaböcek, Can. “Zenon”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss. 440-441.

Kenny, Anthony. **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 1. Cilt Antik Felsefe**, çev. Serdar Uslu, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

Kenny, Anthony. **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 2. Cilt Ortaçağ Felsefesi**, çev. Şeyma Yılmaz, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

Kenny, Anthony. **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 3. Cilt Modern Felsefe'nin Yükselişi**, çev. Volkan Uzundağ, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

Kenny, Anthony. **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi 4. Cilt Modern Dünyada Felsefe**, çev. Burcu Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.

Kılıç, Türker. **Yeni Bilim: Bağlantısallık Yeni Kültür: Yaşamdaşlık 'Beyin Nedir'den, 'Yaşam Nedir'e Bir Bilim Serüveni**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2024.

Koch, Christof. **"Bilinç Nedir?"**, 01.08.2018,
<https://evrimagaci.org/bilinc-nedir-7210>, (07.04.2024).

Kur'an Yolu Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

Locke, John. **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Nazlı, Abdullah R.. **Yanılığının İcadı Doğmadan Sahip Olduğumuz Yanılığlar**, Nazlı Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2020.

Peker, Hüseyin. **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014.

Rousseau, Jean-Jacques. **Melodi ve Müziksel Taklit ile İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme**, çev. Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Santrock, John W.. **Yaşam Boyu Gelişim, Gelişim Psikolojisi**, çev. Ed. Galip Yüksel, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Spinoza, Benedictus. **Etika**, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.

Szymik, Brett. “Beyninizde Ne Var?”, **ASU – Bir Biyoloğa Sorun**, 05.05.2011, <https://askabiologist.asu.edu/parts-of-the-brain>, (12.05.2024).

Taslaman, Caner. **Evrin Teorisi, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2016.

Taslaman, Caner. **Modern Bilim, Felsefe ve Tanrı**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2016.

Toktaş, Fatih. **Felsefenin Kısa Tarihi**, Berke Ofset Matbaacılık, İzmir, 2015.

Topçu, Nurettin. **Felsefe**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.

Tümkiye, Serdal. “Nörofelsefe Neden Halen Uçta Bir Görüş Olarak Niteleniyor?”, **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, Bursa, 2017.

Türkeri, Mehmet. **Etik Bilinç**, Lotus Yayınevi, Antalya, 2014.

Türkeri, Mehmet. **Etik Kuramları**, Lotus Yayınevi, Antalya, 2014

Üner Kaya, Aslı. “Qualia”, **KLU Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Gökhan Murteza ve Eylem Yolsal Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2023, ss. 346-348.

Zeren, Deniz ve Gökdağlı Nilüfer. “Satın Alma Motivasyonları: Tüketicilerin Sanal Kompulsif Davranışları Üzerine Bir Araştırma”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: Pazarlama Kongresi Özel Sayısı, 2017, ss.41-58.